61

1991

metmenys

kūryba ir analizė

metmenys

Icchokas Meras, Kaip išaugo alyvmedis 3 * *Egidijus Aleksandravičius,* Politiniai lietuvių siekiai 1863-1914 m. 22 * *Charles Baudelaire,* Paryžiaus splinas (vertė Alfonsas Nyka-Niliūnas) 52 * *Arvydas Šliogeris,* Parmenido tezė 70 * *Živilė Bilaišytė,* Atmintis 180, Gioia 109, Emblemos 111, Sargai 112, Poezija ir politika 113 * *Rimvydas Šilbajoris,* Bronius Radzevičius detalėse, šviesoj, mirty 115 * *Kostas Ostrauskas,* Imperatorius ir jo imperija 132 * *Saulius Sužiedėlis,* Penkiasdešimčiai metų praėjus: lietuvių tautos sukilimo ir laikinosios vyriausybės istorijos interpretacijų disonansai 149 *

Pakeliui į pasaulį, *Kostas Ostrauskas* 173 * Partijos dabartinėje Lietuvoje, *Julius Šmulkštys* 178 * Pasakojimas apie atsakomybės nuodėmes, *Vytautas Kavolis* 192 * Lėktuvų kryžiai ir spraga ugnyje, *R. Šilbajoris* * Apyaušrio metafizika, *Violeta Kelerienė* 201 *

LIETUVOS
NACIONALINĖ
MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: Jonas Dovydėnas — viršelyje; Stasys Eidrigevičius 107, 148; Kęstutis Kizevičius — 42 - 51.

KAIP IŠAUGO ALYVMEDIS

Šių dienų legenda

ICCHOKAS MERAS

— Kareivi. . .

Tas neatsiliepė, senio guolyje susirietęs miegojo.

Jakovas krustelėjo, ir sužvangėjo metalas.

Stora geležinė grandis, kažkada įmūryta akmeninėje bakūžės sienoje ties langu, žiūrinčiu rytų pusėn, dešimtmečių rūdžių apgraužta, bet nepergraužta, buvo tvirta.

Jakovas nebejuto nutirpusių rankų, užpakalin užlaužtų, antrankiais suveržtų, prie tos grandies prirakintų.

Taip ir išsėdėjo visą naktį ant grindų kojas ištiesęs, akių nesudėjęs, tylėdamas.

— Ei. . . kareivi. . . — garsiau pašaukė, bet ne tiek jau ir garsiai, nes susitarė jie vakar, kad nerėks, o jei nerėks, neužkimš jam burnos kareivis, ir Jakovas žodį tesėjo.

Tą jauną žmogų senis kareiviu šaukė, nes kareivio rūbais vilkėjo, nors kareivis nebuvo visai, o jei ir buvo, tai — svetimas.

Įsiūbavo kieman vakar vakare lyg savas, poilsio ieškodamas, bet ne — svetimas buvo, slapstytis atėjo.

Jau prie sienos prirakintas, žiūrėdamas į rudas apvalias dėmes ant kareivio rankovės, paklausė Jakovas:

— Ką užmušei?

— Ką reikėjo, tą ir užmušiau. Gal žydą, gal arabą. . . Ne tavo reikalas!

— Ir mane užmuši?

— Reikės, tai užmušiu.

— Užmuši, mano paplotėlių prisivalgęs?

Tasai tylėjo.

Dabar gi, turbūt, ne Jakovo balsas, o metalo žvangėjimas pažadino kareivį.

Krūptelėjęs, pakėlė galvą, apsidairė ir, nieko daugiau nepamatęs, tik senį, užkimusiu tik prabudusio žmogaus balsu paklausė:

— Ko nori?

— Aušta, — pasakė Jakovas.

— Ir gerai. Šįvakar užbaigsim. . . viską. Tik neužsimiršk: kol aš iškeliausiu į rojų, tu jau spirgėsi pragare.

— Aušta, — pakartojo Jakovas. — Atėjo maldos metas.

— Melskis, jei nori, — metė kareivis.

— Kai meldžiuosi, į Rytus nukreipiu veidą, kaip ir tu.

Kareivis pasimuistė guolyje, atsisėdo, pagalvojo, žvilgterėjo į vienintelį bakūžės langą, aprūdijusiom grotom išpintą, į vieninteles duris priešais langą, sumetė, kad niekaip nepabėgs nuo jo senis, tada atsistojo ir išlaisvino jo rankas.

Lėtai, sienos besiremdamas pakilo Jakovas ir nukreipė žvilgsnį pro langą, kur plytėjo rausva pašvaistė.

* * *

Senis Jakovas šeštadieniais garbino Viešpatį malda ir ramybe, o visas kitas šešias savaitės dienas — malda ir triūsu.

Jis tikėjo, kad Aukščiausiasai, kažkada sukūręs dangų, žemę ir visa gyva, paliepė žmogui tęsti pradėtą darbą, ir Jakovas stengėsi ligi šiai dienai.

Kas rytą jis dėkojo Viešpačiui už neslūgstančią jėgą savo menkame kūne, nes daug jėgų reikėjo tegu ir negudriam kasdieniniam triūsui. Jei vėjas atskraidindavo žolės ar

medžio sėklą ir nutupdydavo plyšin tarp akmenų, reikėdavo, suradus grumstą, pritrupinti ten raudonžemio ir vandeniu pavilgyti, kad prigytų, šaknis įleistų ir stiebtųsi švieson.

Su aušra pakilęs nuo akmeninių grindų, iš kieto guolio, sukalbėdavo rytinę maldą, nukreipęs veidą į Senojo miesto sieną, boluojančią ant kalno kitoje slėnio pusėje, tarytum stovėtų jisai prie Verksmų sienos.

Dangus ten pasipuošdavo gelsva, rausva ar balkšva pašvaiste, o ton pašvaistėn įsirėžę visada stiebėsi tos pačios keistos stovyklos: keturkampis bažnyčios bokštas su laibu kryžiumi viršūnėje ir liekni kiparisai, sustingę akimirksniui, lyg irgi melstųsi.

Iškilminga tyla driekėsi tokiais rytais virš Šventojo miesto kalvų, akmenų ir šventyklų, niekieno nedrumsčiama, tik varpo gausmo, tolimo gerklinio mulos riksmo ir negirdimo, tik nujaučiamo žingsnių šiugždesio — baltai išsirėdę vyrai virtinėmis kilo įkalnės takeliais pasimelsti prie Verksmų sienos.

Kažkada ir Jakovas kildavo anais riestais takeliais rytmetinei maldai, bet neilgai.

Jam trukdė popieriaus skiautės ir skautelės, šnarančios ir plėvesuojančios plyšiuose tarp ilgaamžių Didžiosios šventyklos akmenų.

Jis nesmerkė tų, kurie rašė tuos laiškelius Viešpačiui, prašydami pagalbos. Kiekvienoje skiautelėje buvo geras noras ar didelė bėda. Ir Jakovas melsdamasis, sau niekada nieko nereikalaudamas, paprašydavo už kitus — kad išsipildytų, kas surašyta, ir gal išsipildydavo. Bet suprasti niekaip nesuprato, kam to reikia, jei galima burnos nepravėrus, tylomis, mintimis viską išpasakoti, išsakyti, ir Dievas išgirs.

Pačiam Jakovui nereikėjo rašto nei popieriaus. Be jų su Viešpačiu susikalbėdavo. Nors, žinoma, nevargino Jakovas Kūrėjo, nesibėdavojo, net kai didelis reikalas prispirdavo, nes

žinojo ir tikėjo: visame — Jo valia, norės, — pats ranką išties.

O ar neištiesė?

Dar plynoje vietoje tada, palapinėse dar gyveno, visai neseniai iš Jemeno ant stebuklingo kilimo į Šventąją žemę atskraidinti. Duonos trūko ir vandens ir motinų krūtys išdžiūvo, ir kūdikiai vyto, kaip sėniai raukšlėjosi čia pat akyse, ir Jakovo vaikaičio vaikas, naujagimis, nyko vos tik užgimęs, ir Jakovas, kalbėdamas rytinę maldą, pakėlęs akis į dangų, pratarė: kad taip būtų šioje žemėje žolelė, kuri nuo kūdikių mirtį atbaidytų! Ir nuėjo jisai į dykumą, ir priėjo šaltinį, ties kuriuo nematytos baltos gėlės žydėjo. Ir pririnko jis tų baltų žiedų, ir parsinešęs saulėje išdžiovino, ir užplikė, ir davė motinoms pagerti, ir jų krūtys pieno pritvinko.

Ar ne Viešpaties ranka?

Abi Jakovo moterys dar Jemene pasimirė, amžiną jom atilsį.

Ir vaikai visi, — o buvo jų, garbė Dievui, didelė krūva, iš vienos — aštuoni, iš kitos — gal trylika, — paseno greitai vienas po kito, iškeliavo kitan pasaulin, amžiną jiem atilsį, — Viešpats duoda, Viešpats pasiima.

Jis gi, Jakovas, apdžiūvo, bet neseno ir daug dar metų arė žemę kartu su vaikaičiais ir vaikaičių vaikais, nebesuskaičiuodamas jų, kaip ir savo metų. Žemę arė ir sėjo, vynuogynus sodino, sodus veisė. Ir derėjo šventa žemė, darbščios rankos palaistyta ir prakaitu pasūdyta, ir plynoje toje vietoje, kur kadaise palapinės stovėjo, kur kūdikiai vyto, javai bujojo, ir sodai žydėjo, ir sodrus vaisius brendo, ir gausūs palikuonys dauginosi.

Vis Dievo ranka.

Taip triūsė Jakovas nepaliaudamas daug metų, kol pajuto kartą, staiga, kad kūnas silpsta, jėgos apleidžia, kad dienos jo tirpsta. Apsidairė aplinkui Jakovas, pasidžiaugė žaliuojančiais laukais ir sodais, ir gausiais palikuonimis, kurių jau nei iš veido bepažino, nei vardu pašaukti galėjo, nei žinojo,

kiek jų — čia, o kiek po miestus ir kitus kaimus išsibarstė, kiek karuose žuvo, kiek svetur iškeliavo, ir suprato, kad nebereikalingas niekam, ir ačiū Dievui, ir kad gali baigti dienas, kaip pats nori.

O panoro Jakovas kapan gulti Šventajame mieste, ten laukti Mesijo ir prisikėlimo iš numirusių.

Skubėdamas, kad suspėtų, prikrovė Jakovas į terbelę paplotėlių, aliejaus buteliuką, alyvų maišelį, džiovintų vynuogių saują, odinę pūslę vandens ant peties užsikabino ir, niekam nieko nepasakęs, su aušra iškeliavo Jeruzalėn.

Ėjo vieškeliais ir takais, ir laukais, ėjo neskubėdamas, vienodu žingsniu, tiek į kalną kopdamas, tiek pakalnėn leisdamasis, kad nepervargtų. Ir poilsio tai prisėsdavo, tai priguldavo po medžiu, ir nukritusiu ant žemės vaisiumi atsigaivindavo.

Ir septintąją kelionės dieną įkopė Jakovas į kalną, kur ant septynių kalvų stovėjo Šventasis miestas. O įkopęs, nestabtelėjęs, tolyn nuėjo, kol pamatė Senojo miesto apgriuvusias sienas, už kurių slypėjo švenčiausioji vieta — Didžiosios šventyklos akmenys — Verksmų siena.

Reikėjo tik nusileisti pakalne, pereiti siaurą slėnį ir užkopti į aną kalvą.

Pakalne besileidžiant ir pakirto Jakovui kojas, ir suprato, neprieisiąs. Pamatė jis atsiradęs nedidelėje aikštelėje, o ten keturi seni alyvmedžiai šakojosi ir bakūžė iš netašytų akmenų stovėjo. Norėjo jau prisiglausti prie gysloto alyvmedžio kamieno ir susmukti čia pat ant žemės medžio šešėlyje, bet pamanė, kad numirti padoriau būtų pastogėje, ir įslinko apleiston, tuščion bakūžėn, ir išsitiesė ant vėsių akmens grindų ir užmigo giliu miegu.

Miegojo Jakovas nepabusdamas šešias dienas ir šešias naktis, o septintąją dieną kai pabudo, pamatė slėnį, už slėnio — kalną, o ant kalno — Senamiesčio mūrus, už kurių, nematoma, Šventyklos siena stovėjo.

Atkreipė veidą Jakovas ton pusėn ir sukalbėjo rytinę maldą, dėkodamas Viešpačiui, kad padėjo jam įkopti Jeruzalėn, kad čia numirtų, o kai baigė melstis, be galo nustebo, pajutęs didelę jėgą savo menkame kūne, lyg būtų iš naujo užgimęs. Ir nesuprato Jakovas: ar miręs jau buvo ir iš numirusių prisikėlė, ar pro šalį skridusi jauna dvasia jame, merdinčiame, įsikūnyjo, ar Viešpats pergalvojo ir nutarė prailginti savo tarno Jakovo dienas.

Apčiupinėjo Jakovas savo kūną — lyg ir tie patys kaulai, kaip buvę. Paraitojo rankoves — tos pačios sausos gyslotos rankos, pakėlė drabužį — ilgus ligi žemės marškinius — tos pačios liesos kojos, dulkių apneštos ilgoje kelionėje, patampė savo ilgus peisus, paskersavo į juos akimis — tie patys balti pražilę peisai.

Padėkojo Jakovas Viešpačiui už naują jėgą ir pajuto gilų alkį ir aštrų troškulį, ir išėjo iš akmeninio namelio pasidairyti, žinodamas, kad ir pasotins ir pagirdys jį Aukščiausiasai.

Ir iš tikrųjų.

Prikreiktas buvo kiemas nuo krašto ligi krašto. Žalvario tūtelės ir tūtos, mažos, sulig pirštu, ir didelės, rankos ilgumo, voliojosi visur, čia švytinčios, čia pažaliavusios, virvių, storų ir plonų, lankai, krūva žalių medinių dėžių su juodais užrašais riogsojo kiemo kampe, prie bakūžės sienos kilo balkšvas, nuo saulės išblukęs, pilkų antklodžių gniužulas, du aprūdiję šalmai, nuorūkų krūvelės, kirvukas įskelta žalia rankena, peilis-durtuvas pajuodusiais ašmenimis, geležinė statinė, žole apžėlusi, skudurai, tuščios spalvotos konservų dėžutės, kibiras be lankelio, sausų šakų šūsnis, kėdė išnertomis kojomis, spygliuotos vielos ritinys, įlenktos ilgos metalinės kopėčios, virtinė didžiulių keturkampių skardinių, popiergaliai, maišeliai, sutrūnijusių laikraščių skiautės.

Bet ne daiktus, ne šiukšles ir šiukšlyną pirmiausiai pamatė Jakovas, o tuos keturis alyvmedžius gyslotais, gumbuotais kūnais, vaisiais apkibusius, ir vynuogių krūmus, — šešis

suskaičiavo. Jų kamienai, rankos storumo, stiebėsi aukštyn, ties uola, o šakos — ilgos, uogom apsunkusios, linko žemyn ir pažeme raitėsi.

Už skardinių klupdamas, žengė Jakovas jų link, paglostė didžiulę aprasojusią kekę — sirpusią išsirpusią, jau raustelėjusią, ir ėmė raškyti uogą po uogos, malšindamas alkį, o gal ir troškulį.

O pasisotinęs, nusileido Jakovas į slėnį, paskui pakilo į kalną vingiuotu takeliu, po to vėl leidosi pakalnėn, kol priėjo Verksmų sieną, ir, žiūrėdamas į didingus akmenis, pagarbino Viešpatį judėjui pačioje švenčiausioje vietoje.

Parėjo Jakovas akmeninėn bakūžėn, į namus ir sodą, Dievo jam padovanotus, bet buvo pats vidudienis, ir saulė spigino, ir troškulys alsino, ir Jakovas, nors ir nenorėjo Kūrėjo varginti, bet pagalvojo: kad taip gaivinančio vandens atsigėrus. Pagalvojo ir nuleido galvą ir akis, pats savęs susigėdęs. Pakratė Jakovas galvą, dar labiau save gėdindamas, sudrebėjo jo smakras, reta ožio barzdele apžėlęs, susiūbavo jo veidas, ir akys netyčia įsibedė uolon, ties kuria vynuogės kerojo, ir pamatė Jakovas tamsų plyšį uoloje, kurio anksčiau nebuvo pastebėjęs, o iš to plyšio sunkėsi sidabrinė vandens srovelė. Painiodamasis ilgame drabužyje, pribėgo Jakovas prie uolos, pakišo saują, ir užliejo ją skaidrus šaltinio vanduo.

Nepuolė troškulio malšinti Jakovas, tik veidą suvilgė ir ėmė dairytis, galvodamas, kaip galėtų ne žodžiu, o veiksmu pagerbti Viešpatį. Jis pamatė tolumoje, ant kalno viršūnės, ugnies spalva žydintį krūmą ir nuėjo, nuropštė, kalno viršūnėn įsikorė, nuraškė kelis nužydėjusius žiedus, sėklų pilnus, grįžęs iškirto kirvuku duobę uolos papėdėje, prie šaltinio, žemės saujom prinešė, duobutę užpylė, sėklas susmaigstė ir vandeniu suvilgė.

Tada ir pats atsigėrė.

Jau kitų metų pavasarį iškerojo toje vietoje krūmelis ir ugniniais žiedais sužydėjo, ir neliks jis vienišas, nes kiekviena

sėkla — žolės ir gėlės, ar medžio, ar krūmo, — atskriejusi į kiemą, atkreipdavo Jakovo žvilgsnį, ir surasdavo jai vietelę — ir saulę, ir šešėlį, ir vandens gurkšnį. Ir apaugo kažkada apleista akmeninė bakūžė vijoklių žiedais: violetiniais, rausvais, geltonais, mėlynais ir baltais, o kiemas — ta išniokota užšiukšlinta akmens aikštelė įkalnėje — žolynu ir naujais vaismedžiais, ir gėlėmis, ir žydinčiais krūmais.

Nuo to sykio, kai tarė sau Jakovas: kad taip gaivinančio vandens atsigėrus, o vos ištaręs pamatė trykštantį iš uolos šaltinį, nebesakydavo ir nebegalvodavo garsiai ar tylom: kad taip būtų, nes žinojo, kad pasakius ims ir atsiras, tad tardavo: dabar pasirūpinsiu, nes dar šio to trūko Jakovui, nors nedaug tereikėjo jam gyvybei palaikyti. O vis tiek reikėjo. Ko perdaug turėjo, o ko — visai ne.

Alyvų derlius buvo gausus, šakos linko, reikėjo vaisius tuos nuimti ir užraugti, ir žolelių jau buvo visokių prisirinkęs kalnuose, ir česnakų laukinių susirado — kiek padžiovino, kiek kiemelyje persisodino, ir indai jau laukė — visas tas didžiules keturkampes skardines išskuto, iššvarino, o druskos tebereikėjo.

Ir bijodamas prasitarti: kad taip būtų, murmėjo garsu panosėje sau Jakovas: pasirūpinsiu, pasirūpinsiu, ir pasiryžo kartą, prikrovė plonesnę tokią, lengvesnę žalią medinę dėžę vynuogių, užsivertė ant peties ir iškopė taku į kalną, į plačią gatvę.

Ėjo ir ėjo Jakovas, dėže nešinas, kol priėjo krautuvėlę.

O priėjęs stabtelėjo ir pažvelgė vidun.

Buvo ten visko, buvo, tur būt, ir druskos, tik drovėjosi Jakovas paklausti.

— Labas, — pasakė tik.

— Labas, — atsakė šeimininkas, baltaveidis žydas.

Stovėjo Jakovas tarpdury pasilinguodamas, perkrypęs, dėže — ant peties, nežinodamas, ką dar pasakyti.

— Ar reikia ko? — paklausė krautuvininkas.

— Druskos.

— Kiek?

— Daug.

— Maišo? — šyptelėjo tas.

— Maišo.

— Mokėk ir neškis.

— Mokėčiau, bet pinigų neturiu, — pratarė Jakovas, nuleisdamas akis.

— Dykai nori, ar ką?

— Ne, aš išmaldos neprašau.

— Tai kaip?

— Stebuklingom vynuogėm tave pavaišinsiu.

— Kuo jos tokios stebuklingos?

— Numaldo ir alkį, ir troškulį, — atsakė Jakovas ir užkėlė visą dėžę ant prekystalio. — Dievas man jas padovanojo.

Krautuvininkas nužiūrėjo Jakovą — tamsiaodį, žemaūgį išdžiūvusį žmogelį baltais peisais, reta ožio barzdele ir rimtom, negudraujančiom juodom akim, nusišypsojo, nuraškė rausvą vynuogę, paragavo.

— Labai skanios tavo uogos, — pasakė. — Eik ten, už kampo, į turgelį, parduok vynuoges, gausi pinigų ir nusipirksi druskos.

— Nevalia, — tyliai pratarė Jakovas. — Nevalia pardavinėti Dievo dovaną. Ja tik dalintis galima. Imk, kiek nori, jei patinka. Aš dar daug turiu.

Ir apsisuko Jakovas, ir pro duris jau ėjo, kai krautuvininkas jį sustabdė.

— Maišą, sakai?

— Maišą.

— O kam?

— Alyvom užraugti.

— O alyvas ar parduosi?

— Neparduosiu.

— Ar pavaišinsi?

— Kiek tik tavo širdis geis.

— Ar asilą turi?

— Neturiu.

— Nepaneši pats vienas maišo druskos. Patrūksi, sugriūsi.

— Panešiu.

— Gerai, — pasakė krautuvininkas. — Pasidalinsiu ir aš Dievo dovana.

Ir pats nežinojo, kodėl taip pasakė.

Dviese užkėlė jie druskos maišą ant prekystalio, ir Jakovas jau ruošėsi versti jį ant nugaros, kai išgirdo:

— O kur duoną perki?

— Neperku.

— Ką gi tu valgai?

— Vynuogėm ir vynuogių lapais maitinuos. O dabar, neužilgo, duos Dievas, dar ir alyvomis maitinsiuosi.

— Ar nepasiilgai duonos?

— Kūnas išsiilgęs, — patvirtino Jakovas.

— Ar pasivaišinsi paplotėliu, jei pasiūlysiu? — paklausė baltaveidis.

Jakovas pamąstė ir pasakė:

— Jei perplėši pusiau, vieną pusę pats valgysi, suvalgysiu ir aš antrąją pusę.

Jie valgė šviežią paplotėlį, į druską padažydami, ir krautuvininkas vėl paklausė, ir vėl nesuprasdamas, kodėl taip daro:

— O jei maišą miltų tau pasiūlyčiau. . . dalindamasis Dievo dovana. . . Aš du maišu turiu. Ar paimtum?

— Paimčiau, — atsakė Jakovas.

Jis užsimetė ant nugaros druskos maišą, susirietė trilinkas ir išėjo, — nepatrūkęs ir negriūdamas, — smulkiais žingsneliais pakalnėn nusileido, o netrukus vėl krautuvėje atsirado su dar didesne dėže vynuogių — apvalių, mėlynųjų šį sykį atnešė, paskui parodė kelią į savo namus ir išėjo, užsivertęs ant nugaros miltų maišą.

Dabar visko per akis turėjo, viskuo buvo pertekęs Jakovas, tad pirmiausiai krosnį išsimūrijo akmeninėje pašiūrėje, bakūžės pašonėje prigludusioje, paplotėlių išsikepė ir ėmė gausų derlių rinkti. Džiovino vynuoges, rinko, rūšiavo ir raugė alyvas, ir net pradėjo galvoti apie girnas aliejui spausti, kad turėtų kuo raugintą vaisių apsaugoti ir į ką paplotėlį padažyti, galvojo taip Jakovas, bet, gink Dieve, nesakydamas: kad taip būtų, o tardamas sau: pasirūpinsiu.

Ir rūpinosi Jakovas, ieškojo. Išvaikščiojo takus ir takelius aplinkui, šimtus akmenų apčiupinėjo, bet nei vieno tinkamo nesurado, kol neužbrido kartą olą, krūmais apaugusią, tamsią ir gilią, gal patį kalno vidurį siekiančią, ir suprato Jakovas suradęs, ko ieškojo, nors dar nematė nieko ir rankomis nepalietė.

Saulė jau buvo kitoje kalno pusėje, o jokio žiburio nė žvakės kokios neturėjo Jakovas, taip jisai namo sugrįžo, bet kitą dieną, dar naktį, priešaušry pakilo, nusileido riestu takeliu pasišokėdamas kaip kalnų ožys, juosmenį keliomis virvėmis apsirišęs, nes žinojo, kad prireiks. Galėjo, žinoma, kirvuką pasiimti ir krūmus ties ola apkapoti, kad šviesa geriau praeitų, bet, žinia, nebūtų jo ranka pakilusi prieš Dievo tvėrinį, tad virve užgriebė krūmus, krūvon sutraukė, virvę ištempė, už gretimo medžio kamieno kilpa užkabino, paskui taip ir iš kitos pusės atlenkė krūmus, ir atsivėrė plati ola, dabar tik saulės palaukti reikėjo, kad vos tik kilstelėjusi per pirštą virš žemės, nukreiptų spindulius olon.

Vos raustelėjus pašvaistei, sukalbėjo Jakovas rytinę maldą, o kai baigė melstis, pažvelgė olon, ir visa ji buvo nušviesta, lyg šviesiausią dieną. Ir būtų nustebinęs Jakovą atsivėręs reginys, jei būtų stebėjęsis kuo nors jisai, bet nesistebėjo niekada, žinodamas, kokia begalinė Viešpaties galia, ir kad nėra galo nei krašto tvėriniams, jo valia atsiradusiems ar jo valia žmonių rankomis sutvertiems.

Jis tik pratarė:

— Viešpatie. . . Būk pagarbintas, Kūrėjau!

Pulkas driežų ir driežiukų, staigios šviesos apakinti, spruko šalin, pradrėksdami nagiukais amžių dulkių sluoksnį, pro kurį sužibsėjo metalas — gelsvas, balsvas, rausvas, žalsvas, subliksėjo stikliukai įvairiaspalviai. Jakovas pasilenkė, ranka pasėmė ir atgal pažėrė saują dulkinų nelygių metalinių sagų, kažkurių laikų pinigus. Sukrito jie krūvelėn, iš kurios buvo pasemti, ir liko tik vienas daiktas Jakovo rankoje, už piršto užkibęs — pajuodęs auksinis nėrinys, moters papuošalas, iš plonų ploniausių siūlelių sumegztas ir mėlynais akmenėliais, tur būt, brangakmeniais išdabintas, tokio darbo, lyg iš Jemeno būtų atgabentas.

— Protėviai, — pratarė Jakovas, atsargiai padėdamas vieton papuošalą. — Tolimi protėviai, protėvių protėviai, jie gal dar Šventyklą savo akimis regėjo. . .

Sugrįžo driežai, sutūpė ant senobinių pinigų tarp kažkada sudužusio ir turtą išbėrusio ąsočio šukių, lyg sergėdami, ir Jakovas paglostė didžiulį ilgą driežą, gal jų giminės vadą, tas žioptelėjo savo aštrų snukutį, bakstelėjo Jakovui į pirštą ir nurimo — nei kandžiojosi, nei bėgo.

O Jakovas jau varstė akimis olą ir pasienius, ieškodamas girnų akmens, žinodamas, kad turi čia būti, bet nerado. Indų virtinės rikiavosi pasieniais: dubenys dideli ir maži, apvalūs ir pailgi, plokšti ir gilūs, ąsočiai su auselėmis ir be ausų, ilgais snapais, trumpais ir visai be jų, indai pažįstami ir nematyti. Vieną tokį mažą indelį pakėlė, rankose pavartė, storas dulkes rankove nušluostė ir suprato, kad aliejaus lempa tai būsianti ir kad tiktų, kai aliejaus prasimanys kada, tegu ir ne kasdienai, bent jau šeštadienio išvakarėms, o gal ir kasdienai — ugnelei Viešpaties garbei, ir dar besidairydamas pamanė, kad gražu būtų pagirdyti ištroškusį praeivį gaiviu šaltinio vandeniu iš protėvių ąsočio.

Ir išėjo iš olos Jakovas nedideliu moliniu ąsočiu ir aliejaus lempute nešinas, išėjo nenusiminęs visai, nors nerado, ko ieškojęs, o surado turtą, kurio jam nereikėjo, tad iš olos išeidamas padėkojo Viešpačiui už lempą ir ąsotį.

Nenusiminė Jakovas, bet ir nesuprato, kodėl nerado, ko ieškojęs, jei žinojo, kad suras.

Atleido jisai iš vienos pusės virvę, išlaisvino krūmus, ir užgulė jie, kaip buvę, pusę angos, paskui trūktelėjo kitą virvę, į akmenį įsispyręs, ir, netyčia akis žemyn nuleidęs pamatė, kad stovi jisai ant nedidelio apvalaus girnų akmens.

Jis pradžioj išlaisvino krūmus, ir tie, atleidę sąnarius, išsitiesė ir užgulė antrąją olos angos pusę.

Tik tada prisėdo Jakovas pasigėrėti akmeniu.

Buvo tai viršutinis girnų akmuo, jo ir reikėjo Jakovui, nes apatinę girnų pusę galėjo pats iškalti ir išskaptuoti, buvo jo kieme ne vienas plokščias akmuo, tegu ir ne apvalus, tegu ir nepakeliamas, su žeme suaugęs. Tad ir reikėjo tik viršutinio — su kiauryme pačiame vidury, apvalaus, kad gerai suktųsi, ir bent su viena skyle rankenai.

Apčiupinėjo, apglostė senis apvalųjį akmenį, stvėrė virvę, pririšo girnas, palikęs ilgoką kilpą per pečius įsikinkyti, juk akmens tokio neužsimesi ant nugaros, kaip druskos maišą, nors ir davė Viešpats jėgų, bet ne begalinių.

Įsikinkė Jakovas, pečiais ir visu liesu kūnu trūktelėjo, akmuo slystelėjo nuo aukštumėlės ir užstrigo tarp dviejų kampuotų uolienų, ir nors kaip stengėsi pastenėdamas Jakovas, bet nebekrustelėjo girnų akmuo.

Pritūpė čia pat, kur stovėjo, Jakovas, paskui prie žemės šonu prigludo, žiūrėjo aukštyn, į statų kalną, kuriuo siauras takelis vingiuodamas kilo, nelygus, aštriomis uolienomis grįstas, krūmais ir krūmeliais apaugęs, o dar ir dangus staiga apsiniaukė, lyg didžiulė ranka jį būtų vienu mostu tamsiu begaliniu debesiu aptraukusi, ir paptelėjo stambus lašas ir kitas, ir prapliūpo liūtis, kuri, atrodė, nesibaigs, nes jau ir laikas buvo, ką tik Palapinių šventė pasibaigė, ir nuo kalno vagom ir vagelėm vandens sriautai griuvo žemyn, ir senio galvos apdangalas, iš skuduro susuktas, bematant primirko, atsirišo ir ant kaklo pakibo, o ilgas drabužis, vandens prigėręs, akmeninėm virvėm prie kūno prilipo, ir jis pats

įsitvėrė nagais į kalno akmenis, kad srovė jo slėnin nenuneštų, ir tada, supratęs, kad ne kiekvienas darbas pajėgus žmogui, pagalvojo: kad taip asilu būčiau.

Ir pajuto Jakovas, kaip jo ausys ilgėja ir šnervės plečiasi, ir burna tįsta, ir suauga rankų ir kojų pirštai, kanopomis pavirsdami, ir plyšta jo rūbas, permenkas gyvulio kūnui, o po tuo rūbu pilka beplaukė senio oda asilo kailiu užsidengia.

Virvės kilpa, kaip buvusi, taip ir liko už pečių užkabinta, ir Jakovas, asilu pavirtęs, liūties, nei vandens versmių begriūvančių nebodamas, įsirėmė į aštrias uolienas visomis keturiomis kanopomis ir trūktelėjo, ir, slystelėjusios, pajudėjo girnos, ir nutempė jas žingsnis po žingsnio, čia paslysdamas, čia suklupdamas, čia į aštrius spygliuotus krūmus šonus nusibrūžindamas, čia sugriūdamas ir kelius pradrėksdamas ligi kraujo, bet atitempė girnų akmenį į savo kiemą, o kai dirbą tą atlikęs iš virvės kilpos išsinėrė, vėl tapo seniu Jakovu, tik žaizdos ant viso kūno liko, kaip ir buvo atsiradusios, ir galvos apdangalas karojo ant kaklo palaidas, ir drabužis praplėštas, kaip buvęs.

Dangus, kaip greitai apsiniaukė, taip greit ir pragiedrėjo, ir aukštai jau buvo pakilusi saulė, ir užspigino, užšildė, ir Jakovas jau buvo beatsisukąs į ją veidą nudžiovinti, bet tuoj pat susigėdo, prieš tai nepagarbinęs Viešpaties, tad skudurą nuo kaklo nutraukė, išgręžė, drėgną ant galvos užsuko, perplėštą rūbą virvele ties juosmeniu surišo, lėkte nulėkė žemyn, prie olos, sugriebė aliejaus lemputę ir, prie širdies prispaudęs, namo parsinešė, nuvalė, nuplovė, nušveitė, paskui porą saujų alyvų priraškė, ant plokščio akmens pabėrė ir, skudurėliu pridengęs, ėmė kitu akmeniu juos spausti, lengvai daužyti, o paskui ir trinti, ir tryne, ir minkė, o tyrę tą susėmęs spaudė ir sunkė ir košė tol, kol pasirodė pirmasis aliejaus lašas, o paskui dar keli riebūs lašai, ir surinko jis juos visus lempelėn, ir, nubėgęs pašiūrėn, kur ugnį anglyse sergėjo, išpūtė liepsnelę, raudoną angliuką lempelėn įmetė, ir pakilo iš jos liepsnelė Viešpaties garbei, ir didelis

džiaugsmas apėmė Aukščiausiojo tarną Jakovą, kad atsilygino Kūrėjui nors ir menka dovanėle.

Nuo to laiko gyveno sau senis Jakovas, nieko Viešpaties neprašydamas, tik garbindamas jį malda, triūsu ir ramybe, manydamas, kad niekada nieko neprašys, net mirties valandą, nes pats Viešpats nuspręs, kur tarno Jakovo vieta. O ko ir begalėjo prašyti Jakovas, jei viskuo pertekęs buvo: krūmai ir gėlės ir medžiai žydėjo aplinkui ir vaisių nešė, o jisai lepino juos vandeniu ir glamone ir užderėjusį vaisių rinko ir džiovino ir raugė ir aliejų spaudė ir sotus buvo ir troškulį malšino šaltinio vandeniu ir uogų sultimis ir paplotėlių niekada nepritrūko, nes dalinosi viskuo su baltaveidžiu krautuvininku, kurį Šimonu šaukė, ir pasiūlė jis Šimonui kiekvieną, kas jo krautuvėlę aplanko, alyvomis pavaišinti, tik, gink Dieve, pinigų neimti, ir neėmė Šimonas, tik vaišino žmones, o alyvos tos tokios skanios buvo, kad garsas apie jas po visą miestą pasklido, ir vis daugiau žmonių ateidavo į Šimono krautuvėlę, ir Šimonas, nors krautuvininkas buvo, vaišindamas žmones Jakovo alyvomis, negalėjo užmiršti, kad Dievo dovana dalintis reikia, ir mažino kainas, ir dar daugiau žmonių jo krautuvėlėn ateidavo, ir nors visai sumažino kainas Šimonas, vis tiek greitai pasiturinčiu žmogumi tapo, ir sėdėdamas greta Jakovo jo pašiūrėje ar po vynuogių krūmu ar alyvų medžio pavėsyje, parietęs po savimi kojas, kaip ir Jakovas, ir plėšdamas paplotėlį, į druską ir aliejų padažydamas ir alyva užkąsdamas, o paskui sultinga vynuoge ar džiovinta uoga pasiskanindamas ir skaidriu šaltinio vandeniu užgerdamas iš keisto nematyto ąsočio, klausdavo Jakovą, gal jam ko reikia, nes juk per jį, per Jakovą, Dievo malonėje jisai, bet senis Jakovas šypsojos tiktai, už Šimoną džiaugėsi, bet jam nieko nereikėjo, kaip ir anksčiau tik miltais ir druska dalintis ir dar karts nuo karto ilgais ligi žemės marškiniais, jeigu ir Šimonas ateidavo tokiais pat marškiniais apsivilkęs, nes išdildavo juk rūbas ir nuo saulės, ir nuo prakaito, ir nuo vėjų ir lietaus, o daugiau

ničnieko nereikėjo, visko turėjo ligi valiai, dar ir praeivį, ištroškusį, pagirdydavo, o jei alkanas — pavalgydindavo ir vaisiumi palepindavo, o pasiklydusiam ar benamiui kietą patalą greta savęs pasiūlydavo, o ir praskrendančiam paukščiui uogos nepagailėdavo ir prabėgančiai skruzdei medaus lašiuko, nes kartą pavasarį pro šalį lėkęs bičių spiečius apsuko kelis kartus apie Jakovo sodelį ir susimetė į medinę dėžę, kurią Jakovas medin buvo įkėlęs paukščiukams lizdą sukti, ir karts nuo karto, kopėčias prie to medžio prirėmęs, nugnybdavo korio gabalėlį gomuriui saldžiu medumi patepti, ypač prieš šventes, kai melsdavosi Jakovas giedodamas, ir, iš tiesų, balsas jo būdavo tada gilesnis ir švelnesnis.

Buvo tą dieną penktadienis, ir saulė jau vakarop pakrypo, kai sėdėjo Jakovas po senuoju alyvmedžiu, po mieliausiuoju, nes labai į jį patį panašus buvo: išdžiūvęs perdžiūvęs kamienas, jau, atrodė, seniai laikas numirti, bet ne, stovėjo žaliuojantis, jaunais kamienais lyg storomis gyslomis besiraitančiomis aplinkui apaugęs, toks pat sausas ir gyslotas, kaip Jakovas, ir gyvas.

Sėdėjo Jakovas pavėsyje, ilsėjosi, saulėlydžio laukė, kad užšvęstų, jau ir susiruošęs buvo, iš pat ryto tešlos paminkė, krosnį iškūreno, šviežių paplotėlių išsikepė, kad galėtų duoną pašventinti, kaip dera, ir vynuogių sulčių, parūgusių, į išblizgintą žalvario tūtą pripylė, kad galėtų vyną pašventinti, ir džiovintų vynuogių saujelę, ir gabalėlį geltono korio su medumi — žemės vaisius, kai pamatė kareivį, įsiūbuojantį kieman.

Žiūrėjo Jakovas į kareivį ir atrodė jam, kad tas į jį, jauną, panašus, — ir veidas kreivokas, ir smakras giliai įskeltas per vidurį, gal tik akys smailesnės ir antakiai labiau suaugę, bet vis tiek apsidžiaugė, kad galės ne šiaip sau praeivį, o lyg ir kokį į giminę panašų priglobti, nes spėjo Jakovas iš žaibuojančių akių, kad alkanas turėtų būti kareivis ir seniai

jau gal vandeniu nevilgęs sausų lūpų, jei nė neprašneko dar, nė nepasisveikino.

Ir pakilo Jakovas svečią trobon kviesti, paplotėliais ir jaunu vynu dalintis.

Ir dalinosi, kol tasai, prisisotinęs, jį prie sienos prirakino.

* * *

— Nutilk! Prisimeldei, — staiga išgirdo Jakovas ir pajuto durklo smaigalį, įremtą į sprandą.

Jis nutraukė nebaigtą maldą.

— Ženklą padavei pro langą?! — karštu kvapu nudegino veidą kareivis. — Sutraiškysiu, netikėli!

Ir prakirto durklu sausą senio odą, ir spūstelėjo.

Jakovas jokio skausmo nejuto, tik, tarytum, vinį kokią, į sprandą įsmigusią, ir šiltą srovelę, srovenenačią kaklu.

— Ne. . . Viešpačiui tiktai, daugiau niekam.

— Viešpačiui. . . Tavo Dievas aklas ir kurčias. . . Žingsnius girdi?

— Girdžiu šiugždesį.

— O sakei, vienas gyveni, sakei, niekas neateina, gyvate!

— Niekas, tik Šimonas retkarčiais.

— Kas tas Šimonas toksai?

— Žydas. Žydas, ir tiek.

Tada kareivis prispaudė Jakovą prie sienos ir prisakė:

— Tu jį vidun. . . vidun jį pakviesk. . . Ar girdi?

Bet senis negirdėjo, nes žinojo, kad užmuš kareivis Šimoną, kai tik peržengs namų slenkstį.

Nenumanydamas, kaip pačiam pasirūpinti, kad to nebūtų, ir matydamas krauju pasruvusias kareivio akis, į tas akis žvilgsnį įbedęs Jakovas skubėdamas mintyse pratarė: kad taip būtum tu šakalu, ir kad vilkai ir laukiniai šunys tave užpuolę kramtytų, kad bijotum žmogaus ir tik dvėsena mistum!

Ir nutilo laukdamas.

Bet kareivis šakalu nepavirto.

Nustebo Jakovas ir susigėdo, o susigėdęs, nesuvokdamas ką bedaryti, nedrąsiai paprašė: Viešpatie, tegu mane jis užmuša, juk mirti čionai atėjau, o Šimonas gyventi atėjo. . .

Bet kareivis nei Jakovą žudė, nei šakalu virto, tik laikė durklą prispaudęs prie senio gerklės.

Tada pravirko Jakovas.

Dangaus ir žemės Tvėrėjau, kodėl nepaverti žudikų žvėrimis ir gyvuliais? Kodėl nevaikai jų, alkanų, žaizdotų, ujamų, kol išmoks atskirti gera nuo blogo, po pasaulį? Kodėl nenubaudi to, kurs užmušė, ir to, kurs dar užmuš? Kodėl, Visagali? Kodėl? Kas brangiau yra už gyvybę Tavo sutvertame pasaulyje?

Taip klausė nevilties apimtas Jakovas, vis dar laukdamas, vis dar tikėdamasis, bet nesulaukė, o nesulaukęs pasiryžo baisiausiai nuodėmei ir, tardamas: gerai, aš pats, įleido dešinę ranką į vidinę ilgų marškinių kišenę, tarp drabužio klosčių nematomą, ir užčiuopė peilį, kuriuo sausas šakas genėjo, krūmus retino ir piktžoles ravėjo, ir suspaudė kaulo kotą ir smogė per drabužį aukštyn, kareiviui į paširdžius.

Tik kai nugriuvo kareivis, tik tada ėmė jisai inkšti ir cypauti kaip šakalas, ir kūnas jo traukėsi, žvėriu tuo tapdamas, ir išgirdo Jakovas dar vieną žvėrį negirdėtą — vilką kažkur staugiant, ir pro langą pamatė laukinių šunų gaują įkalne bekylančią, ir užsimerkė jisai bijodamas, kad dar kokį žvėrį ar gyvulį, naujai atsiradusį, pamatys, nes suprato Visagalį pagaliau išgirdus jo balsą, ir pajuto sunkumą kojose, ir pravėręs akis matė, kad pirštai jo suauga, rambėja ir virsta kanopomis, ir sušuko:

— Palauk, Viešpatie!

Ir išbėgo senis sunkiai kojas vilkdamas laukan ir apsidairė.

Šimono nebuvo visai, ir nieko nebuvo, tik balta ožka, kuri rytais svečiuosna atklysdavo, jauno medelio lapus skabojo ir ramiai sau kramtė.

Žydėjo rožės ir gvazdikai, sirpo vynuogių kekės, laurų medis blizgančiais lapais ir juodomis uogomis kvėpino orą, balzganom sultim tvinko brėstančios alyvos, žaliavo vijokliai, pasipuošę rausvais, mėlynais ir violetiniais žiedais, zvimbė ratuotos bitės, nešdamos dulkeles ir medų, o ant akmenuotos žemės nebuvo mažiausio lopinėlio, kurs nežydėtų ar nežaliuotų, rojaus kampelis švietė šioje uolėtoje įkalnėje, o priešais, už slėnio, kilo mūrai, už kurių slėpėsi Didžiosios šventyklos siena, ir gaubė Jakovą ir supo jį iš visų pusių Šventasis miestas, o jisai, kiemo vidury stovėdamas, iškėlęs abi rankas į dangų klausė:

— Kodėl nubaudei mane, Viešpatie? Už ką?

O neišgirdęs atsako, nei iš tolimų kalvų ataidinčio, nei iš širdies gilumos atkylančio, tebeiškėlęs abi rankas aukštyn, paskutinį kartą paprašė Jakovas:

— Pasiimk mane, Visagali! O jei mano dienos dar nesibaigė, kad taip medžiu būčiau, alyvmedžiu, ir kad vieną triūsą teturėčiau — žalią žemės vaisių brandinti.

Ir liko taip stovėti, rankas iškėlęs.

Ir įskilo akmenuota žemė, ir nebūtas alyvų medis jon šaknis suleido, senas buvo, išdžiūvusiu kamienu, apie kurį storos jaunos gyslos vijojosi, dvi stambias šakas aukštyn keldamos, remdamos, lyg dvi rankas, ištiestas į dangų, bevaises šakas, nors ir buvo ruduo, bet žali ploni stiebeliai jau kalėsi iš jų, lyg ilgi pirštai, ir išaugs jie per žiemą, sustorės, išsišakos ir sužydės pavasarį smulkiais kukliais baltais žiedeliais, o iki kito rudens subrandins stambų, sodrų žalią vaisių.

Ir nematė Jakovas, — nes nemato medis, — kaip tuo metu visi žvėrimis ir gyvuliais pavirtusieji vėl įgavo žmonių pavidalą, ir gerai, kad nematė.

Dievas jam buvo gailestingas.

Ir mums, matyt.

POLITINIAI LIETUVIŲ SIEKIAI 1863-1914 M.

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS

1. Kas buvo Lietuva ir lietuviai XIX amžiuje?

Praėjusio šimtmečio Lietuva nebuvo tik svajonių, pasakų, mitų ir istorijos šalis, kaip ją vėliau poetiškai suvokė Oskaras Vladislavas de Lubicz Miloszas (lietuviška versija: Milašius). Dar XIII amžiuje atsiradusi Europos žemėlapiuose Lietuvos valstybė, nuo 1569 m. Liublino unijos susiejusi savo politinį likimą su Lenkijos karalyste, išlaikė iki pat Rusijos invazijos 1772-1795 m. aiškias valstybingumo formas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (LDK), XVIII a. pabaigoje aneksuota Rusijos, nebuvo tik egzotiškų etnografinių grupių efemeriškas darinys, bet turėjo aiškias valstybines sienas ir politinės civilizacijos formas, kurias ir po rusų okupacijos puoselėjo Lietuvos bajorija.

Šiuolaikiniam žmogui aišku, kad etnografinė sąvoka „Lietuva" turi dvi reikšmes: vienu atveju ji reiškia Lietuvos valstybę-teritoriją ir etnopolitinę bendriją, kitu — lietuvių (etnografine prasme) gyvenamą plotą. Žinia, praeityje nebuvo ir dabar nėra taip, kad etnografinės Lietuvos ribos sutaptų su Lietuvos valstybės teritorija. Ar šitaip buvo suprantama Lietuva praėjusio šimtmečio viduryje? Jei apie XIX a. pradžią galime pasakyti, jog iškart po prijungimo prie Rusijos Lietuva besąlygiškai buvo suprantama, kaip buvusi

valstybė, kaip etnopolitinė kategorija, tai ir paties amžiaus gale Lietuva vis labiau reiškia etnografinę lietuvių gyvenamą teritoriją arba tikrąją Lietuvą (Lithuania propria). Bet tuo pačiu metu XIX m. pabaigoje nenustota „Lietuva" vadinti visą LDK teritoriją 1772 m. sienose, tik, pabrėžiant skirtumą nuo etninės Lietuvos, būdavo sakoma „istorinė Lietuva". Abi šios sąvokos gyvavo vienu metu, o tų sąvokų turinys atspindėjo realų lietuvių visuomenės socialinį-politinį susiskaldymą, paveldėtą iš luominės Abiejų Tautų Respublikos (istoriografinis terminas — Rzeczpospolita Polska) laikų. Lietuvių bajorijai Lietuva — tai Rusijos užkariauta Didžioji kunigaikštystė, o politinio gyvenimo subjektu vis labiau tampančiai demokratinei inteligentijai tai buvo etnografinė realybė.

Tuometiniam lietuvių judėjimui nebuvo lengva atsakyti į klausimą, kas yra Lietuva ir kokia ji turėtų būti ateityje — ją slėgė ilgas rusų aneksijos laikotarpis, pasižymėjęs ypatingu režimo brutalumu, ir komplikuota etnosocialinė situacija, paveldėta iš feodalizmo ir bendro politinio gyvenimo su Lenkija laikų. Tačiau tai nebuvo specifiškai lietuviška problema. Analogiškus sunkumus išgyveno ir žymiai brandesnis lenkų judėjimas. Net Lenkijos atveju, kuomet buvusios valstybės prisiminimus gaivino oficialus Karalystės statusas, XX a. pradžioje iškilo sunkumai griežčiau apibrėžti, kas yra „Lenkija" kaip etnografinė tikrovė. Dar 1915 m. žymus lenkų geografas V. Nalkowski įrodinėjo „Šiandien Lenkija egzistuoja tik kaip etnografinė sąvoka, ji yra tartum sekluma, kuri liko po politinės užtvankos nuplovimo, sekluma, kurią bangos stengiasi pagilinti".*(1)* Net modernių teorinių konstrukcijų ištobulinimas nepadėjo išvengti politinių modelių kūrimo sunkumų. Tuometinis lenkų endekų (Narodowa demokracja) lyderis R. Dmowski pripažino, jog „nesame pajėgūs griežčiau apibrėžti būsimos lenkų valstybės teritorijos, nes net mūsų aspiracijose jinai nėra išryškėjusi. Tačiau ko gero niekas neabejoja, kad Lenkija nei istorinėse sienose,

nei griežtai etnografinėse, kaip kiti norėtų, nėra kaip valstybė galima".*(2)* Čia atsiremiama į lenkų nacionalinio judėjimo politinius ir mentalinius keblumus ne tik todėl, kad anuomet jie buvo aiškiau suformuluoti, bet visų pirma dėl tos aplinkybės, kad istorinės Lietuvos supratimas neišvengiamai kėlė į politinių diskusijų sūkurį Lenkijos ir Lietuvos unijos problemą.

XIX amžiuje greta sąvokos „Lietuva" neretai iškildavo kita, taip pat etnopolitinį turinį slepianti, „Žemaitijos" (Samogitia) kategorija, žyminti LDK vakarinę dalį prie Baltijos jūros — Žemaitijos kunigaikštystę. 1840 m. Rusijos vyriausybė ėmėsi griežtinti administracinį režimą Lietuvoje: uždraudė oficialioje komunikacijoje vartoti pavadinimus „Lietuva" ir „Žemaitija", o taip pat panaikino kitą lietuvių politinės civilizacijos reliktą — Lietuvos statutą, kuris iki tol vis dar veikė visoje buvusios LDK teritorijoje. Tai rodė, jog rusų valdžia gerai suvokė etnopolitinę lietuvių istoriją bei jos reikšmę XIX a. krašto gyvenimui, periodiškai sukrečiamam galingų išsivadavimo karų (1831; 1863 m. sukilimai). Rusų pastangos ištrinti iš oficialių žemėlapių ir krašto visuomenės atminties senuosius pavadinimus rodė, kad Lietuva (ir Žemaitija) ir toliau buvo suvokiama kaip buvusi valstybė, o ne kaip etnografinė kategorija. Nors, kaip išsireiškė Tadeusz Kosciuszko viename 1815 m. laiške kunigaikščiui Adomui Czartoryskiui, tauta ne vardas*(3)*, bet šitoks Rusijos vyriausybės žingsnis anuometinei Lietuvos visuomenei, puoselėjančiai nepriklausomos valstybės prisiminimus, buvo didelis smūgis. Kad tai buvo sąmoningas ir toliaregiškas rusų žingsnis, liudija ir 1865 m. Vilniaus generalgubernatoriaus Eduardo Baranovo raportas carui Aleksandrui II apie lietuvių judėjimo lyderį Žemaičių vyskupą Motiejų Valančių Jame be kita ko rašoma: „Nežiūrint to, kad Žemaitija, kaip krašto vietovės pavadinimas, reiškia žemaičių ir lietuvių gyvenamą sritį, ji pasiliko kaip senas istorinis geografinis terminas ir buvo valdoma Telšių vyskupijos. Įstatymas iki

šiolei pripažysta Telšių arba Žemaičių vyskupijos pavadinimą. *Šis paprastas pavadinimas dažnai primena lietuviams laisvo gyvavimo laikus ir todėl yra priešiškas ir žalingas* [. . .] *valstybinei vienybei, nes gali pasitarnauti nacionalinio ir politinio išsilaisvinimo propagandiniam obalsiui".(4)* Dėl to nuo XIX a. vidurio oficialioje komunikacijoje vietoj „Lietuvos" buvo imtasi skiepyti terminą „Šiaurės-Vakarų kraštas".

Dėka komplikuoto ir prieštaringo LDK etnopolitinio bei etnosocialinio palikimo žodis „lietuvis" (litwin) taip pat būdavo taikomas dviem svarbiausiais atvejais: kai būdavo norima įvardinti LDK piliečių-bajorų palikuonis XIX a. ir kuomet būdavo kalbama apie etnolingvistinės lietuvių bendrijos atstovus. Labiau supaprastinus, tas pats etnonimas buvo taikomas dviems labai atitolusioms viena nuo kitos socialinėms grupėms: a) polonizuotai bajorijai, neretai visiškai užmiršusiai lietuvių kalbą, ir b) valstietijai bei iš jos kilusiai šviesuomenei (kartais sinonimiškai vartojant etnonimą „žemaitis" [samogita]). Pirmoji grupė XIX a. pabaigoje savo lietuviškumo sandarą vis dažniau įvardino lotyniška formule „gente lituanus natione polonus", o antroji — iki tol buvusi socialinių autsaiderių grupė, siekdama demokratinių visuomenės pertvarkymų bei lygybės, neretai žiūrėjo į pirmuosius su socialine neapykanta ir tautiniu nepasitikėjimu. Kylant naujai lietuvių judėjimo bangai XIX a. pabaigoje, bajorija buvo pastatyta prieš nacionalinio pasirinkimo kryžkelę. Lietuvos bajorai turėjo pasirinkti, su lietuviais ar lenkais eiti toliau. Tad skirtingos lietuvių visuomenės grupės kūrė skirtingus politinius tikslus, neretai utopiškai bandančius suderinti praeitį su ateitimi, bajorų interesus su valstiečių interesais, lenkų politines pretenzijas su jauno lietuviško nacionalizmo norais.

Demokratėjant politiniam judėjimui, plebėjiškam elementui užliejant socialinės kovos areną, archaiška, dviaukštė ir komplikuota bajoriška tautinės savimonės konstrukcija

(gente . . . natione) negalėjo būti priimtina modernėjančiam lietuvių tautiniam organizmui. Lietuvių nacionalizmui, kaip ir kitų tautų panašiems judėjimams, reikėjo labai aiškių ir visuotinai suprantamų tautinio atpažinimo ženklų. Tokiu ženklu dažniausiai tapdavo *kalba*. Žinia, Lietuvos bajorija lietuvių kalbos beveik nevartojo komunikacijoje, kuri vyko paties luomo viduje, tačiau tuo pat metu kalbos jie nelaikė tautinio identiteto įrodymu. Lietuvos viršutiniams gyventojų sluoksniams deklasuojantis, renkantis tolesnės egzistencijos kryptis, vedančias į modernias lietuvių arba lenkų etnosocialines bendrijas, buvęs gana monolitinis sluoksnis skilo, o iš jo atsirado ir Lietuvos lenkai, ir lietuviai, „nekalbantys lietuviškai".

2. 1863 m. sukilimas ir lietuvių politinė programa

Tiesiogine prasme politinė lietuvių programa nebuvo surašyta viename kuriame 1863 m. dokumente. Ją galima tik rekonstruoti pačiais bendriausiais bruožais, pasirėmus netiesioginiais šaltiniais, lietuvių sukilėlių vardų tardymo protokolais, ano meto periodika.

Lietuvos sukilimas 1863 m. buvo sudėtinė bendro buvusios Lenkijos-Lietuvos unijos partnerių judėjimo dalis. Tas antirusiškas ginkluotas judėjimas anuomet dažniausiai buvo vadinamas „lenkų sukilimu", „lenkų karu", bet žodis „lenkas" krašto visuomenei visų pirma reiškė unijinės Lenkijos valstybės pilietį, tad šiuo etnonimu pridengiamas visas lietuvių visuomenės sluoksnis, kovojęs už seno valstybingumo atkūrimą. Rusų valdžia, siekdama „divide et impera" metodo pagalba suskaldyti anticarinio vakarinių imperijos pakraščių judėjimo pajėgas, visą šį reikalą stengėsi parodyti, kaip patiems lietuviams svetimą lenkų maištavimą prieš Rusiją. Buvo norima įtikinti opiniją, kad pačioje Lietuvoje nėra vidinio politinio išsilaisvinimo impulso, nėra savarankiško valstybinio mąstymo apraiškų. Tačiau net

slaptoje Lietuvos administratorių korespondencijoje su imperatoriumi ryškėjo, kad viskas buvo kitaip, negu stengtasi rodyti oficialiose versijose. „Teisybės dėlei reikia pripažinti, — rašė Vilniaus generalgubernatorius carui dar prieš sukilimą, — kad Žemaičių apskrityse bajorai ir šiaip žemaičių kilmės gyventojai pasirodė tiek pat, jei ne dar daugiau, negu patys lenkai, nusiteikę prieš vyriausybę, ir nė kiek negalima tvirtinti, kad *tas jausmas pasiskolintas iš tų pastarųjų, o ne įgimtas jiems patiems".(5)* Tas „įgimtas jausmas" buvo geriausias lietuvių nuotaikų rodiklis prieš kylant sukilimui.

Kita vertus, lietuvių politinių siekių autentiškumas ir savarankiškumas nebuvo absoliutus, bet dalinis. Tuo metu beveik netenka rasti užuominos apie visiškai nepriklausomo valstybinio būvio idėją. Gal tik garsusis rusų demokratas A. Hercen užsiminė savo londoniškiame *Kolokol?* „Tebūnie Lietuva, Baltarusija ir Ukraina su kuo jos nori būti, arba *su niekuo,* kad tik sužinotume jų valią, nesuklastotą ir tikrą".*(6)* Ano meto tekstuose klausimas „su kuo" — su Lenkija ar su Rusija — turi eiti Lietuva, buvo labai dažnas. Jis atspindėjo situaciją, kuomet lietuvių visuomenė ir jos politinė mintis buvo subrendusi tiek, kad suvoktų save kaip atskirą etnopolitinę bendriją, bet dar ne tiek, kad formuluotų nepriklausomos valstybės koncepciją. Archaiškai unijos su Lenkija tradicijai sukilimo metu naujos gyvybės įkvėpė ir modernaus federalizmo — tuomet ypač populiaraus Lietuvoje — principai. Būtent jie įgalino naujai modeliuoti sukilėlių politinius-valstybinius tikslus: buvusios Abiejų Tautų Respublikos (Rzeszpospolita Polska) vietoje buvo planuojama sukurti trilypę Lenkijos, Lietuvos ir Rusios (Ukraina ir Rytų Baltarusija) federacija. Lietuviškame sukilėlių laikraštyje *Žinia apie lenkų vainą su maskoliais* jo redaktorius M. Akelaitis (Akieliewicz) rašė, kad šitokioje trilypėje valstybėje Lietuvą turėtų sudaryti keturios Rusijos Šiaurės-Vakarų krašto gubernijos — Vilniaus, Kauno,

Minsko ir Gardino. Sukilėlių planuose buvo vadovaujamasi LDK istorinio suverenumo kriterijais, neužmirštant tačiau pabrėžti demokratinių tokio politinio darinio ypatybių, garantijų visoms kalbinėms-kultūrinėms grupėms puoselėti savus dvasinio gyvenimo idealus.

Senojo valstybingumo tradicijos sukilimo metu dominavo. Vieno iš didžiausių sukilėlių vadų-demokratų, katalikų kunigo A. Mackevičiaus priešmirtiniame laiške iš tardymo kameros buvo parašyta: „Mano troškimas žmonėms gero davė man jėgų ir galimybės sukelti liaudį, ir ne kuriuo nors kitu tikslu, o tik siekiant ją pakelti, kad ji įsisąmonintų ir pasisakytų, ar su Rusija, ar su Lenkija ji nori būti susijungusi. Ši teisė (suprask — tautų apsisprendimo teisė — E.A.) jau egzistuoja Europoje, o ji negalėjo būti pareikšta kitaip, kaip tik per išsivadavimą (. . .) Kadangi Lietuvai trūksta daugelio sąlygų savarankiškai revoliucijai ir tuo pačiu pasiekimo ko nors patvaraus ateičiai, aš ir norėjau mase padėti Lenkijai, o iš jos reikalauti pagalbos revoliucijai Lietuvoje ir tuo iškovoti liaudžiai bent laikiną pilietinių teisių pripažinimą, (. . .) *ir anksčiau ar vėliau ji būtų tarusi žodį dėl savo likimo".(7)* Reiškia, tuo metu lietuvių idėjinių vadų galvose buvo mintis, kad norint toliau vystyti savą politinį gyvenimą, pirmiausia reikia išsivaduoti iš Rusijos gniaužtų, t.y. vienokiu ar kitokiu pavidalu atstatyti buvusią valstybę 1772 m. sienose, o tik paskui pradėti suvedinėti sąskaitas su unijos partneriu — Lenkijos karalyste.

Įvairiose Lietuvos visuomenės grupėse tos politinės ateities perspektyvos buvo regimos savaip. Istoriografijoje yra išskiriamos net keturios koncepcijos: vieni (Baltųjų partija su J. Geisztoru priešaky) įsivaizdavę Lietuvą Lenkijos provincija, antri — lygiateisę federacijos narę, treti — siekę atskiros Lietuvos valstybės (K. Kalinowski), o ketvirti (M. Valančius) apskritai akcentavę laisvą etnokultūrinę būtį, ir indiferentiškai buvo nusiteikę bet kurios valstybės atžvilgiu.*(8)* Nors tokia politinių siekių klasifikacija yra labai

formali — joje kaip vienarūšės dalys išdėstomos toli gražu nevienodo populiarumo pažiūros —, bet akivaizdu, kad su Rusija sieti ateities perspektyvas nebandė jokia visuomeninė srovė arba grupuotė. Lietuviams labai keblioje geopolitinėje situacijoje alternatyva buvo tokia: arba atgauti dalinį, su kitais federacijos nariais pasidalintą, suverenumą Lenkijos sudėtyje, arba Rusijos imperijoje nustoti buvus Lietuva.

3. Bajoriškojo federalizmo idėjos lietuvių judėjime XIX-XX a. sandūroje

Federalizmo idėjos pobūdį XIX a. pabaigos Lietuvos istorijoje taikliausiai išreiškia vieno iš demokratinio bajoriškosios krašto visuomenės lyderių A.H. Kirkoro žodžiai: „Argi Lietuva dėl to, kad būtų su Lenkija, turi nustoti būti Lietuva? Ne. Esu Lietuvis ir niekad tas jausmas manyje nebus sunaikintas (. . .) Turiu širdį ir jaučiu simpatiją Lenkijai tiek, kiek jos likimas yra surištas su mūsų".*(9)* Šis jausmingas prisipažinimas paimtas iš A.H. Kirkoro lenkiškai rašyto laiško būsimajai žmonai 1863 m. sukilimo išvakarėse. Jis atskleidžia, sakytume, tipišką Lietuvos bajorijos nusistatymą Lietuvos santykių su Lenkija sferoje. Yra bandyta šiuos ryšius lyginti su kitų Europos tautų istorine-politine situacija: su škotų pozicija Didžiosios Britanijos karūnos atžvilgiu, su čekų ar vengrų požiūriu į Habsburgus etc. Bet kaip Lenkijos-Lietuvos unijos charakteris iki 1795 m. buvo specifinis reiškinys*(10)*, taip ir tos unijos reliktai šimtmetinės Rusijos aneksijos sąlygomis buvo specifiniai; palyginami su kitais, bet savotiški reiškiniai.

1863 m. sukilimo nuslopinimas buvo didžiulis smūgis tradicinei Lietuvos (ir Lenkijos) visuomenės politinei jėgai — bajorijai. Kautynių aukos, emigracija į Vakarus ir tremtis į Rytus, daugelio dvarų konfiskacija ir visiems žemvaldžiams uždėta žymi kontribucija, draudimas inteligentijai (išskyrus dvasininkus ir gydytojus) įsidarbinti savame krašte, kultūri-

nės rusifikacijos puolimas — visa tai pakeitė politinių nuotaikų pavidalą. Natūraliai deklasuojantis Lietuvos bajorų luomui, kylant į politinio gyvenimo areną piliečiai po 1861 m. reformos tapusiai valstietijai, vis plačiau besireiškiant naujai intelektualinei lietuvių visuomenei, tradicinė bajoriškoji srovė palaipsniui ėmė prarasti viešpataujančią poziciją. Ji pasidarė ne vienintelė, o tik viena iš kelių lietuvių socialinių-politinių srovių, kurios arsenale, deja, konservatyviosios pažiūros vargiai buvo dangstomos moderniais lozungais. Kylantys lietuvių ir lenkų nacionalizmo variantai vis labiau kėlė bajorijai etnopolitinio orientavimosi alternatyvas. „Gens lithuanus natione polonus" didesne dalim darėsi tik „natione polonus", savo šaknų problemas palikdama istorijai ir šeimyniniams albumams.

Tačiau iš tam tikros Lietuvos bajoriškosios visuomenės dalies atstovų XX a. pradžioje susiformavo vadinamųjų kraštiečių (krajovcų) srovė, kuri ypač aktyviai ėmė veikti po 1905 m. revoliucijos. Šios srovės idėjinė atrama buvo ta pati senojo LDK valstybingumo tradicija, maitinusi 1863 m. sukilimo protus, o įsivaizduojamos Lietuvos valstybės modeliai iš esmės buvo invariantiški tam, kurį deklaravo sukilimo programoje. Rusijos imperijoje matant pagrindinį savo politinių siekimų slenkstį, kaip ir anksčiau buvo orientuojamasi į sąjungą su Lenkija, tačiau skirtingai negu XIX a. viduryje bemaž niekas iš krajovcų nekėlė ginkluoto sukilimo idėjos. Po 1905 m. vis labiau kalbama apie palaipsnį Lietuvos valstybingumo atstatymą, lygiagretų demokratiniams Rusijos pertvarkymams, o ne ant jos griuvėsių, kaip dažnai įsivaizduodavo anksčiau.

Lietuvių ir lenkų nacionaliniuose judėjimuose stiprėjant nacionalizmui, neatsitiktinai bajoriškojo federalizmo šalininkai artėjo prie socialistinių ir socialdemokratinių pozicijų. Konservatyvizmas maišėsi su socialistinėmis utopijomis, gimdydamas įvairiausius anachronizmus, kurie vis tik buvo bejėgiai grumtis su moderniojo nacionalizmo agresija. Ta

savybė išryškėjo, pabrėžiant istorinio-politinio valstybingumo faktoriaus pirmumą prieš etnografinį, tuo pačiu prieš tautų apsisprendimo teisę. Ji — ši teisė — nebuvo neigiama apskritai, bet kompromiso paieškose krajovcai aukščiau už viską kėlė istorinius argumentus. Tai ypač išryškėjo I Pasaulinio karo metais, kuomet Lenkijos atstatymo viltys pasidarė visai realios ir kuomet išryškėjo nacionalistinės lenkų užsienio politikos tendencijos Lietuvos atžvilgiu. Krajovcų reakcija į tai geriausiai išreikšta 1915 m. M. Römerio memoriale lenkų Vyriausiam Tautiniam Komitetui (Naczelny Komitet Narodowy). Jame buvo pabrėžiama, kad būtina „pripažinti istorinę Lietuvą kaip nedalomą visumą". „Mums, — rašė M. Römeris, — yra tik vienas kelias: pripažinimas ir viešas paskelbimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaip istorinės valstybinės formacijos".*(11)* Memorialo autorius, išreikšdamas tam tikros dalies krajovcų nuotaikas, manė, kad tokiu būdu bus galima palenkti antilenkiškai nusiteikusius lietuvių politikus į tradicinių federacinių ryšių su Lenkija užmezgimą.

Charakteringas krajovcų bajoriškojo federalizmo ir socialistinės sociologijos mišinys buvo B. Limanovskio — padalinusio savo ankstyvosios politinės veiklos vaisius lietuvių ir lenkų tautoms — Lietuvos ateities modelis. Jame ankstesnė santykių su Lenkija problema susiejama su projektuojamos istorinės Lietuvos teritorijoje valstybės vidaus problemomis. Mat, etnografinės lietuvių žemės tokiame etnopolitiniame darinyje būtų sudariusios mažesniąją dalį, o lietuviškai kalbantys gyventojai būtų likę mažumoje. Kad išsprendus potencialias regionalines ir kalbines kolizijas, Lietuva buvo įsivaizduojama kantonaline valstybe. B. Limanovskio kantoninė struktūra kiek skyrėsi nuo tradicinių įvaizdžių. Pats kilęs iš Infliantų (Latvijos žemės, kadaise priklausę Lenkijos ir Lietuvos valstybei), jis tikėjosi, kad greta Vilniaus ir Kauno kantonų įmanoma sukurti trečią — Infliantų kantoną. Viename būtų dominavę baltarusių

dialektais kalbantys gyventojai, kitame — lietuviškai, o trečiame — latviškai. Tačiau B. Limanovskio futuristinės vizijos buvo grindžiamos ne tik istoriniais-politiniais argumentais. Jis turėjo omeny etninį lietuvių ir latvių giminingumą, buvo įsitikinęs, kad „tiek lietuviai, tiek latviai norėdami išsaugoti savo tautiškumą, pirmiausia turi suartėti ir susijungti tarp savęs. Jų sąjungininkas yra lenkų tauta. . . "*(12)* Nors šie planai buvo utopiški, bet vienose ar kitose politinėse situacijose atskiri jų elementai iškildavo prie politinių ir diplomatinių diskusijų stalo ir vėlesniais laikais (Hymanso planas).

4. Valstybinės nepriklausomybės link

Yra įprasta aiškinti, kad lietuvių judėjime nepriklausomos valstybės idėja subrendo jau XIX amžiaus paskutiniuose dešimtmečiuose, tačiau tie planai viešumon negalėjo būti iškelti dėl įvairių politinių sumetimų: visiems buvo aišku, kad savo menkomis jėgomis lietuviai negalės nusikratyti Rusijos viešpatystės. Vadavimosi iš rusų priespaudos siekimas, kaip jau buvo minėta, matėsi per visą XIX a. Lietuvos istoriją, tačiau nepriklausomos valstybės atkūrimo planai pynėsi su tradicinių Lenkijos-Lietuvos santykių problema ir tų santykių projekcija ateitin, kuri buvo apmąstoma XX a. pradžios lietuvių veikėjų. Čia būtina skirti lietuvių valstybingumo problemą apskritai nuo nepriklausomos valstybės sukūrimo klausimo. Pirmoji problema — tai išsivadavimas iš Rusijos ir buvusios valstybės restauracija; antroji — kilusi dar esant rusų imperijos dalimi — tai modernios lietuvių tautos pasirinkimas unijos su Lenkija atžvilgiu. Nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimo planai tuo metu reiškė lietuvių politinių interesų atskyrimą nuo lenkų išsivaduojamojo judėjimo arba norą nutraukti istorinę uniją ir gyventi nepriklausomą nuo Lenkijos politinį gyvenimą.

Programinių nepriklausomybės postulatų formulavimas, galima sakyti, prasidėjo kartu su naujos demokratinės (daugumoje valstietiškos kilmės) lietuvių inteligentijos išėjimu į politinę areną. „Lietuvos nepriklausomybės idėja buvo perdaug didelis dalykas, ir ji galėjo gimti ir gimė tik iš kovos, tik iš žūtbūtinio susikirtimo tarp vis labiau parazituojančio senojo vadovaujančio sluoksnio ir naujos, tautine prasme, revoliucinės kartos".*(13)* Kadangi tas senasis, vis labiau parazituojantis Lietuvos bajorų sluoksnis linko į bendros valstybės su Lenkija pusę, tai neretai istorinėje literatūroje šis lietuvių visuomenės vidinis ginčas dėl politinės ateities orientyrų klaidingai paverčiamas paprastu lietuvių-lenkų konfliktu. Tiesa, lenkų nacionalizmas savaip kovojo su konservatyviąja politine tradicija, atmetė, kaip matyti iš R. Dmowskio pozicijos, galimybę restauruoti senąją Abiejų Tautų Respubliką kuria nors modernesne konfederacine ar federacine forma. Tačiau atmesdama istorinę Lenkijos valstybės struktūrą, nacionalistinė lenkų srovė nebuvo linkusi atsisakyti tos valstybės palikimo — subsuverenų teritorijos. Todėl lenkų pretenzijos į Lietuvą, kaip į savo domeną, net kai kuriuose lietuvių bajoriškosios visuomenės sluoksniuose neturėjo populiarumo. Naujai lietuvių judėjimo kartai nebuvo sunku suvokti, kad Lietuva — ne Lenkija, bet problemos kilo sprendžiant ginčą su „senuoju vadovaujančiu sluoksniu", eiti ar neiti į federaciją su Lenkija, jau nekalbant apie daugybę nesuderinamų iš esmės socialinių politinių klausimų, istorinio-kultūrinio palikimo dalybas, deklasacijos, degradacijos ir integracijos į naujas etnosocialines struktūras tendencijas.

Pastebėtina, kad politinės nepriklausomybės poreikį ir istorinio kelio atskirumą nuo lenkų labai aštriai pajuto lietuvių veikėjai emigracijoje, ypač JAV. Bene ryškiausias šio tipo pavyzdys — daktaras Jonas Šliūpas, kuris jau devintojo XIX a. dešimtmečio Lietuvoje gan avantiūristiškai ėmėsi veiksmų, siekiančių rusų administracijos pagalb sumenkinti

lenkų įtaką krašte, už ką buvo plačiai kritikuotas. Atsidūręs Amerikoje 1887 m. New Yorke išleido brošiūrą lenkų kalba, pavadintą *Litwini i polacy,* kurioje vienas pirmųjų iškėlė politinės nepriklausomybės nuo lenkų idėją. Vėliau įvairios pakraipos periodinė spauda tiek emigracijoje, tiek tėvynėje svarstė galimybes tiems uždaviniams pasiekti, kėlė elitinius postulatus, pačioje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje įėjusius į lietuvių partijų programas.

Bene pirmoji Lietuvos nepriklausomybės idėjų pakėlė į gerai apmąstytos politinės programos rangą Lietuvių demokratų partija, kurios branduolys būrėsi apie nelegaliai iki 1905 m. leidžiamą *Varpo* žurnalą, ir kurios programa valstybingumo atžvilgiu buvo suformuluota vieno iš lyderių — Povilo Višinskio dar 1901 m.*(14)* Savo straipsnyje „Credo. Kilk ir kelk!" P. Višinskis, kaip niekas iki tol, labai aiškiai išreiškė nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimo siekį: „Mūsų idealas: laisva, neprigulminga Lietuva, nusikračiusi svetimų ir savų despotų, pamynusi po kojų tamsybes, išvien su *kitomis liuosomis tautomis rūpinasi apie pagerinimą* savo ekonomiškojo būvio ir žengia pirmyn. . ."*(15)* Nors jausmingai metaforiškai, bet visiškai tiksliai straipsnio autorius suformulavo ne tik pačios nepriklausomybės idėją, bet akcentavo demokratinį būsimos valstybės pobūdį.

1902 m. Lietuvos valstybės nepriklausomą būtį savo programos projekte įrašė jau minėtoji Lietuvių demokratų partija, kurios steigiamas suvažiavimas įvyko tų metų spalio 17 d. „*Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms Lietuva* — tai tolimas siekis mūsų Lietuvių Demokratų Partijos".*(16)* — buvo įrašyta pirmuosiuose programos projekto punktuose. Tuo metu P. Višinskio publicistikoje randame bendro ir tolimo siekimo detalizaciją, jo nacionalinės demokratijos sampratą, pagal kurią vadovaujantis vaidmuo kuriant valstybę ir ją sukūrus, turėjo atitekti tiems, kurie geriausiai supranta lietuvių tautos interesus. Jis pabandė konkrečiau apibrėžti nepriklausomos Lietuvos sampratą: „. . .mūsų

politiškas tikslas — nepriklausoma Lietuva jos maždaug etnografiškose ribose, pačių gyventojų valdoma su seimu Vilniuje. Jos vyriausybės, įstatimdavystės, teismo etc. priedermes pildantieji privalo būti renkami visuotinu, lygiu, slaptu ir betarpišku balsavimu visų suaugusių Lietuvos gyventojų be atžvilgio į tai, ar lietuvis, ar žydas, ar lenkas, ar katalikas, ar liuteris, ar vyras, ar moteriškė (. . .) Žydai, vokiečiai, latviai, rusai, lenkai, totoriai ir kiti, kuriuos likimas atnešė į Lietuvą, — yra Lietuvos gyventojai, ir jiems turi būti užtikrintos lygios su lietuviais tiesos. . ."*(17)*

Partijos programa buvo svarstoma, dirbant už Rusijos įstatymo ribų, todėl tolimasis valstybingumo siekimas nebuvo per daug dangstomas. Po 1905 m. caro Nikolajaus II konstitucinių patvarkymų ir demokratinių-pilietinių laisvių deklaravimo, lietuvių politinių siekių detalizacija vyko toliau. Reikėjo ne tik rodyti norą atstatyti nepriklausomą valstybę, bet ir realistiškai įvertinti to siekimo būdus. Pirmiausiai buvo iškeltas Lietuvos politinės autonomijos planas, turėjęs būti savotiška artimąja programa. Lietuvių lyderiai suprato, kad dar nesubrendę sąlygos bet kokiam atsiskyrimui nuo Rusijos, o autonomijos reikalavimas tilpo konstitucinės kovos rėmuose, ir galėjo būti reiškiamas atvirai ir garsiai. Tarp daugelio prognozių, utopijų ir iliuzijų, lietusių Rusijos imperijos likimą, 1905-1907 m. revoliucijos metu Lietuvoje kilo minčių apie galimybę bent pereinamuoju laikotarpiu matyti save tuomet tikėtinoje Rusijos demokratinėje federacijoje.

Atskirų asmenų mintys, naujai besikuriančių politinių partijų programiniai siekimai, liečiantys Lietuvos ateities perspektyvas, 1905 m. rudenį Didžiajame Vilniaus seime (Lietuvių visuomenės atstovų suvažiavimas Vilniuje) buvo pakelti į viso įvairiasluoksnio lietuvių judėjimo, visos tautos valios dokumentų lygį. Seimo nutarimai žymėjo pradinės nepriklausomos Lietuvos valstybės idėjos brandos periodą,

pasibaigusį 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės deklaravimo aktu.

Didžiojo Vilniaus seimo dokumentuose buvo sukonkretinti politiniai tikslai, kurių realizavimo galima buvo viltis 1905 m. revoliucijos sąlygomis. Seimo nutarimai atspindėjo realų lietuvių etnopolitinių reikalavimų lygį — buvo siekiama politinės autonomijos Rusijos sudėtyje — ir jau tada, sprendžiant iš šitos politinės akcijos organizatorių viešai nedeklaruojamų minčių, buvo suprantama, jog tai yra tik tarpinė stadija maksimaliems lietuvių nepriklausomybės tikslams pasiekti. Faktas, kad Vilniaus seime bendrus dokumentus pasirašė konkuruojančios ar dar tik besikuriančios politinės partijos (Lietuvių demokratų partija, Lietuvos socialdemokratų partija, Lietuvos krikščionių demokratų sąjunga, Lietuvos valstiečių sąjunga, Tautiškoji lietuvių demokratų partija, etc.), rodė tam tikrą politinio subrendimo lygį, gebėjimą suvienyti jėgas svarbiausiam tikslui pasiekti.*(18)*

Revoliucinio pakilimo ir atitinkamo visuomenės chaoso sąlygomis atstovavimo demokratizmas 1905 m. Vilniaus seime nebuvo absoliutus. Jame buvo susirinkę apie 2000 lietuvių visuomenės atstovų iš visų lietuviškų apskričių. Dalyvių gausumas neleidžia abejoti, jog seime išreikšta nuotaika atspindėjo didesnės daugumos lietuvių įsitikinimus. Nors renginyje dalyvavo kai kurie „senojo piliečių sluoksnio" atstovai (S. Narutavičius, D. Malinauskas ir kiti), tačiau didesnė dauguma bajorijos sąmoningai liko nuošalyje. Lietuvių visuomenės demokratėjimas ir deklaruojamas luominės lygybės faktorius niekam nekėlė abejonės, kad bajoriškosios krypties politiniai tikslai neras daugumos pritarimo. Laikai, kuomet keli nuošimčiai tautos gyventojų, atsitvėrusių nuo liaudies luominiais barjerais, lėmė visos tautos likimą, jau buvo praėję. Tauta vis labiau suvokė, kas ji yra, ko ji nori ir kaip siekti užsibrėžto tikslo.

Naujas lietuvių nepriklausomybės siekių pakilimas prasidėjo įpusėjus Pirmajam pasauliniam karui, t.y. vokiečiams

okupavus Lietuvą. Pasikeitusi geopolitinė situacija padidino galimybę nuo jausmingų lozungų kėlimo pereiti prie rimto politinio ateities perspektyvų modeliavimo. Vienas dalykas buvo numatomos valstybės pamatan kloti etnografinį (ne etnolingvistinį) principą ir tautos apsisprendimo teisę, bet kitas — kruopščiai išaiškinti ir nustatyti tos etnografinės Lietuvos ribas, kurios pietrytinėje dalyje dėl istoriškai susiklosčiusios mišrios (etniniu ir religiniu požiūriu) sandaros buvo labai sunkiai apibrėžiamos. Lietuvių politikai (P. Klimas) buvo aplinkybių priversti elgtis panašiai, kaip Lenkijoje R. Dmowskis: buvo suvokiama, kad Lietuva kaip valstybė nėra galima nei grynai istorinėse ribose, nei grynai etnografinėse. Todėl buvo linkstama atsisakyti istorinės Lietuvos teritorijos, apimančios keturis rusų administracinius vienetus (Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijos), kurioje pagal 1897 m. surašymo duomenis lietuviai būtų sudarę vieną trečdalį, ir susiaurinti ją iki „sveiko branduolio".*(19)* Politinių diskusijų ir tyrinėjimų dėka, o taip pat nepriklausomai nuo lietuvių klostantis situacijai Vokietijos-Rusijos karo fronte, palaipsniui nusistovėjo lietuvių teritorinių-politinių siekimų pietrytinė riba, ėjusi Medilo-Naručio-Beržūnos (Berezinos) linija.

5. Kompromisai ir anachronizmai

Bandant ieškoti lietuvių politinių tikslų skirtumų, išskiriant archaiškus ir modernius politinio mąstymo principus, konservatyviąsias ir naująsias lietuvių visuomenės jėgas, grupuotes, judėjimus, būtina pabrėžti, kad visi šie dalykai per kelerius metus sparčiai kito, maišėsi tarp savęs ir buvo derinami įvairaus lygio pasitarimuose, judėjimų programose bei konstitucijų projektuose. Taktiniai ir strateginiai lietuvių politinių jėgų sumetimai kartais pridengdavo tuos dalykus, kurių per greitas paskelbimas galėjo pakenkti politinės statybos reikalams. Vieni dalykai skleidėsi masinės sąmonės paviršiuje, kiek kitaip viskas atrodė Vilniaus inteligentų

salonuose ir politinių žaidimų kuluaruose. Tai buvo normalus reiškinys, bet neretai skaudžiai atsiliepiantis socialinių ir tarptautinių konfliktų metu.

Kadangi lietuvių tautinės identifikacijos (savęs išskyrimo iš lenkų ar kitų slavų prasme) procesas dar nebuvo pasibaigęs, o ateities perspektyvos — neaiškios, buvo gana pavojinga gilintis į didžiulį LDK istorijos palikimą. Bet dar pavojingiau jaunam lietuvių nacionalizmui atrodė bandymas reanimuoti tą LDK palikimą naujam gyvenimui. Sudėtingų etnopolitinių konstrukcijų (kelių pakopų federacijos, konfederacijos, kantonalinės Lietuvos buvusioje LDK teritorijoje projektai) kūrimas grasė polonizacijos pavojais. Tad senojo Lietuvos valstybingumo argumentas tuo pat metu teikė lietuviams stiprybės (atrodytų, net pranašumo prieš šiaurinius kaimynus latvius bei estus), bet kartu kėlė visiškai suprantamą pavojų, *kad garsi praeitis gali praryti visus ateities planus.* Iš čia plaukė nuotaikos, kurias apibūdino Czeslaw Miloszas dialoge su Tomu Venclova: „1918-1939 metais lietuviai nemėgo viso to, kas Vilniuje man buvo artima: krajovcų, federalistinių svajonių, masonų-liberalų, kurie kadaise nuėjo su Pilsudskiu. Atrodo labiau buvo norima turėti reikalų su *anima naturaliter endeciana,* nes tokiu atveju mažų mažiausiai buvo aiškiai matomas priešas".*(20)* Tai ypač tinka lietuvių nuotaikoms, viešpatavusioms laikraščių puslapiuose, apibūdinti. Kita vertus, politinėse konsultacijose neretai būdavo bandoma suderinti konservatyviojo lietuvių visuomenės sparno planus, kartais stebėtinai į juos panašius lietuvių socialdemokratų valstybingumo realizavimo sumanymus (ir vienų, ir kitų nuotaikose dominavo federalizmo idėjos, nors skyrėsi socialinių problemų sprendimo būdai) ir tautinės demokratijos arba, sakytume, nacionalistinio sparno siekimus.

Pirmieji tokio pobūdžio bandymai užfiksuoti jau 1905 m. revoliucijos metais. Jie susiję su vadinamųjų Vilniaus autonomistų veikla, o taip pat masonų ložėmis, dirbančiomis

vadovaujant advokatui T. Vrublevskiui.*(21)* Tų metų žiemą-vasarą keliuose „lietuvių ir lenkų iridentų" pasitarimuose buvo siekta kompromiso Lietuvos ateities perspektyvų vertinime. Prie politinių diskusijų stalo tada susėdo žymiausi krajovcų srovės veikėjai L. Abramowiczius, J. Klotas, L. Kszywicki, V. Vrublevskis, T. Vrublevskis, o taip pat su Lietuvių socialdemokratų partija ir Tautinių lietuvių demokratų partija susiję veikėjai F. Bortkevičienė, J. Vileišis, P. Višinskis, iš dalies, netiesiogiai, A. Smetona — tie, nuo kurių išties labai priklausė būsimos Lietuvos pavidalas. Tos jėgos, siekusios Lietuvos atgijimo, trumpam susiliejusios bendram veikimui autonomistų ratelyje, toliau ėjo savais keliais. Visni, puoselėdami LDK politines-kultūrines tradicijas, veikė krajovcų idėjinės-politinės srovės rėmuose, kiti, toliau rūpindamiesi lietuvių tautos išlikimu ir įgyvendindami tautinės, demokratinės valstybės idėją veikė po demokratų, socialdemokratų ar valstiečių liaudininkų vėliavomis.*(22)*

Nors socialiniai lietuvių konfliktai sodrino tarpnacionalinius lietuvių-lenkų vaidus, nors skirtumai programų, atsirandančių vienoje ar kitoje stovykloje, persvėrė politinių perspektyvų įvaizdžių panašumą, tačiau ir 1908-1914 m. politinio kompromiso paieškos tarp Lietuvos lenkų, *lietuviškai* nekalbančių lietuvių ir nacionalistinio lietuvių sparno atstovų tęsėsi. Pirmojo pasaulinio karo metais tai įgavo aiškesnes formas: 1915 m. kovo-balandžio mėn. buvo bandoma įkurti Lenkų-lietuvių Informacinio biuro Vilniaus sekciją, tų pačių metų pabaigoje į vieną Generalinį komitetą nukentėjusiems nuo karo aukoms Lietuvoje šelpti susivienijama Friburge, o karštligiški kompromiso ieškojimai tęsėsi iki pat 1918 m. gruodžio.

Tačiau tuo pat metu nereikėjo ilgai laukti, kad išryškėtų kompromiso — projektuojamos konfederacijos su Lenkija — anachroniškumas ir nerealumas komplikuotoje didžiųjų Rytų ir Centrinės Europos geopolitinių permainų kontekste. Vieninteliai elementai, vieniję tokios konfederacijos narės

Lietuvos (tuo labiau pastatytos ant istorinių LDK pamatų) atskiras dalis ir tautines mažumas, tuo metu galėjo būti arba senosios bajorijos lenkiškai kalbantys palikuonys (konservatyvioji krajovcų iliuzija) arba socialdemokratinis internacionalumo principas, turėjęs pakeisti nacionalizmo doktriną kuriamos Lietuvos valstybės pamate. Ir vienas, ir kitas principas nebuvo priimtinas lietuvių tautos daugumai.

Konservatyvioji, romantinės sociologijos viltimis gyvenanti „senoji klasė" — bajorija darėsi anachronizmu iš esmės ir ant jos iliuzijų montuoti ateities konstrukcijas nebuvo įmanoma. Socialdemokratiniai (iš dalies išvirtę į bolševizmą) principai tuo metu dar nebuvo sukompromituoti taip, kaip dabar, praslinkus dviems trečdaliams amžiaus, tačiau neapykanta senajam bendram būviui su Rusija kėlė nepasitikėjimą tais politiniais projektais, kuriuose vienaip ar kitaip būdavo užsimenama apie artimesnius valstybinius santykius su buvusiu užkariautoju. Čia lietuvių tautinis instinktas prisidėjo prie socializmo rusiškojo varianto atmetimo ir sugebėjo patarti politikams, ieškantiems kelių, vedančių į nepriklausomybę nuo „savų ir svetimų despotų".

NUORODOS

1 Nalkowski W. *Materialy do ziem dawnej Polski.* Warszawa, 1915. S. 45-46.

2 Narodowiec. W naszym obozie. *Przegląd Wszechpolski.* 1901. Nr. 7. S. 422. (cit. *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku.* T. 6: Między Polską etyczną a historyczną. Wroclaw. . .Lódz, 1988. S. 16-17.

3 Dundulis B. *Napoleono žlugimas ir Lietuva.* Vilnius, 1989. P. 61.

4 cit. iš: *Žemaičių praeitis.* Vilnius, 1990. T.1. P.28.

5 Vilniaus generalgubernatoriaus raštas. TSRS Centrinis Valstybinis Istorijos Archyvas (TSRS CVIA). F.733. Ap. 62. B. 122. Taip pat: Aleksandravičius E. Tautinio identiteto link. *Kultūros barai*, 1990. Nr. 6/7. P.98.

6 cit. iš: Genzelis B. *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje*. Vilnius, 1972, P.100.

7 *Lietuvos istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1965. T.2. P.82-83.

8 Genzelis B. Op. cit. P.

9 Kirkor S. *Przeszłość umiera dwa razy*. Kraków. 1978. p. 65.

10 Šapoka A. *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos*.

11 cit. iš Bardach J. *O dawniej i niedawniej Litwie*. Poznań. 1988. P.265.

12 Limanowski B. *Naród i państwo. Studijum socjologiczne*. Krakow, 1906. S.96.

13 Trumpa V. *Lietuva XIX amžiuje*. Chicago, 1989. P.137.

14 Miknys R. P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja. *Povilo Višinskio skaitymai*. Šiauliai, 1990. P.4-7.

15 Blinda (Višinskis P.) „Credo". Kilk ir kelk! *Varpas*, 1901. Nr. 5. P.50-51.

16 Ten pat.

17 Demokratas. (Višinskis P.) Demokrato balsas. *Varpas*. 1905. Nr. 9/10. P.93; Miknys R. Op. cit. P.6.

18 Motieka E. Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizacija. *Proskyna*. 1990. Nr.4(7). P.233.

19 Laurinavičius Č. Lietuvos valstybės architektas. *Kultūros barai*. 1991. Nr.2. P.50.

20 Milosz Cz., Venclova T. Dialog o Wilnie. *Kultura*, 1979. Nr. 1. S.7-8.

21 Miknys R. Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T.3: Lietuvos valstybės idėja. Vilnius, 1991.

22 Ten pat.

KĘSTUTIS KIZEVIČIUS

gimė 1952 metais Cleveland'e, kur gyvena ir kuria. Bakalauro laipsnį meno srityje įsigijo Cleveland'o Meno Institute, o magistro — Cranbrook Meno Akademijoje, Bloomfield, Michigan. Atostogų metu keliaudavo dviračiu per Europą: Olandiją, Belgiją, Prancūziją, Šveicariją, Vokietiją. Vėliau šešis mėnesius keliavo per vakarines Amerikos valstijas. Dalyvavo daugelyje parodų, iš kurių paminėtinos: Bonfroy Gallery, Cleveland; Gallery Six, Cleveland, Cleveland Art Institute; B.K. Smith Gallery, Cleveland; Gardner's Gallery, Akron; Čiurlionio galerijoje, Chicago; St. Mary's College, South Bend, Indiana; Courget Gallery, Kansas City, Missouri; Tilmann Collection, Hamburg, Vokietija; Jamin Studio, Maastricht, Olandija; Schönberg Collection, Gõtenborg, Švedija; International Print Show, Silvermine Gallery, New Canaan, Connecticut; International Print Show, Szoke Gallery, NYC; solo paroda University Liggett School, Grosse Pointe, Michigan.

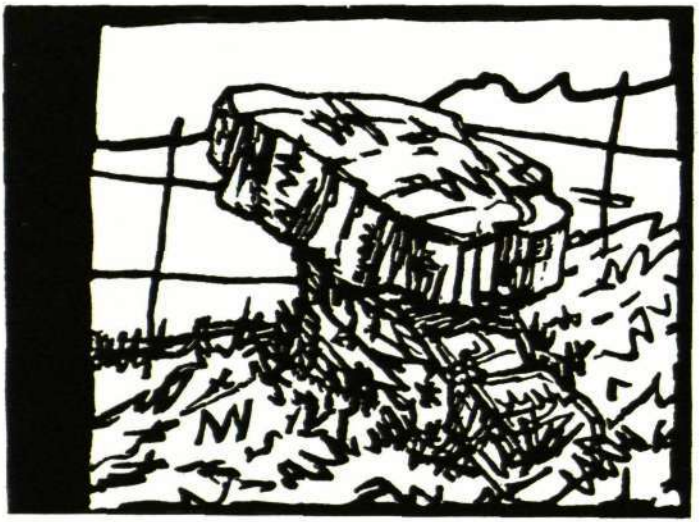

„Paminklas: Dolmen II", lino raižinys, 13x15 cm.

„Paminklas: Dolmen", lino raižinys, 13x15 cm.

„Žiūrint pirmyn", lino raižinys, 30x19 cm.

„Rūkorius", lino raižinys, 18x13 cm.

„Žirgas ir raitelis“, lino raižinys, 50x61 cm.

„Piešinys grafikoje", lino raižinys, 48x61 cm.

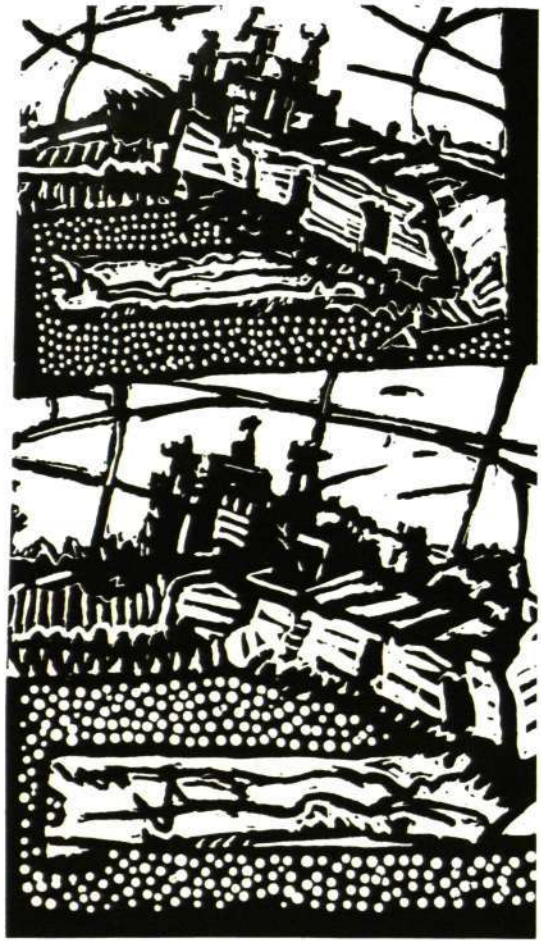

„Du Sibiro peizažai", lino raižinys, 24X13 cm.

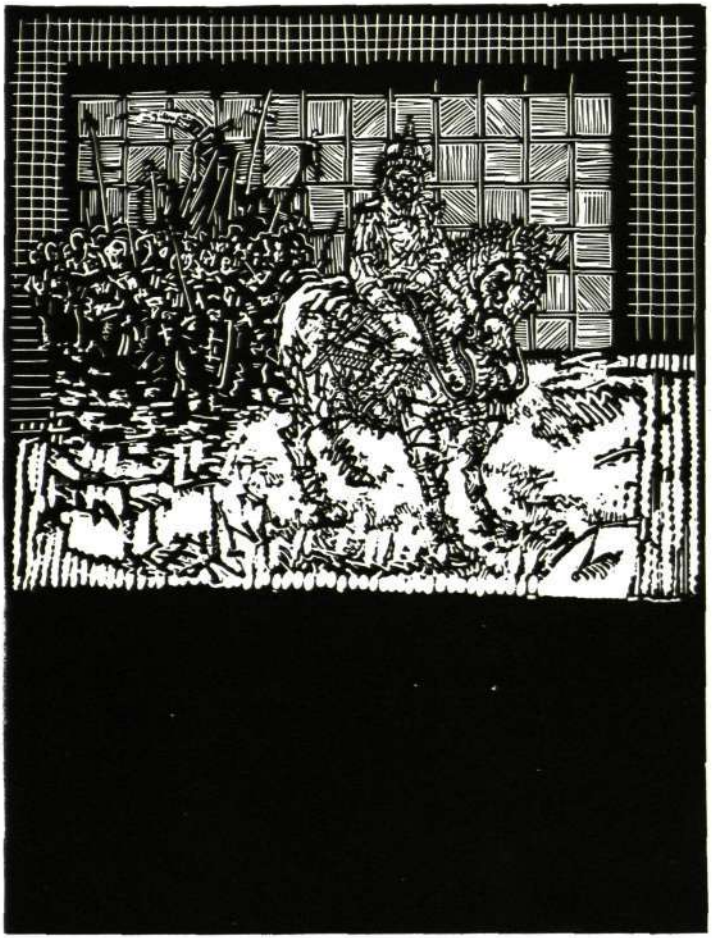

„Ieškant Xanadu", lino raižinys, 53x41 cm.

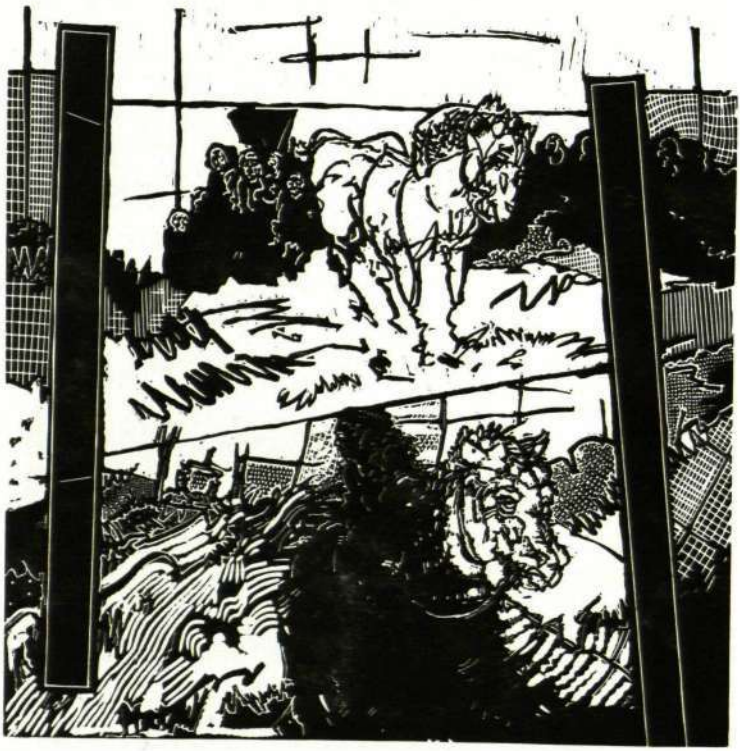

„Žiūrint atgal", lino raižinys, 40x50 cm.

„Natiurmortas", lino raižinys, 50x61 cm.

PARYŽIAUS SPLINAS

CHARLES BAUDELAIRE

I. Svetimšalis

— Sakyk, mįslingas žmogau, ką tu labiau myli: tėvą, motiną, seserį, brolį?

— Aš neturiu nei tėvų, nei sesers, nei brolio.

— Savo draugus?

— Jūs vartojate žodį, kurio prasmė lig šiol man pasiliko nežinoma.

— Tėvynę?

— Aš nežinau, kokioje geografinėje platumoje ji yra.

— Grožį?

— Mielai aš jį mylėčiau, dievišką ir nemirtingą.

— Auksą?

— Aš jo nekenčiu, kaip jūs nekenčiate Dievo.

— Tai ką gi tu, keistasis svetimšali, myli?

— Aš myliu debesis... praplaukiančius debesis... tenai... tuos nuostabius debesis.

II. Senutės neviltis

Maža raukšlėta senutė jautėsi pralinksmėjusi, regėdama tą dailų kūdikį, kuriuo kiekvienas džiaugėsi, kuriam visi norėjo patikti; tą gražų padarą, tokį trapų kaip ir ji, maža senutė, tokį pat bedantį ir beplaukį kaip jinai.

Ir ji prisiartino prie jo, norėdama šypsniais ir maloniomis išraiškomis jam įsiteikti.

Bet vaikas išsigandęs gynėsi nuo perkaršusios geraširdės moteriškės glamonėjimų, savo spiegimu užliedamas visą namą.

Tada geroji senutė pasitraukė į savo amžiną vienatvę ir verkė kamputyje sakydama: „Deja, mums, senoms nelaimingoms patelėms, amžius patikti net ir nekaltiesiems jau praėjęs; mes ir mažiems vaikams, kuriuos norime mylėti, tesukeliame šiurpą!"

III. Menininko confiteor

Kokios smingančios esti rudens dienų pabaigos! Ak! smingančios iki skausmo! Nes yra tam tikrų be galo malonių pojūčių, kurių neapibrėžtumas nė kiek nemažina jų intensyvumo, ir niekas taip aštriai nesminga kaip Begalybė.

Didelis džiaugsmas yra žvilgsniu paskęsti dangaus ir jūros neaprėpiamybėje! Vienatvė, tyla, nepalyginamas žydrio tyrumas; mažytė burė, drebanti akiratyje, savo mažumu ir savo vienatve pamėgdžiojanti nepagydomą mano būtį; monotoniška bangų melodija, — visi šie daiktai mąsto manimi arba aš mąstau jais (nes svajonių didybėje mūsų *aš* greitai dingsta); jie mąsto, aš sakau, bet jie mąsto garsais ir spalvomis, — be įmantrių plonybių, be silogizmų, be išprotavimų.

Tačiau šios mintys, ar jos būtų kilę iš manęs, ar prasiveržę iš daiktų, greitai per daug suintensyvėja. Gašlumo energija sukuria nejaukumo ir realios kančios patirtį. Per daug įtempti mano nervai tesukelia rėkiančias ir skausmingas vibracijas.

Ir dabar dangaus gilumas gąsdina mane; jo skaidris erzina iki aukščiausio laipsnio. Jūros abejingumas, reginio nekintamybė kelia manyje pasišlykštėjimą. . . Ak! Argi reikia amžinai kentėti arba amžinai bėgti nuo grožio? Gamta, visad laiminti priešininke, palik mane! Liaukis gundžiusi mano geismus ir išdidumą! Grožio siekimas yra dvikova, kurioje menininkas pralaimėjimo akivaizdoja rėkia iš siaubo.

IV. Pokštininkas

Tai buvo Naujųjų metų išvakarių sprogimas: purvo ir sniego chaosas, išvažinėtas tūkstančio karietų, žėrinčių saldainiais ir žaislais, knibždančių godumu ir neviltim; oficialus didelio miesto pamišimas, skirtas atspariausio vienišojo smegenims drumsti.

Visame tame sąmyšyje ir triukšme gyva risčia bėgo asilas, botagu apsiginklavusio prasčioko varomas.

Kai asilas buvo beapsukąs šaligatvio kampą, dailus, pirštinėtas, lakuotas, žiauriai kaklaraiščiuotas ir naujitėlaičiuose drabužiuose įkalintas ponas ceremoningai nusilenkė prieš nuolankų gyvulį ir nusiimdamas skrybėlę tarė: „Aš jums linkiu gerų ir laimingų Naujųjų metų!" Po to gražeiviškai atsisuko į kažkokius neaiškius savo draugus, tarsi prašydamas juos pritarimu prisidėti prie jo pasitenkinimo.

Asilas nepastebėjo šio dailaus pokštininko ir uoliai bėgo tolyn, kur jį pareigos šaukė.

Bet mane staiga apėmė neišmatuojamas įtūžis prieš tą šaunų kvailį, kuris, kaip man atrodė, sukaupė savyje visą Prancūzijos sąmojį.

VIII. Šuo ir kvepalų bonkutė

— Mano gražusis šunie, mano gerasis šunie, mano brangusis ciuciū, ateik pauostyti šių puikių kvepalų, kuriuos pirkau geriausioje miesto parfumerijos krautuvėje.

Ir šuo, vizgindamas uodega, — kas, aš tikiu, šiems varganiems padarams yra ženklas, atitinkąs šypseną ir juoką, — prisiartina ir smalsiai padeda savo drėgną nosį ant atkimštos bonkutės, po to, staiga su išgąsčiu atbulas pasitraukdamas, priekaištingai loja mane.

— Ak, varganas šunie, jei aš tau būčiau pasiūlęs išmatų, tu būtum uostęs jas su malonumu ir galbūt prarijęs. Tuo tu, nevertas mano liūdno gyvenimo bendre, esi panašus į publiką, kuriai niekad nereikia siūlyti ją erzinančių švelnių kvepalų, bet rūpestingai parinkto mėšlo.

XVII. Žemės pusrutulis plaukuose

Leisk man ilgai, ilgai alsuoti tavo plaukų kvapu, kaip ištroškusiam žmogui šaltinio vandenyje juose panerti savo veidą, mosuoti jais kaip kvepiančia nosinaite ir sujudinti atminimus ore.

Jei tu galėtum žinoti visa tai, ką aš matau, visa tai, ką aš jaučiu, visa tai, ką aš girdžiu tavuosiuose plaukuose! Mano siela keliauja kvepalais, kaip kitų žmonių sielos muzika.

Tavo plaukuose telpa ištisas sapnas, pilnas stiebų ir burių; juose telpa didžiulės jūros, kurių musonai neša mane į žavingus klimatus su mėlynesne ir gilesne erdve, kur oras kvepia vaisiais, lapais ir žmonių oda.

Tavo plaukų okeane akimirkai man pasirodo melancholiškomis dainomis knibždantis uostas, stiprūs visokių tautų vyrai ir visų pavidalų laivai, savo subtilia ir komplikuota architektūra išsiskiriantys neaprėpiamoje padangėje, kurioje nerūpestingai tvyro amžinoji kaitra.

Tavo prisilietimuose aš vėl išgyvenu alpulį grakštaus laivo kajutės sofoje išsitiesus praleistų valandų, supamų nepastebimo liūliavimo uoste, tarp gėlių vazonų ir gaivinančio vandens ąsočių.

Degančiame tavo plaukų židinyje aš alsuoju tabako, maišyto su opiumu ir su cukrum, kvapsnį; tavo plaukų naktyje aš matau tropikų žydrynės begalybę atsispindint; pūkuotose tavo plaukų pakrantėse aš pasigeriu nuo sumišusių dervos, musko ir kokoso aliejaus kvapų.

Leisk man ilgai laikyti dantyse tavo sunkias ir juodas kasas. Kuomet aš kandžioju tavo tamprius ir maištingus plaukus, man atrodo lyg valgyčiau atsiminimus.

XVIII. Kvietimas į kelionę

Yra tokia nuostabi šalis, Dykaduonių Rojus, kaip sakoma, kurią aš svajoju aplankyti su sena savo meile. Keista šalis, skendinti mūsų Šiaurės miglose, kurią būtų galima vadinti Vakarų Rytais, Europos Kinija, — taip joje šaltà ir įnoringa vaizduotė, laisvai paleidusi vadžias, viską kantriai ir atkakliai išpuošė trapia ir išmoninga augmenija.

Tikras Dykaduonių Rojus, kur viskas gražu, turtinga, ramu, dora; kur tvarka yra ištaigos veidrodis; kur gyvenimas derlus ir malonus kvėpuoti; kur nebėra netvarkos, sambruzdžių ir netikėtumų; kur laimė susituokusi su tyla; kur net virtuvė poetiška, riebi ir patraukli; kur viskas panašu į tave, mano angele.

Tu pažįsti tą karščiu mušančią ligą, kuri mus ištinka šaltame skurde, tą nežinomo krašto ilgesį, tą smalsią nerimastį? Yra į tave panaši šalis, kur viskas gražu, turtinga, ramu ir dora, kurioje vaizduotė pasistatė ir išpuošė Vakarų Kiniją, kur gyvenimas malonus kvėpuoti, kur laimė susituokusi su tyla. Tai ten reikėtų eiti gyventi, tai ten reikėtų eiti mirti!

Taip, ten reikėtų eiti kvėpuoti, svajoti ir pratęsti valandas pojūčių begalybe. Vienas muzikas parašė *Kvietimą valsui*; koks muzikas parašys *Kvietimą į kelionę*, kurį būtų galima pasiūlyti mylimai moteriai arba išrinktajai seseriai?

Taip, tai tokioje aplinkoje būtų gera gyventi, — ten, kur lėtesnėse valandose telpa daugiau minčių, ten, kur laikrodžiai muša laimę su gilesniu ir prasmingesniu iškilmingumu.

Ant blizgančių panò arba ant niūriai prabangių odų ten gyvena paveikslai, — laimingi, ramūs ir gilūs kaip juos nutapusių menininkų sielos. Saulėlydžiai, turtingomis spalvomis nudažantys valgomąjį arba svetainę, košiasi pro dailaus audeklo užuolaidas arba pro tuos aukštus, smulkiai išrantytus langus, švino apvadais padalintus į daugelį mažų langelių. Ten stovi neįprastai keisti smalsumą žadinantys baldai su užraktais ir paslaptimis, — kaip *rafinuotos* sielos. Veidrodžiai, metalai, audeklai, aukso dirbiniai ir fajanso keramikos groja nebylę ir paslaptingą simfoniją akims; ir iš visų daiktų, iš visų kampų, iš visų plyšių, stalčių ir audinių raukšlių *sklinda* ypatingas kvapas, *Sumatros sugrįžk ten* kvapas, kuris yra tarsi buveinės siela.

Aš tau sakau, tai tikras Dykaduonių Rojus, kur viskas turtinga, švaru ir blizga kaip rami sąžinė, kaip prašmatni virtuvės indų baterija, kaip puikūs aukso dirbiniai, kaip margaspalvės brangenybės. Ten pilna žemiškųjų turtų, kaip namuose darbštaus žmogaus, kuris visam pasauliui nusipelnė. Keista šalis, pranašesnė už visas kitas, — kaip Menas už Gamtą, kuri šioje šalyje yra pataisyta, pagražinta ir perliedinta.

Tegu jie ieško ir dar kartą ieško, tegu jie be perstojo perkeldinėja atgal savo laimės ribas, tie sodininkystės alchemikai! Tegu jie pasiūlo šešių dešimčių ir šimto tūkstančių florinų premijas tiems, kurie išspręs jų ambicingus uždavinius! Kai dėl manęs, tai aš jau radau savo *juodąją tulpę* ir savo *mėlynąjį jurginą*!

Nepalyginamoji gėle, mano atrastoji tulpe, alegorinis jurgine, ar ne čia, šioj gražioj šaly, tokioj ramioj ir svajingoj, reikėtų tau gyventi ir žydėti? Argi tu joje nebūtum įrėminta savo pačios analogijoje ir ar negalėtum atsispindėti, kaip mistikai sako, savo pačios *atitiktinybėje*?

Svajonės! Visad svajonės! Ir juo išdidesnė ir trapesnė siela, juo toliau svajonės atitraukia ją nuo įmanomybės. Kiekvienas žmogus nešioja savyje nuolat išsiskiriantį ir atsinaujinantį natūralaus opiumo davinį, ir kiek mes galėtumėme nuo gimimo iki mirties priskaičiuoti teigiamo džiaugsmo ir sėkmingo bei sprendžiamo veiksmo valandų? Ar mes kada nors gyvensime ar būsime šiame paveiksle, kurį nutapė mano vaizduotė ir kuris yra panašus į tave?

Šie lobiai, baldai, prabanga ir tvarka, šie kvepalai ir stebuklingos gėlės, — viskas yra tu! Tu taip pat esi šios didelės upės ir šie ramūs kanalai. Tie milžiniški laivai, kuriais jie plaukia, prikrauti gėrybių, ir iš kurių kyla monotoniškos jūrininkų dainos, yra mano mintys, miegančios arba banguojančios ant tavo krūtinės. Tu palengva juos vedi į jūrą, kuri yra Begalybė, atspindėdama dangaus gelmes savo sielos skaidryje; — ir kada išvarginti bangų mūšos ir persikimšę Oriento gaminiais jie grįžta į gimtąjį uostą, tai mano praturtėję mintys grįžta į tave iš Begalybės.

XXIII. Vienatvė

Laikraštininkas filantropas man sako, kad vienatvė esanti kenksminga žmogui; ir savo tezei paremti jis, kaip ir visi netikintieji, cituoja Bažnyčios Tėvus.

Aš žinau, kad Velnias mielai lankosi dykumose ir kad žmogžudystės ir gašlumo Dvasia puikiausiai įsiliepsnoja vienišose vietose. Bet galimas daiktas, kad ši vienatvė pavojinga tiktai tingioms ir pasimetusioms sieloms, kurios ją apgyvendina savo pačių aistromis ir chimeromis.

Visai tikra, kad plepys, kuriam didžiausias malonumas yra kalbėti iš katedros arba tribūnos aukštybių, Robinsono Crusoe saloje smarkiai rizikuotų tapti siuntančiu pamišėliu. Iš savo laikraštininko aš nereikalauju Crusoe drąsos bei dorybių, tik prašau, kad jis nesisvaidytų kaltinimais vienatvės ir paslapčių mylėtojams.

Mūsų tauškioje rasėje esama individų, kuriems net ir mirties bausmė atrodytų ne tokia atstumianti, jeigu jiems būtų leista nuo ešafoto pasakyti žodingą kalbą žinant, kad Santerre'o būgnai nelaiku jų nenutrauks.

Aš jų nesigailiu, nes spėju, kad oratoriški išsiliejimai teikia jiems lygiai tiek pat malonumų, kiek kiti patiria iš tylos ir susikaupimo; bet aš juos niekinu.

Aš ypač noriu, kad mano nelemtasis laikraštininkas leistų man pramogauti savaip. „Tad jūs", sako jis man pernelyg apaštališku tonu pro nosį, „niekad nejaučiate reikalo dalintis savo pomėgiais?" Štai kur subtilus pavyduolis! Jis žino, kad aš niekinu jo pomėgius, ir braujasi į manuosius, tas šlykštus įsibeldėlis!

„Ta didi nelaimė negalėti būti vienam. . .", sako kažkur La Bruyère, lyg sugėdindamas visus tuos, kurie bėga į minią užsimiršti, be abejo, bijodami, kad vieni negalės savęs pačių pakęsti.

„Beveik visos mūsų nelaimės kyla iš negalėjimo pasilikti savo kambaryje", sako kitas išmintingas žmogus, bene Paskalis, savo susikaupimo vienutėje prisimindamas visus patrakėlius, ieškančius laimės judėjime ir prostitucijoje, kurią, norėdamas išsireikšti dailia savojo amžiaus kalba, galėčiau pavadinti *brolybine*.

XXXIII. Svaiginkitės

Reikia visada būti girtam. Girtume yra viskas: tai vienintelis klausimas. Kad nejustumėte šiurpulingos Laiko naštos, kuri laužo jums pečius ir lenkia prie žemės, be perstojo svaiginkitės.

Bet kuo? Vynu, poezija, dorybe, — kiekvienas savaip. Tik svaiginkitės.

Ir jeigu kartais rūmų laiptuose, žalioje griovio žolėje ar niūrioje savo kambario vienatvėje pajustumėte, kad girtumas mažta arba visai praeina, klauskite vėjo, bangos, žvaigždės, paukščio, laikrodžio, visko kas bėga, kas dejuoja, kas ritasi, kas dainuoja, kas kalba, koks dabar laikas, ir vėjas, banga, žvaigždė, paukštis ir laikrodis jums atsakys: „Laikas svaigintis! Kad nebūtumėte Laiko vergai ir kankiniai, svaiginkitės; svaiginkitės be perstojo! Vynu, poezija, dorybe, — kiekvienas savaip".

XXXIV. Jau!

Jau šimtą kartų saulė, spindinti arba liūdna, tryško iš šio neišmatuojamo jūros dubens, kurio kraštus vos tegalėjai įžiūrėti; šimtą kartų ji, niūri arba žėruojanti, paniro savo milžiniškoje vakaro maudyklėje. Jau keletą dienų galėjome stebėti kitą skliauto pusę ir įskaityti dangiškųjų antipodų alfabetą. Visi keleiviai niurzgė ir dejavo, lyg žemės artėjimas būtų didinęs jų kančias. „Kadangi pagaliau", kalbėjo jie, „galėsime išsimiegoti neblaškomi bangų ir netrukdomi vėjo, kuris knarkia garsiau už mus? Kada vėl valgysim mėsos, kuri nebus sūri kaip elementai po mumis? Kada galėsim virškinti nejudančiame fotelyje?"

Buvo tokių, kurie galvojo apie savo namų židinius, gailėjosi irzlių neištikimų žmonų ir rėksnių vaikų. Visi buvo taip sugluminti nesamos žemės vaizdo, jog jie, aš tikiu, būtų valgę žolę su didesniu entuziazmu negu žolėdžiai gyvuliai.

Pagaliau buvo pranešta, jog krantas čia pat; ir mes artėdami pamatėm akinančiai puikią žemę. Atrodė, kad iš jos neaiškių šnabždesių liejosi gyvenimo muzika ir kad jos krantai, turtingi visokiais žalumynais, skleidė nuostabų gėlių ir vaisių kvapą.

Tuoj pat visi keleiviai pralinksmėjo ir atsisakė blogo ūpo. Visi kivirčai buvo užmiršti, visos tarpusavio nuoskaudos atleistos; sutartos dvikovos išbrauktos iš atminties, ir pagiežos išnyko kaip dūmai.

Tik aš vienas buvau liūdnas, nesuvokiamai liūdnas. Kaip kunigas, iš kurio atima jo dievybę, aš negalėjau be širdį veriančio giežulio atsiplėšti nuo šios gundančios jūros, nuo šios savo gąsdinančiu paprastumu be galo įvairios jūros, kuri savo žaismais, savo poslinkiais, savo įsiūčiais ir šypsniais tarsi apimtų ir išreikštų visų gyvenusiųjų, gyvenančiųjų ir gyvensiančiųjų agonijas, susižavėjimus ir ūpą.

Atsisveikindamas su šia nepalyginama grožybe aš jaučiausi mirtinai parblokštas; ir todėl, kada kiekvienas mano bendrakeleivis sakė: „Pagaliau!", aš tegalėjau šaukti: „Jau!"

Bet tai buvo žemė; žemė su savo triukšmu, savo aistromis, savo prekėmis, savo šventėmis; tai buvo puiki, turtinga, pilna pažadų žemė, siunčianti mums paslaptingus rožių ir musko kvapus, iš kurios įsimylėjusių šnabždesiu liejosi gyvenimo muzika.

XXXVIII. Kuri yra tikroji?

Aš pažinojau tokią Benediktą, kuri užpildydavo orą idealu, kurios akys skleisdavo didybės, grožio, garbės ir visko, kas verčia tikėti nemirtingumu, troškimą.

Bet ta stebuklinga mergaitė buvo per graži, kad ilgai gyventų; ir ji mirė kelioms dienoms praėjus po to, kai aš su ja susipažinau, ir aš savo rankomis palaidojau ją vieną dieną, kuomet pavasaris net ir kapinėse mojavo savo smilkytuvu. Tai aš palaidojau ją, uždarytą kvapnaus kaip Indijos dėžės ir negendančio medžio karste.

Ir kai dar akys tebebuvo įsmeigtos į tą vietą, kur buvo užkastas mano lobis, staiga aš pamačiau mažą žmogystą, ypatingai panašią į mirusiąją, kuri su neįprasta jėga isteriškai trypė šviežią žemę ir visiems gerai pažįstama prastuolių šnekta, kurios mano kuklumas nemokėtų pakartoti, šaukė: „Tai aš esu tikroji Benedikta! Aš, garsioji padraika!" Bet aš įsiutęs atsakiau: „Ne! Ne! Ne!" Ir, kad pabrėžčiau savo nesutikimą, taip smarkiai trenkiau koja į žemę, jog mano blauzda iki kelių sulindo į ką tik supiltą kapą, kad kaip vilkas spąstuose galbūt visam laikui pasilikčiau pririštas prie savo idealo duobės.

XLI. Uostas

Uostas yra puiki vieta gyvenimo grumtynių iškankintai sielai. Dangaus platybė, judanti debesų architektūra, kintančios jūros spalvos ir žiburiuojantys švyturiai sudaro prizmę, nuostabiai gerai tinkančią akims pradžiuginti, niekad jų nenuvarginant. Išlakios laivų formos su painiais takelažais, bangų harmoningai siūbuojamos, padeda išlaikyti sieloje ritmo ir grožio skonį. Po to dar yra, ypač tam, kuris nebėra nei smalsus, nei ambicingas, tam tikra paslaptingo ir aristokratiško malonumo rūšis — belvederyje išsitiesus arba alkūnėmis pasirėmus į molą sekti išvykstančiųjų ir grįžtančiųjų judesius, tų, kurie dar turi jėgos norėti, kurie dar trokšta keliauti arba praturtėti.

XLVIII. Anywhere out of the world

Gyvenimas yra ligoninė, kur kiekvienas sergantysis apsėstas noru persikelti į kitą lovą. Šisai norėtų kentėti priešais krosnį, anas įsitikinęs, kad pasveiktų prie lango.

Atrodo, kad aš visad būčiau laimingas ten, kur nesu, ir persikraustymas man yra tasai klausimas, dėl kurio aš be paliovos ginčijuosi su savo siela.

„Sakyk man, mano vargše atšalusi siela, kaip tau patiktų gyventi Lisabonoje? Ten turėtų būti šilta, ir tu ten pralinksmėtum kaip driežas. Šis miestas stovi prie vandens; sakoma, kad jis visas iš marmuro ir kad jo gyventojai taip nekenčia augmenų, jog išrauja kiekvieną medį. Štai gamtovaizdis tavo skoniui; gamtovaizdis iš šviesos, iš mineralų ir iš vandens jiems atspindėti!"

Bet mano siela neatsako.

„Kadangi tu taip mėgsti ramybę su judančiais reginiais, ar nenorėtum apsigyventi Olandijoje, toje palaimingoje žemėje? Gal tave pradžiugintų šis kraštas, kurio vaizdais tu taip dažnai žavėjaisi muziejuose? Ką tu galvotum apie Rotterdamą? Juk tau patinka tos stiebų girios ir laivai, nuleidę inkarus namų papėdėse?"

Mano siela tyli kaip nebylė.

„Gal tau labiau šypsotųsi Batavija? Mes ten tarp kitko rastumėm Europos sąmojį, sutuoktą su tropikų grožiu".

Nė žodžio. Nejaugi mano siela būtų mirusi?

„Argi jau pasiekei tą galutinę stingulio ribą, kad tave tik tavo nėgalė tedžiugina? Jei taip, tai bėkime į tuos kraštus, kurie yra Mirties analogijos. Aš žinau mums vietą, vargše mano siela! Mes susidėsim daiktus kelionei į Torneo. Keliausim dar toliau, į patį Baltijos galą; dar toliau nuo gyvenimo, jei tai įmanoma; įsikursim ašigalyje. Saulė ten tik įkypai tepaliečia žemę ir lėti dienos su naktim pasikeitimai naikina įvairovę ir didina monotoniją, kuri yra pusė nebūties. Ten mes galėsime ilgai maudytis tamsybėse, kuomet šiaurės pašvaistės mūsų pramogai protarpiais svaidys savo rausvus pėdus, kaip Pragaro fejerverkų atspindžius, į mus".

Pagaliau mano siela neišlaikiusi pratrūksta ir išmintingai šaukia: „Bet kur! Kad tik už šio pasaulio ribų!"

Vertė Alfonsas Nyka-Niliūnas

Vertėjo Post scriptum

Pirmuosius *Paryžiaus splino (Le Spleen de Paris)* eilėraščius proza (*petits poèmes en prose*) Baudelaire paskelbė 1857, t.y. tuojau po jam iškeltos bylos už tais pačiais metais išleistą eilių rinkinį *Les Fleurs du mal*, kaltinančios poetą viešosios moralės įžeidimu. Šiuos eilėraščius proza, paties Baudelaire'o liudijimu, jis pradėjęs rašyti Aloyzijaus (Aloysius) Bertrand'o *Gaspard de la nuit* poveikyje. Buvo suplanavęs 100, bet spėjo parašyti tik 50. Visus juos surinko ir išleido Charles Asselineau ir Théodore de Banville po autoriaus mirties (1869). Savo etiniu ir estetiniu charakteriu, netaisyklingumo estetika, *Le Spleen de Paris* yra tarsi *Les Fleurs du mal* prozinis variantas bei komentaras. Temos galima sakyti identiškos: protestas prieš dienos moralinį ir intelektualinį *établissement;* sensualinės laiko etikos formų disciplinos ironija ir vad. *idealo* degradacija; intelektualinis bei moralinis splinas ir metafizinis nuobodulys kaip vienintelė būties emanacija ir *correspondence;* poetas kaip auka ir budelis (héautontimorouménos). Fonas (fizinis, moralinis ir socialinis) irgi tas pats: Liepos monarchijos, Antrosios respublikos ir Trečiosios imperijos Paryžius. Beveik visi *Le Spleen de Paris* dalykai turi savo eiliuotus atitikmenis (kai kurie net ir tuos pačius pavadinimus) *Les Fleurs du mal* knygoje.

PARMENIDO TEZĖ

ARVYDAS ŠLIOGERIS

Parmenido tezė — tai keletas žodžių, ištartų žmogaus, gyvenusio prieš pustrečio tūkstančio metų, Italijoje, graikų kolonistų mieste Elėjoje, įveikusių laiką ir kažkokiu sunkiai paaiškinamu būdu pasiekusių mus, dvidešimto amžiaus žmones. Ši tezė skamba taip: to gar auto noein estin te kai einai, tas pats yra (būties) mąstymas ir pati būtis. Tezė turi platesnį kontekstą, poemą apie gamtą, kuri, žinoma, šia teze nusakytą mintį paaiškina ir patikslina. Tačiau būtent tezė yra poemos ašis ir centras. Pati tezė yra labai paprasta ir joje glūdinti mintis, atrodytų, irgi elementari. Tačiau kaip tik dėl tezės turinio paprastumo ir net elementarumo ją skaitantis žmogus patenka į keistumo ir neįprastumo būseną.

Kuo paprastesni žodžiai, tuo jie mįslingesni. Jau vien todėl Parmenido tezė yra mįslinga. Kaip visi paprasti, bet gilūs dalykai, tezė pažadina nuostabą. O nuostaba mus išveda į klausimo kelią. Užklausdami tezę, bandome ją prakalbinti, kad prabildama, ji mums atskleistų joje glūdinčią esmingą mintį. Tačiau labai svarbu, kaip mes ją užklausiame ir kokio atsakymo tikimės. Juk klausimai ir užklausimai gali būti be galo įvairūs, nelygu kas klausia, apie ką klausiama ir ko klausiama. Klausimas turi būti apibrėžtas tiek klausiančiojo subjekto, tiek klausiamojo objekto, tiek klausimo

krypties požiūriu. Ar galima šią tezę užklausti filosofinės žiūros horizonte? Pati tezė ištarta filosofo ir mums pasako kažkokią dar mįslingą esminę tiesą apie žmogų ir pasaulį, vadinasi, savo turiniu ji atvira kaip tik filosofiniam klausimui. Bet koks gi yra tas filosofinės tezės filosofinis užklausimas? Kaip ją gali užklausti būtent filosofas, nepatekdamas į klystkelius ir nenueidamas keliais, jį vedančiais ne tik tolyn nuo filosofinio klausimo, bet ir nuo pačios filosofijos?

Tezę filosofiškai užklausiančiam filosofui gresia keletas pavojų. Pirmasis — tai lėkštojo istorizmo pavojus. Šiuo atveju tezę filosofas užklausia ne kaip filosofas, o kaip istorikas, ir todėl iškrenta iš filosofinio klausimo vietovės. Istoristinis užklausimas remiasi aiškiai neišreikšta prielaida, kad užklausiantysis žino daugiau už užklausiamąjį, t.y. šiuo atveju, už Parmenidą, taigi, kad jis gali paaiškinti ir atskleisti tai, ko nesuprato ir nežinojo pats užklausiamas mąstytojas.

Iš pirmo žvilgsnio istoristinis tezės prakalbinimas atrodo labai solidus ir pagrįstas. Istoristiniu požiūriu Parmenido tezė yra grynai istorinis reiškinys, pririštas prie tam tikros epochos sociologinių aplinkybių. Tezė buvo ištarta Vakarų pasaulio pradžioje. Ji yra pradžios išraiška, todėl pirmapradiškai naivi. Tuo tarpu mes gyvename Vakarų pasaulio pabaigos situacijoje, turime sukaupę milžinišką istorinę patirtį ir — tai atrodo savaime suprantama — nesame tokie naivūs kaip Parmenidas, nes žinome už jį daug daugiau ir daug giliau. Vėliau gyvenantys yra daugiau žinantys — tokia yra istoristinio klausimo prielaida. Tezės prakalbinimas — tai senio klausimas kūdikiui. O ką beatsakytų kūdikis, seniui jau iš anksto žinoma; juk jis pats kadaise buvo kūdikis ir įveikė kūdikystės naivumą bei nežinojimą. Todėl tezė gali būti interpretuojama tik kaip šifras, hieroglifas, žodžiu, kaip ženklas, rodantis į tai, kas skleidžiasi ne tik anapus tezę sudarančių žodžių, bet ir anapus to objekto, į kurį tezė tiesiogiai nukreipta.

Istoristinė interpretacija gali įvairuoti; ji gali būti filologinė, sociologinė, psichologinė, hermeneutinė, fenomenologinė, tekstologinė, semantinė, semiotinė ir t.t., tačiau visais atvejais tezė bus suvokiama kaip simbolis ir nuoroda į tai, ko joje tiesiogiai nėra. Istoristiniam požiūriui tezė — tik apibrėžtos istorinės situacijos, daugiau ar mažiau konkrečių, vienkartinių ir nebepasikartojančių sociologinių aplinkybių filosofinė santrumpa, į žodžio regimybę redukuota „iki-sokratinių" gadynės tikrovė. Mes gyvename visai kitokioje istorinėje situacijoje, todėl jokios realios prasmės mūsų gadynės žmogui, neišskiriant nė filosofo, Parmenido tezė nebeturi. Ji kažką pasako apie ano meto pasaulį ir visai nieko — apie dabartinį, mūsų pasaulį. Ji byloja apie tai, kas kadaise buvo ir ko jau nebėra. Ji nebeturi egzistencinės prasmės ir yra tik istoristinių reikšmių sankaupa, galinti tapti grynojo tyrinėjimo objektu. Vadinasi, joje nebėra jokios tiesos dabarties žmogui.

Tezė nėra teisinga. Bet kartu ji nėra ir neteisinga. Ji paprasčiausiai anapus tiesos — netiesos antinomijos. Geriausiu atveju ji yra viena iš daugybės įdomybių, galinčių patraukti mirusios praeities tyrinėtojo dėmesį, tačiau ne pati savaime, o tik kaip tam tikros istorinės epochos — Senovės Graikijos — „tikrojo" gyvenimo monograma.

Antras — hermetizmo pavojus. Dabar remiamasi aiškiai reflektuota arba nesuvokta prielaida, kad klausiantysis žino m a ž i a u už užklausiamąjį. Tekste ieškoma paslėptų hermetinių prasmių, kurios buvo žinomos tik teksto autoriui ir jo amžininkams. Tos prasmės išreikštos „ypatinga" pirmaprade kalba, kurios tiesioginio bylojimo mes, vėliau gyvenantieji, suprasti nebegalime ar bent nebepajėgiame anos kalbos bylojimo išversti į mūsų, šiandienykščių, kalbą. Tariama, kad vėliau gyvenantys yra mažiau žinantys. Pradžia žino daugiau ir tikriau negu pabaiga, nes pabaiga užmiršo tai, ką pradžia dar žinojo.

Šitokią teksto interpretaciją galima pavadinti romantine. Dabar stengiamasi įsismelkti į praeitin nugrimzdusios gadynės ar „kultūros" pirmapradžio chaoso „girią", t.y. į jos iracionaliąsias gelmes, kurios į paviršių išnyra iškreiptu pavidalu — kaip racionalūs, bet paviršutiniškai ir vienmačiai kalbos kristalai. Kalba tik užmaskuoja tai, kas anapus jos — iracionalią gadynės „substanciją". Prašnekinti tekstą — reiškia jį demaskuoti, nes pats savaime jis tėra tik kaukė ir grynoji regimybė. O kaukė visada ir visur meluoja, atskiria nuo tiesos. Tokios interpretacijos horizonte tezė pasirodo kaip netiesa, pati savaime irgi nebeturinti egzistencinės svarbos šiandienykščiam žmogui. Geriausiu atveju tekstą galima skaityti ir užklausti kaip užuominą, netiesiogiai ir labai silpnais bei tolimais ryšiais susijusia su epochos gelme, kurioje ir tik kurioje glūdi slaptingoji tos istorinės epochos tiesa, kaip ją bepavadintume — substancija, būtimi, laiko dvasia, tautos siela ar prafenomeną.

Šiaip ar taip, ir hermetistinė interpretacija „netiki" tiesioginiu teksto bylojimu; ir jai Parmenido tezė yra tik simbolis, monograma ar hieroglifas. Remiamasi ta pačia pamatine prielaida, kuria rėmėsi ir istoristinė nuostata: tezė byloja tai, ko mes patys nežinome, kas mums svetima ir nesuprantama. Negalima tikėti tuo, ką ji sako tiesiogiai. Kad atskleistum jos „tikrąją" prasmę, privalai ją tyrinėti, pasitelkdamas gausybę istorinių duomenų. Tyrinėjimas suprantamas kaip tardymas, demaskuojantis tiesiogiai ir naiviai išsakomą melą. Kraštutinis hermetizmo atvejis — kultūrinio solipsizmo nuostata, energingiausiai išskleista Špenglerio ir jo epigonų. Šiuo atveju tikima ir tvirtinama, kad kiekviena kultūra yra solipsistinis darinys, visiškai uždaras, absoliučiai unikalus ir susaistytas tik tai kultūrai būdingo iracionalaus „prafenomeno". Kitos kultūros žmogus iš principo negali suprasti svetimos kultūros prafenomeno. Kultūra yra kalėjimas, iš kurio negali ištrūkti nė vienas jame uždarytas kalinys.

Mūsų atveju tai reikštų, kad šiandienykštis, mirštančios „faustiškosios" kultūros kalinys Parmenido tezės suprasti apskritai negali, kaip žmogus negali suprasti tarkim paukščių kalbos. Parmenido tezė mums byloja ne daugiau negu lakštingalos giesmė. Mes galime ja žavėtis, bet ne daugiau. Racionalus dialogas su Parmenidu neįmanomas iš principo. Jo tezė — tik hermetinis užkeikimas arba ritualinė formulė, kurioje racionalaus turinio ne daugiau negu šamano kliedesyje ar karvės baubime. Trumpai tarus, hermetizmo, kaip beje ir lėkštojo istorizmo esmė — solipsistinis monologas.

Trečiasis — gnostinio absoliutizmo pavojus. Šiuo atveju remiamasi prielaida, kad klausiantysis gali vienareikšmiškai ir tiksliai žinoti, moksliškai įrodyti, pagrįsti ir pasakyti kitiems, ką teksto autorius turėjo galvoje i š t i k r ų j ų. Tekstas suvokiamas ir skaitomas kaip grynas faktas, akivaizdžiai bylojantis pats už save ir pasakantis viską, kas įmanoma. Klausiantysis tarsi susitapatina su užklausiamu autoriumi, į pastarąjį tiesiog persikūnyja ir kongenialaus išgyvenimo tapatume pasiekia absoliutų gnostinį žinojimą, niekuo nesiskiriantį nuo to žinojimo, kurį turėjo interpretuojamo teksto pradininkas. Pradžioje nebuvo nieko tokio, ko nebūtų ir pabaigoje — tokia yra pamatinė gnostinio absoliutizmo prielaida. Tai reikštų, kad Parmenido tezėje nėra jokio klausimo ir visa ji — tik sustabarėjęs atsakymas, kurį išgirdus galima pasiekti absoliutaus — tikslaus ir griežto — žinojimo ramybę.

Ši trečioji nuostata, kaip ir dvi pirmosios, yra monologistinė. Tik monologo subjektas visai kitas. Istoristinės ir hermetistinės nuostatos rėmuose monologo subjektas yra pats klausiantysis — istorikas arba hermetikas, o interpretuojamas tekstas tik pažadina monologą, duoda jam postūmį ir pretekstą. Teksto autorius yra tik „objektas", o ne dialogo partneris. Gnostinio absoliutizmo atveju monologo subjektas

yra interpretuojamas autorius. „Objektu" nuolankiai sutinka būti klausiantysis. Jis ne klausia, o klausosi, todėl irgi nėra dialogo partneris. Absoliutinamas ir kanonizuojamas pats tekstas. Jis priimamas kaip dogma, kaip visiškai aiškių žodžių, išreiškiančių aiškią mintį rinkinys, net nesistengiant atitrūkti nuo paties teksto ir pažvelgti į tą realybę anapus teksto, į kurią tas tekstas nukreiptas.

Gnostinis absoliutizmas veda prie kalbos fetišizavimo. Kalba tarsi atitraukiama nuo daiktų, žodžiai — nuo jų atžvilgiu transcendentiškos tikrovės. Ignoruojamas tas paprastas ir akivaizdus dalykas, kad kalba nėra galutinė ontologinė instancija, egzistuojanti savyje ir sau. Kalba pati savaime nėra substancinė realybė, o visą savo substancialumą ji gauna iš nekalbinės tikrovės, iš pačių daiktų. Todėl ji nėra sustingęs faktas ir bet kokioje situacijoje turi tik galimybinį pobūdį. Bet koks tekstas, kada jis bebūtų atsiradęs, tolimiausioje praeityje ar artimiausioje dabartyje, klausiančiajam niekada negali atsakyti vienareikšmiškai ir pasakyti, kaip buvo arba kaip yra „iš tikrųjų", ir taip visus klausimus redukuoti į galutinį atsakymą. Tekstas visada atveria galimybės erdvę: jis byloja ne tai, kaip buvo iš tikrųjų, o tai, kaip, g a l ė j o būti. Jame išlieka įtampa tarp žodžio ir daikto, todėl išlieka ir klausimo energija.

Klausiančiajam tekstas neturėtų tapti Gorgonos galva, į kurią pažvelgus pavirstama atsakymo akmeniu. O gnostinio absoliutizmo subjektas kaip tik ir duodasi užhipnotizuojamas stingdančio kalbos — Gorgonos žvilgsnio ir nebepajėgia pažvelgti ir įsižiūrėti į tai, kas anapus kalbos — į pačius daiktus. Parmenido tezė irgi neduoda galutinio atsakymo. Ji mums nepasako kaip buvo „iš tikrųjų". Jos sakmė atveria galimybės horizontą. Tezė mums sako, kaip g a l ė j o būti, o kartu: kaip g a l i būti dabar ir visada.

Kuriuo keliu turėtų eiti filosofas, užklausiantis ir bandantis prakalbinti Parmenido tezę? Istoriko kelias jam

netinka, jeigu jis mąsto kaip filosofas, o ne kaip filosofijos — tam tikros teorinės disciplinos — istorikas. Filosofijos istorija pati savaime nėra filosofija. Tiksliai vartojant terminus, negali būti filosofinės filosofijos istorijos, nes filosofijos objektas apskritai nėra istoriškas. Negana to, net istorija, suvokta kaip praeitis, nėra tikrasis filosofijos objektas. Istorijos filosofija irgi nėra filosofija autentiška šio žodžio prasme. Filosofija prasideda ten, kur istorija baigiasi. Tam tikra prasme galima tvirtinti, kad filosofija istorijos neturi. Pati figūra „filosofijos istorija" yra dviprasmiška ir klaidinanti. Ją vartodami, mes dažnai užmirštame, kad filosofija nėra grynosios kalbos kontinentas, išsiskleidžiantis istoriškai artikuliuotame laike.

Filosofija visur ir visada pririšta prie filosofo, o filosofas kaip žmogus yra baigtinė ir ribota būtybė, visų pirma mąstanti tai, kas yra čia ir dabar. Filosofas mąsto tai, ką jis mato, o visų laikų filosofai iš esmės matė, o todėl ir mąstė tą patį. Tikrasis filosofijos šaltinis yra pirmapradė egzistencinė patirtis. Šioje patirtyje nuolat atsinaujina ta pati, nuo laiko ir istorijos beveik nepriklausanti, elementari situacija, kurią galima pavadinti žmogaus — daikto arba žmogaus — pasaulio koreliacija. Šioje elementarioje ir pirmapradėje situacijoje išsiskleidžianti egzistencinė patirtis yra baigtinė, nes visada apribota daiktiškuoju horizontu. Žmogaus baigtinumas visų pirma ir reiškiasi tuo, kad jo patirtis visada ir visur skleidžiasi šiapus daiktiškojo horizonto. Mirtingojo būtis kaip būtis čia ir dabar visada koreliuota jusliškai. O tai ir reiškia, kad nei patirti anapus daiktiškojo horizonto išsiskleidžiančios realybės, nei juo labiau joje būti mirtingasis negali apskritai, pagal savo esmę, lemtingai paženklintą baigtinumo stigma. Kitų egzistencinės patirties perimti neįmanoma; galima tik apie tą patirtį sužinoti.

Tiesa, kitų egzistencinė patirtis gali pažadinti mano patirtį, gali padėti ją artikuliuoti, tačiau mano pirmapradžio sąlyčio su daiktais negali pavaduoti ir pakeisti niekas kitas.

Egzistencinė patirtis tokia pat unikali ir nepavaduojama kaip ir mirtis. Kaip niekas kitas negali už mane numirti, taip niekas kitas negali už mane patirti. Mano būtis prie daiktų šiapus horizonto yra vienkartinė ir nepakartojama. O galėdamas realiai būti tik šiapus pirmapradės patirties horizonto, žmogus, taigi ir filosofas, gali remtis tik daiktiškai artikuliuota patirtimi. Filosofo kaip baigtinės būtybės „pasaulis" visų pirma yra tiesiogiai regima daiktiškoji aplinka. O toji aplinka daugiau ar mažiau buvo ta pati visada ir visur. Visų laikų filosofai matydavo ir patirdavo tuos pačius daiktus: medį, akmenį, saulę, žvaigždes, upę, stalą, šunį ir t.t. Netgi nauji, dirbtinai sukurti ir anksčiau nebuvę daiktai filosofui kaip egzistencinės patirties subjektui, taip pat yra daiktai ir, tarkim, automobilis ar lėktuvas yra tokie pat elementarūs daiktiškosios patirties sandai, kaip ir „gamtiniai" daiktai.

Tiksliai išsireiškus, filosofui viskas yra gamta ir niekas nėra istorija. Net žmogus, patenkantis į egzistencinės patirties akiratį filosofui atsiveria kaip š i s daiktiškai akivaizdus individas, egzistuojantis ne kaip „istorinė būtybė" ar „visuomeninių santykių visuma", o kaip gamtinė esatis. Filosofas visada yra pradžioje ir mąsto iš pradžių. Jeigu jis atitrūksta nuo pradžios ir emigruoja į grynosios kalbos, iš pasaulio ar iš tradicijos ateinančių simbolių stichiją, vadinasi, jeigu jo mąstymas visiškai atsiskiria nuo matymo ir apleidžia egzistencinės patirties vietovę, jis nustoja būti filosofu ir mąstyti kaip filosofas, ir tada jį galima pavadinti tik filosofijos specialistu ar filosofijos mokslininku. Tada jis apmąsto nebe pačius daiktus, o tik kalbą, grynąsias sąvokas arba vadinamąsias „problemas"; geriausiu atveju jis apmąsto kitų egzistencinę patirtį. O čia jau prasideda istorijos ir istorizmo kontinentas.

Istoriją turi tik filosofijos kalba, o ne tai, į ką nukreiptas mąstantis filosofo žvilgsnis. Todėl skirtingų istorinių epochų

didieji mąstytojai (o tik juos galima laikyti tikrais filosofais) skiriasi tik kalba, bet visada ir visur jų kalba kartu yra ir sakmė, t.y. ji išreiškia tą pačią pirmapradę, elementarią, matančią-mąstančią egzistencinę patirtį. Vadinasi, tai, apie ką mąstė Vakarų filosofija (o kitokios išvis nėra) ir kiekvienas didis Vakarų mąstytojas, yra antistorinė realybė. Filosofijos objektas istorijos neturi. Apie tą objektą, t.y. apie pačius daiktus, pasirodančius egzistencinės patirties akiratyje mes, šiandienykščiai, žinome ne daugiau negu Parmenidas, nesame prie jų arčiau negu Platonas ar Dekartas. Dabarties filosofui patys daiktai tokie pat paslaptingi kaip ir ikisokratikams; jo nuostaba ne mažesnė negu Anaksimandro arba Aristotelio. Ir jokie mokslai čia nieko negali pakeisti.

Visąlaik esame pradžioje. Štai kodėl prakalbindami Parmenido tezę, išeiname ne į kokią nors svetimybę ar tolumą, o sugrįžtame į savo egzistencinės patirties artumą. Filosofui Parmenidas sako ir mąsto ne tai, kas buvo ir ko jau nebėra, o tai, kas yra visada, ką matome, mąstome ir stengiamės išsakyti mes patys, būdami čia ir dabar, egzistencinės patirties akimirkos pilnatvėje. Prakalbinti Parmenido tezę — vadinasi pradėti su juo dialogą apie tą patį dalyką, apie pačius daiktus, tai kodėl filosofui netinka istoriko kelias.

Bet filosofas negali eiti ir kitu, hermetiko, keliu. Priežastis paprasta: filosofo stichija yra aiškus, racionaliai artikuliuotas mąstymas, grindžiamas tokiu pat aiškiu ir racionaliai artikuliuotu pačių daiktų matymu. Filosofas negali ir nesistengia apmąstyti ir suprasti tai, kas kokioje nors praeities epochoje yra jos prietarai, jos ideologija, jos iliuzijos, jos solipsistinės kaukės, „prafenomenai" ir mistifikacijos. Jeigu jis stengsis įsismelkti į kokios nors epochos ar „kultūros" pirmapradžio chaoso „girią", t.y. į jos iracionalųjį pradą, jis nieko nesupras ir nieko negalės pasakyti, nes, galų gale, toje „girioje" apskritai nėra ką suprasti: chaosas yra

tuščias, iracionalioji gelmė — beprasmiška. Toje gelmėje nėra vietos racionaliai artikuliuotam matymui ir mąstymui.

Tikroji filosofo stichija yra ne iracionali gelmė, bet racionaliai regimas paviršius, o gelmė tik tiek, kiek ji regima paviršiuje. Beje, šiuo požiūriu irgi nėra pamatinio skirtumo tarp praeities ir dabarties. Racionaliai neartikuliuojama praeities epochų „giria". Bet juk lygiai taip pat racionaliai nejforminama ir mūsų pačių epochos „giria", ir mumyse liulantis chaosas. Šiame chaose taip pat nieko nėra. Filosofas gali apmąstyti ir suprasti tik racionalias, protingo matymo ir skaidraus mąstymo sukurtas svetimos ir savo epochos formas. Vadinasi, šios formos yra antlaikiškos ir istorinis atstumas nieko nelemia. Racionaliosios formos visada ir visur yra vienodos ir suprantamos dėl to, kad jos ir yra ne kas kita kaip aptartos pirmapradės egzistencinės patirties kristalai. Kadangi ši patirtis visada racionali, ir jos išraiškos pavidalai yra racionalūs. Todėl prakalbindamas Parmenido tezę, filosofas jaučiasi esąs savo namuose — racionalių formų vietovėje; juk ši tezė yra aukščiausio ano meto (vadinasi ir visų laikų, ir mūsų meto) racionalumo sakmė. Štai kodėl filosofui nėra jokio reikalo eiti hermetiko keliu.

Pagaliau filosofui nėra priimtinas ir gnostinio absoliutizmo kelias. Filosofas neturėtų fetišizuoti Parmenido kalbos, nes jis negali žinoti, ką šis mąstytojas „turėjo galvoje iš tikrųjų". Tezės prakalbinimas neišvengiamai yra interpretacija, t.y. tezėje slypinčių pirmapradės situacijos apmąstymo g a l i m y b i ų išsklaida. Nors pirmapradė situacija visur ir visada yra ta pati, tačiau kiekvieno filosofo sugrįžimas į šią situaciją yra unikalus ir šiuo požiūriu nulemtas filosofo vietos istorijoje ir filosofinės kalbos tradicijoje. Vadinasi, kiekvieno filosofo egzistencinė patirtis yra individuali. Kodėl taip yra? Tai lemia ontologinės ir chronologinės pradžios netapatumas.

Kas yra pradžia ontologiškai, chronologiškai tam tikra prasme yra pabaiga. Kiekvieno filosofo chronologinė pradžia yra kalba. Visada ir visur jis pradeda ne nuo pačių daiktų, o nuo „knygų", išeidamas į filosofinės kalbos tradiciją, perimdamas, išmokdamas jau gatavą ir sustingusią kalbą. Be to jis, kaip ir kiekvienas mirtingasis, skendi savo epochos ir savo kasdienybės pasaulio kalboje, prietaruose, fetišuose bei simboliuose. Kasdienybės kalba, lemianti filosofo „šiuolaikiškumą", jam gali būti ir pragaištis ir išganymas. Jei jis tampa gatavos kalbos vergu ir nusilenkia tironiškai šiuolaikiškumo simbolių galiai, jam lemta visiškai atitrūkti nuo pirmapradės situacijos ir tapti filosofijos moksliininku, filosofijos istoriku arba kasdienybės fetišų komentatoriumi, skendinčiu dabarties prietaruose ir idealogemose. Tokiu atveju tradicijos arba kasdienybės kalba užstoja pačius daiktus, o epochos simboliai ir ideologijos užkerta visus kelius į egzistencinės patirties vietovę.

Tačiau jeigu filosofas tampa gatavos kalbos šeimininku, jeigu tą kalbą jis prašnekina ir paverčia savo egzistencijos sakme, tada kaip tik kalba nutiesia tiltą į egzistencinės patirties vietovę. Štai kodėl filosofo (kaip ir kiekvieno kuriančiojo) kelias yra sugrįžimas. Į pirmapradę situaciją jis visada turi sugrįžti, sulaužydamas istorijos, „šiuolaikiškumo", sustingusios kalbos, savo epochos prietarų ir simbolių kaukes, maskuojančias pačius daiktus. Parmenido tezės kalba taip pat turi būti sulaužyta. Toks sulaužymas ir reikštų jos prakalbinimą. Vadinasi Parmenido sakmę mes galime išgirsti ir suprasti, tik prabildami savo sakme. Pačios tezės kalba mums yra tik galimybė, kurią išlaisvindami savo sakme, galime viltis įsibūti į pirmapradę situaciją ir sugrįžti prie pačių daiktų, į egzistencinės patirties vietovę. Į Parmenido kalbą įsiklausome tik tam, kad atsivertų galimybė matyti patiems, savo akimis ir mąstyti patiems, savo protu. Matome ir mąstome tą patį, ką ir Parmenidas — egzistencinės patirties vietovę, tačiau matome ją iš kitos vietos,

išvystame kitą tos pačios vietovės profilį, kurio galbūt aiškiai neišvydo pats Parmenidas.

Kadangi žmogus yra baigtinė būtybė, jo egzistencinė patirtis visada ir visur yra ribota, todėl niekur ir niekada neįmanoma į pirmapradę situaciją pažvelgti sub specie aeternitatis, ją apimti vientisu dieviškų žvilgsniu ir perregėti ją kiaurai, tarsi namelį stiklinėmis sienomis. Filosofo kaip ir kiekvieno mirtingojo žvilgsnis į pačius daiktus visada ir lemtingai yra vienpusiškas. Štai kodėl jam reikalingas dialogas ir dialogo partneris, pirmapradę situaciją išvydęs iš kitos pusės. Štai kodėl ir Parmenido tezės prakalbinimas yra dialogas su šiuo mąstytoju. Gnostinis absoliutizmas irgi nėra tas kelias, kuriuo mums lemta eiti siekiant dialogo su teze ir jos autoriumi.

Filosofinį dialogą su Parmenido teze pradėkime klausimu. Tegul jis būna visiškai paprastas ir naivus. Tegul jis skamba taip: apie ką apskritai šnekama šioje tezėje? Kas yra tas subjektas, kuriam rūpi mąstymo ir būties tapatybė ir galbūt tas subjektas, kuriame ši tapatybė įvyksta? Atsakymas irgi yra labai paprastas: ir vienas, ir kitas subjektas yra žmogus. Tezėje šnekama apie žmogų. Tezė, kaip ir visa pirmoji Parmenido poemos dalis, yra pastanga apmąstyti žmogų. Taigi klausimas, glūdintis tezėje, nors aiškiai neišsakytas, yra toks: kas yra žmogus?

Na ir kas, galima paklausti, išgirdus tokią tezės interpretaciją. Juk tai banaliausia banalybė. Apie žmogų klausė ir mąstė visų laikų filosofai. Ir ne tik filosofai. Tai pats elementariausias ir trivialiausias klausimas, kokį tik galima įsivaizduoti. Nejaugi priskirdami tokį klausimą Parmenidui galime tikėtis, kad tezėje glūdi kokia nors kiek esmingesnė mintis? Be to, tai akivaizdus tezės turinio moderninimas. Nei Parmenidas, nei kiti ikisokratikai nebuvo antropologai. Juk ne šiaip sau dar patys graikai juos vadino fyziologais, t.y. gamtos tyrinėtojais. Ir netgi tarus, kad Parme o tezė turi

antropologinę prasmę, mūsų gali laukti tik viena — nusivylimas. Juk ką apie žmogų mums gali pasakyti pradžios mąstytojas, neturintis nei tos gausybės istorinių bei empirinių žinių apie žmogų, kurią turime mes, nei tikslių mokslinio tyrimo metodų, nei sukauptos istorinės patirties, mąstantis spekuliatyviai, nesiremiantis jokiais sistemiškai sukauptais duomenimis, jokiu tiksliu eksperimentu, neatsikratęs mitologinio mąstymo liekanų, pusiau filosofas, pusiau poetas, žodžiu, diletantas? Mes patys, šiandienykščiai, apie žmogų žinome daug daugiau ir nėra jokio rimto motyvo šiuo klausimu kreiptis į Parmenidą. Geriau perskaityti antropologijos vadovėlį.

Nei vienas iš šių argumentų nepalyti nei Parmenido tezės, nei joje glūdinčio klausimo apie žmogų esmės. Jo iškeltas klausimas apie žmogų yra ypatingas, o tam tikra prasme vienintelis ir absoliutus. Visų pirma tai nėra antropologinis klausimas. Kitą vertus tai nėra ir mokslinis klausimas, keliamas vadinamųjų mokslų apie žmogų arba žmogaus mokslų kontekste. Visų antropologijų ir žmogaus mokslų pagrindas — natūralistinė žmogaus interpretacija; visų jų pamatinė prielaida yra tokia: žmogus yra gamtinė būtybė. Visos antropologijos ieško žmogaus, o suranda gyvulį. Antropologijų žmogus yra homo naturalis, gyvulys, nors ir ypatingas gyvulys, iš kitų gyvulių išsiskiriantis tam tikromis rūšinėmis, gamtos nulemtomis savybėmis, pvz. protu, sugebėjimu gaminti įrankius, istorine atmintimi, kūrybos galia, kalba, sugebėjimu universaliai prisitaikyti prie gamtinės aplinkos ir t.t.

Parmenido tezėje glūdintis klausimas yra visiškai kitoks. Jis pamatinis ir pirmapradis, jis liečia ne tą ar kitą žmogaus kaip gamtinės būtybės rūšinę savybę ar tokių savybių kompleksą, bet žmogaus kaip žmogaus ontologinę situaciją esinijoje. Čia klausiama: kas yra žmogus ne kaip gamtinė, o kaip antgamtinė būtybė; kas yra žmogus kaip žmogus, o ne kaip ypatingas gyvulys? Galėtume pasakyti, kad klausiama

ne apie žmogaus rūšines savybes, o apie žmogaus egzistencinį išskirtinumą. Tokio klausimo nekelia ir negali kelti jokios antropologijos ir jokie žmogaus mokslai, ar tai būtų psichologija, ar sociologija, ar etnologija, ar, pagaliau, istoristika. Parmenido tezėje glūdi žmogaus kaip žmogaus klausimas sau pačiam kaip žmogui. Toks klausimas yra išskirtinis ir nelygstamas, nes jis ženklina unikalią akimirką: žmogaus ir specifiškai žmogiškos realybės atradimą. Šią akimirką žmogus pirmą kartą įeina į žmogiškosios egzistencijos vietovę, kurioje prasideda tai, kas labai apytikriai gali būti pavadinta žmogaus žmogiškąja istorija.

Žinoma, būtų naivu manyti, kad pamatinį klausimą „kas yra žmogus kaip antgamtinė būtybė?" iškėlė tik Parmenidas. Ne, šis klausimas iškyla kartu su brandžiąja graikų kultūra. Tai graikiškas klausimas par excellence. Graikai pirmieji atranda žmogų kaip žmogų; jie pirmieji aiškiai suvokia žmogiškos realybės ir žmogaus egzistencijos mįslingumą. Pamatinė graikų mįslė ir juos neraminusi paslaptis — tai žmogaus kaip antgamtiškos būtybės ir jos antgamtiškumo paslaptis. Kaip tik ši paslaptis graikams kėlė didžiausią nuostabą ir tapo pamatine paskata atsirasti filosofijai, kaip specifiškai žmogiško — teorinio — žvilgsnio į esinįją išsklaidai. Žmogiškosios realybės atradimo motyvas persmelkia visą graikų mitologiją, filosofiją ir meną. Nuo Edipui Sfinkso užduotos mįslės, nuo Delfų „gnozi seauton", iki sokratiškojo žmogaus savižinos imperatyvo ir sofokliškojo suglumimo žmogaus keistumo ir paslaptingumo akivaizdoje, nuo susižavėjimo iki pasibaisėjimo, nuo laiminimo iki prakeikimo, nuo dieviškų žmogaus galių šlovinimo iki visiškos nevilties, susidūrus su visa mirtingojo bjaurastimi ir jo menkybe — tokia plati pamatinio graikų klausimo apie žmogų gama. Taigi pakartokime dar sykį pamatinį graikų klausimą, glūdintį Parmenido tezėje: kas yra žmogus kaip negamtiška ir antgamtinė būtybė?

Toks klausimas neiškilo ir negalėjo iškilti anksčiau,

natūralistinėse, azijietiško tipo kultūrose, kur žmogus nėmaž nesuvokė savo išskirtinumo ir išskirtumo iš gamtos, ir todėl visa to ikižmogaus elgsena bei mąstysena buvo matuojamos natūralistiniais mąsteliais, o visas egzistavimas skleidėsi grynojo natūralizmo dimensijoje. Rytai niekada nebuvo įėję į pirmapradžio žmogaus kaip žmogaus sąlyčio su esinija vietovę. Graikai, pirmieji atsivėrę žmogaus antgamtiškumo matmeniui, žmogų suvokė kaip metafizinę būtybę. Ne tas ar kitas žmogus graikams buvo metafizikas; metafizikas yra žmogus kaip toks. Žmogaus kaip žmogaus išskirtinumas yra jo metafizinė orientacija. Tik būdamas metafiziškai žmogus tampa žmogumi par excellence. Parmenidas — pirmasis graikų mąstytojas, aiškiai suvokęs ir absoliučiai tiksliai išreiškęs žmogaus kaip žmogaus esmę — jo metafiziškumą. Jis ne tik aiškiai suvokia pamatinį graikų klausimą, bet pirmąkart bando į jį atsakyti, žinoma, atsakyti taip, kad tas atsakymas nėra nei galutinis, nei užbaigtas.

Parmenido atsakymas tik apibrėžia ribas tos vietovės, į kurią įžengdamas žmogus susitinka su savimi kaip su metafizine būtybe. Parmenidas įrėmina pamatinį graikų klausimą, vadinasi, padaro jį konkretų, parodydamas tą horizontą, kuriame pamatinis klausimas tampa apibrėžtas, kryptingas ir aiškus. Parmenido tezėje pamatinis graikų klausimas t a m p a pozityvus. Tezė nusako ne tik tai, kas žmogus n é r a kaip negamtinė būtybė, bet kartu tai, kas žmogus y r a kaip antgamtinė būtybė. Negatyvi žmogaus negamtiškumo konstatacija papildoma pozityvia žmogaus metafiziškumo apibrėžtimi. Metafizinis judesys, žmogų įstatantis į antgamtiškumo vietovę, suvokiamas kaip šuolis iš natūralistinės stichijos, kaip iš-eitis iš pradinės gamtiškojo faktiškumo būsenos.

Pamatinis klausimas „kas yra žmogus?", glūdintis Parmenido tezėje, turi dvi puses: negatyvią ir pozityvią. Negatyvioji pusė: kas yra žmogus kaip natūralistinė būtybė ir kokia yra natūrali žmogaus būsena? Pozityvioji pusė: kas yra

žmogus kaip nenatūrali būtybė ir kokia yra antgamtiška žmogaus būsena?

Turime pradėti nuo negatyviosios pamatinio klausimo pusės: kokia yra natūrali, ikižmogiškoji, žmogaus būsena, į kurią jis yra bloškiamas savo prigimties, paprasčiausiai gimdamas, ateidamas į šį pasaulį, paprasčiausiai gyvendamas su kitais žmonėmis. Kitais žodžiais tarus: kokia yra žmogaus, pasinėrusio į kasdienybės pasaulį, faktinė būsena, kurioje jis esti dažniausiai ir daugiausiai? Į šį klausimą atsako šeštasis Parmenido poemos fragmentas:

Reikia sakyt ir galvot, kad viena tik b ū t i s egzistuoja,
O nebūties nėra. Taip manyt iš tavęs reikalauju.
Nes nenoriu, kad stotum į šį tyrinėjimo kelią.
Nei gi į tą, kurį žmonės, visai nežinodami nieko,
Sau, dvigalviai, vaizduoja. Nes jų besiblaškantį protą
Sąmyšis valdo krūtinėse. Kurčnebyliai ir akli jie!
Lyg pritrenkti, lyg gentis neišmanėlių jie trypinėja!
Būti antai, jų manymu, tai tas pat, kaip nebūti,
Ir ne tas pat! Nes jie mato visur vien atbulą kelią.
(Vertė R. Mironas)

Kol kas mes nekelkime klausimo, kokia yra pamatinių Parmenido kategorijų — būties ir nebūties — prasmė. Šios kategorijos ženklina kraštutines mirtingojo būsenas ir abi jos tam tikra prasme yra nenatūralios. Viena jų — nebūtis — žmogui nėra pasiekiama nei kaip gamtinei, nei kaip antgamtinei būtybei. Antra — būtis — pasiekiama, padarius metafizinį judesį, taigi, įveikus natūralią būseną kasdienybėje. O natūralią žmogaus būseną Parmenidas nusako vienu žodžiu: dvigalviai.

Žmogus kaip ikižmogus, žmogus kaip natūra yra dvigalvė būtybė. Tai metafora, parodanti, kad žmogus svyruoja tarp būties ir nebūties, negalėdamas atsiverti nei vienai, nei kitai. Natūraliojo žmogaus būsena šioje žemėje, vadinasi, ir jo

natūrali būsena yra Tarp, kaip kyburiavimas kažkokioje aiškiai neartikuliuotoje stichijoje, kurią — jeigu tai nėra nei būtis, nei nebūtis — galima pavadinti tarsi-būtimi. Natūrali ikižmogaus būsena yra tarsi-būtis. Drumzlinuose tarsi-būties vandenyse plūduriuoja dvigalviai, žmonės, neatsivėrę metafizinei dimensijai ir nepasiekę antgamtiškumo vietovės. Kadangi tarsi-būties stichija yra drumzlina, į ją pasinėręs dvigalvis nemato nieko aiškaus ir apibrėžto. Štai kodėl Parmenidas sako, kad žmogus, gyvenantis natūralioje būsenoje, yra kurčias, nebylus ir aklas.

Tai lemtingi žodžiai, atskleidžiantys pamatinį natūraliosios būsenos bruožą ir nusakantys pačią jos esmę. Natūrali žmogaus būsena yra uždarumas, nesugebėjimas atsiverti. Dvigalviai yra įsprausti į solipsistinio uždarumo kriauklę. Pamatinis ne tik natūralistinio žmogaus, bet ir visos natūros bruožas yra solipsizmas. Žinoma, solipsizmo terminas turi būti vartojamas atsargiai ir reikalingas patikslinimo, kad išvengtume dviprasmybių ir su šiuo žodžiu paprastai siejamų absurdiškų asociacijų. Visų pirma turime atsiriboti nuo vulgariojo solipsizmo sampratos, kuriai pamatus padėjo berkliškojo tipo subjektyvusis idealizmas. Pagal šią sampratą ontologiškai realią būtį turi tik individualioji sąmonė ir jos subjektas, solus ipse, o visas šios sąmonės pasaulis esąs tik pojūčių kompleksas, pačios sąmonės konstruktas. Būti reiškia būti suvokiamam — tokia yra pagrindinė vulgariojo solipsizmo tezė. Vienintelė realybė man esu aš pats su savo sąmonės duomenimis, visų pirma jusliniais. Anapus pojūčių nieko nėra, niekas neegzistuoja objektyviai, visi daiktai ir esiniai yra tik subjekto sukuriamas miražas, Majos skraistė, už kurios driekiasi tuštuma.

Natūralioje būsenoje esantis žmogus, žinoma, nėra vulgarus solipsistas. Jis neneigia pasaulio daiktų objektyvumo teoriškai jau vien todėl, kad šio objektyvumo negali neigti praktiškai: daiktai priešinasi žmogui, taip įrodydami savo elementarų objektyvumą ir realumą. Natūralus žmogus

priverčiamas tikėti daiktų objektyvumu, todėl juo ir tiki. Vulgariojo solipsizmo teiginį jis gali suvokti tik kaip beprotybės apraišką. Normalus žmogus apriori įsitikinęs, kad visa tai, ką jis mato, yra realu ir egzistuoja objektyviai. Pasaulis ir jo daiktai „yra" — tokia natūrali egzistencinė prielaida grindžia natūralią būseną, joje esantį žmogų ir visus jo santykius su pasauliu.

Tačiau paklauskime: kas yra šis natūralios būsenos „yra", kokia aiškiai nesuvokta ir neapmąstoma prasmė jam suteikiama? Kaip šis „yra" atsiveria kasdienei, nereflektuotai ir nereflektuojančiai sąmonei, t.y. kasdienybės žmogui, vadinasi, žmogui, įeinančiam į kasdienius santykius su daiktais? Visada, visur ir esmingai tie santykiai yra praktiniai santykiai. O bet kokį praktinį santykį su daiktu galima pavadinti transcenduojančiu.

Kas yra transcendavimas? Išryškindami nominalinę šio žodžio prasmę, galime pasakyti, kad transcendavimas yra peršokimas arba peržengimas. Transcenduodamas žmogus kažką peržengia ir kažkur žengia. Kas yra tas „kažkas"? Pasakykime paprastai: tas „kažkas" yra daiktas kaip š i s individualus, į griežtą formos kontūrą įrėmintas esinys. Todėl transcenduojančiam žvilgsniui ir transcenduojančiam veiksmui joks daiktas niekada nepasirodo kaip individualus esinys, kaip „šis" daiktas, kaip substancinę būtį savyje ir sau turinti realybė. Transcenduojantis žmogus niekada nemato š i o daikto ir daikto kaip š i o. Tokiam žvilgsniui kiekvienas daiktas (neišskiriant nė žmogaus) ir daiktų visuma pasirodo būtent kaip „kažkas"; kaip „yra apskritai", o ne kaip š i s y r a.

Kasdienybės žmogus, paskendęs praktiniame žvilgsnyje, iš tikrųjų nemato ir negali matyti paties daikto ir pačių daiktų. Pasak Parmenido, jis yra aklas, jis — neregys. Transcendavimo judesiu peržengiamas daiktas negali būti regimas kaip jis pats arba kaip „daiktas savyje". Toks peržengtas tarsi-

daiktas pasirodo tik daikto-apskritai modusu, kaip anoniminis „tai", kaip juslinė bendrybė ar juslinė abstrakcija.

Kita klausimo pusė: kur žengiama transcenduojant? Pasakykime taip: transcenduojant žengiama į pragmatinę juslinio „kažko" reikšmę, arba į tokių pragmatinių reikšmių neapibrėžtą visumą. Peržengiant š į daiktą, transcenduojama į tai, ką galima pavadinti reikmeniškųjų reikšmių aura. Š i o daikto vieton atsistoja daiktas-kažkas, konkretinamas tik kaip vibruojančių, slystančių ir netvarių pragmatinių reikšmių kompleksas. Kasdienybės žmogus „mato" tik šias reikšmes, o be jų daiktas jam neturi jokios prasmės ir jokios būties. Daikto prasmė ir būtis paprasčiausiai sutapatinama su pragmatinių reikšmių visuma. Reikšmė atstoja prasmę ir užstoja būtį. Kadangi pragmatinės reikšmės yra visuotinės ir anoniminės, daiktas tarsi pridengiamas anonimine kauke ir todėl natūralioje būsenoje esančiam žmogui pasirodantis juslinis „kažkas" egzistuoja kaip anoniminė tarsi-būtis. O kas gi yra reikšmė? Ji yra ne kas kita kaip pragmatiškai orientuoto žmogaus santykis su jusliniu „kažkuo". Vadinasi, natūraliam žvilgsniui į daiktą pastarasis pasirodo tik kaip santykių visuma.

Visada ir visur transcenduojama į anoniminių santykių stichiją. Tačiau santykis nėra jokia daiktiškai objektyvi tikrovė. Jis neturi būties. Santykis nėra tai, kas egzistuotų anapus santykio „subjekto", t.y. natūralioje būsenoje skendinčio žmogaus. Todėl peržengdamas š į daiktą, jį redukuodamas į anoniminį juslinį „kažką", kasdienybės žmogus tarsi retranscenduoja, t.y. sugrįžta į savo subjektyvumą. Juk visos reikšmės, „prilipdomos" prie pasaulio daiktų, yra subjektyvios, t.y. grynai žmogiškos. Štai kodėl natūraliojo žmogaus žvilgsnis į esiniją visada ir visur yra subjektyvus, tarsi atgręžtas atgal, „į vidų", į patį žmogų su jo poreikiais ir nugręžtas nuo daikto paties savaime.

Homo naturalis išties yra aklas ta prasme, kad jis nemato pačių daiktų ir paties daikto kaip š i o savyje ir sau

egzistuojančio bereikšmio būties atomo ir substancinio individo. Bet koks natūralistinis daikto kaip juslinio „kažko" transcendavimas yra daikto-anapus-žmogaus arba daikto savaime imanentizavimas, jo būties įtrauka į antropomorfinių reikšmių stichiją, arba, kitais žodžiais, daikto būties ištirpdymas santykių fluide. Juslinis „kažkas" kaip reikšmių ir santykių kompleksas vadinamas vertybe ir suvokiamas kaip vertybė. Daiktas kaip „vertybė" yra ne kas kita kaip subjektyvus juslinio „kažko" koreliatas arba solipsistinis daikto vaizdas.

Tai, kas natūralioje būsenoje banaliojo suvokimo lygmenyje vadinama daiktais, ontologiškai yra tik subjektyvūs vaizdai, antropomorfinės kaukės, vertybės kaip subjektyvių reikšmių, santykių ir pragmatinių verčių kompleksai. Vadinasi, kasdienis, natūralus arba transcenduojantis žvilgsnis į daiktus iš tikrųjų yra ne kas kita kaip pačių daiktų būties naikinimas arba pačių daiktų redukcija į jų solipsistinį „vaizdą". Natūraliojo žmogaus santykis su daiktais ir pasauliu yra nihilistinis. Daiktų būtis nihiliuojama ir pasirodo tik tarsi-būties modusu. Būties naikinimas gali būti praktinis ir „teorinis". Praktinio nihilizmo stichija vadinama valia arba savivale, „teorinio" — pažinimu. Natūralus žmogus kaip nihilistas yra valingai pažįstanti arba pažįstančiai valinga būtybė. Pažinimas yra „teorinė" valia, o valia yra praktinis pažinimas. Pažinimas konstruoja vaizdus, t.y. anoniminius reikšmių kompleksus, o valia praktiškai rekonstruoja daiktus, orientuodamasi į jų „vaizdus" ir naikindama pačių daiktų būtį. Natūraliojo žvilgsnio akiratyje pasaulis pasirodo kaip valia ir vaizdinys. Vadinasi, tai, ką įprasta vadinti pasauliu, yra valios ir pažinimo subjektui imanentiška pseudorealybė, neturinti būties savyje ir sau. Pasaulis kaip valios objektas ir pažinimo konstruojamas vaizdas yra tarsi-būtis.

Žmogus, esantis natūralioje būsenoje, turi reikalo tik su pasaulėvaizdžiais, pasaulėjautomis ir pasaulėžiūromis. Pasau-

lėvaizdis yra būties pakaitalas, o subjektyvus daikto vaizdas — paties daikto kaip būties fenomeno pakaitalas. Štai kodėl Parmenidas sako, kad natūralus žmogus svyruoja tarp būties ir nebūties, ir jam nepasiekiama nei viena, nei kita. Juk solipsistinis daikto ir daiktų visumos vaizdas irgi tvyro tame svaiginančiame Tarp. Vaizdas neturi būties pilnatviška šio žodžio prasme. Tai nėra pats daiktas, egzistuojantis anapus solipsistinių fantomų. Šiuo požiūriu vaizdas nėra nei grynoji būtis, nei tokios būties vietovė. Bet kita vertus vaizdas nėra ir grynoji nebūtis, niekingas ir tuščias niekis. Jis kažkiek dalyvauja būtyje ir pasirodo kaip savotiškas būties šešėlis arba šešėlinė būtis. Tačiau kartu vaizdas neturi būties aukščiausia šio žodžio prasme, taigi, yra tarsi persmelktas nebūtimi, vadinasi, sykiu yra ir nieko šešėlis arba niekinga būtis.

Vaizdas yra būties ir nieko sintezė, paradoksalus darinys, kuriame būtis tarsi neigia nieką, niekada jo nepaneigdama iki galo, o niekas tarsi neigia būtį, taip pat jos niekada nepaneigdamas iki galo. Šitas „tarsi" tiksliausiai apibūdina natūraliojo žmogaus, arba žmogaus, esančio natūralioje būsenoje, monumentalią ontologinę situaciją, kurią mes ir pavadinome tarsi-būtimi. Tarsi-būtis yra ne tik natūrali būsena, bet ir gamtinė būtinybė. Kiek žmogus yra tik gamtinė būtybė, kiek jis valdomas tik gamtinių poreikių, kasdienio pragmatizmo ir naudos principo, jis neišvengiamai yra transcenduojanti būtybė. O kadangi transcendavimas visada yra pačių daiktų būties transcendavimas, kartu tai yra transcendavimas į tarsi-būtį.

Transcendavimas yra ne tik natūralistinio žmogaus, bet ir visos nežmogiškos esinijos, kiek ji yra gamta ir natūra, pamatinis bruožas. Gamta pati savaime, t.y. gamta ne kaip individualių daiktų ansamblis, o kaip natūra, yra beribio ir niekada nesibaigiančio transcendavimo sūkurys. Bet koks gamtinis esinys, kaip natūros elementas, visada egzistuoja tik kito esinio sąskaita, t.y. transcenduodamas to kito esinio

būtį, jį naikindamas, paversdamas nebūtimi, ištirpdymas grynajame santykyje.

Gamta kaip natūra yra tik milžiniška transcendavimo centrų visuma. Tie centrai nesuskaičiuojamais transcendavimo aktais kas mirksnis atstato visuotinę pusiausvyrą ir kas mirksnis ją naikina. Visumos pusiausvyra atstatoma nuolat naikinant pusiausvyrą visumos dalyse. Žmogus kaip natūrali būtybė taip pat įtrauktas į transcendavimo sūkurį ir niekada negali visiškai iš jo ištrūkti. Negana to, žmogų galima pavadinti maksimalizuoto transcendavimo centru. Jis gali smarkiai sustiprinti transcendavimo potencijas, slypinčias ikižmogiškoje gamtoje, vadinasi gali tapti nihilistu par excellence, būties naikinimo monstru; jis gali peržengti grynojo gamtinio transcendavimo ribas ir būtinybę ir pažeisti ikižmogiškoje gamtoje nusistovėjusią transcendavimo centrų pusiausvyrą. Jis tai padaro isterizuodamas valią, kuri virsta valia viešpatauti ir maksimalizuodamas pažinimą, kuris virsta į technologinį transcendavimą orientuotu mokslu. Valia susilieja su pažinimu, o tokio susiliejimo rezultatas yra technika.

Taip pasiekiama panhominístinio solipsizmo būsena. Bet ši būsena potencialiai slypi kasdieniame transcendavime ir kasdieniniame solipsizme. Panhominístinis solipsizmas yra individualiojo solipsizmo išdava bei apogėjus. O individualus solipsizmas, kaip jau buvo sakyta, yra uždarumas ir nesugebėjimas atsiverti. Atsiverti kam?

Būti uždaram reiškia skendėti tarsi-būtyje. Uždaras žmogus yra orientuotas į tarsi-būties fantomus ir nuolat transcenduoja į grynojo santykio stichiją, kas mirksnis naikindamas daiktą ir retranscenduodamas į solipsistinį subjektyvumą. Atsiverti vadinasi atsiverti pačių daiktų būčiai, kurią Parmenidas vadina paprasčiausiai būtimi. Atsiverdamas būčiai, žmogus atsiveria tam, kas yra anapus solipsistinės kriauklės ir solipsistinio subjekto „vaizdų".

Būtis visada atsiveria kaip būtis-anapus-žmogaus. Taigi būtis kaip būtis-anapus-žmogaus visų pirma yra grynasis anapus. Būtis yra absoliuti transcendencija. Grynasis „anapus" yra grynas todėl, kad jame nebelieka natūralistinio gamtiškumo priemaišų. Absoliuti transcendencija yra „gamtiškumo" peržengimas. Gamtą ir gamtiškumą graikai vadino fyzis; anapus buvo vadinamas meta. Peržengdamas gamtiškumą, žmogus atlieka metafizinį judesį. Absoliuti transcendencija kaip natūralistinės būsenos įveika ir peržengimas yra metafizinė vietovė, kurią žmogus pastato, sulaužydamas solipsistinę kriauklę. Tik šioje vietovėje jis atranda būtį kaip transcendenciją.

Šitaip Parmenidas pirmąkart atsako į pamatinį graikų klausimą, kas yra žmogus kaip žmogus? Žmogus yra būtybė, sugebanti įveikti solipsistinį uždarumą ir atsiverti transcendencijai. Parmenido kaip mąstytojo misija — grynosios transcendencijos atradimas. Jis — transcendento Kolumbas. Tačiau ką gi reiškia atrasti transcendenciją ir kokiu pavidalu ją atranda Parmenidas? Juk ir apskritai ir mūsų apmąstymo kontekste transcendencijos sąvoka vis dar yra gana miglota. Juk buvo sakyta ir net pabrėžta, kad žmogus pagal savo natūralistinę prigimtį yra transcenduojanti būtybė. Jis nuolat peržengia juslinio daikto artumą ir skverbiasi į reikšmių ir santykių tolumą.

Žmogaus prigimtyje apskritai glūdi tolumos ilgesys, ir yra tam tikro pagrindo jį vadinti tolumos būtybe, nes transcendavimas jau pats savaime yra žingsnis į tolumą, nesvarbu kaip ir kur jis būtų žengiamas, grynojoje idealybėje, pažinimo aktu, ar praktinės veiklos lauke, valios aktu. Žinoma, šią „tolumą" reikia suprasti ne geografiškai, bet ontologiškai. Skverbtis į tolumą paprasčiausiai reiškia peržengti betarpiškumą, pasirodantį tiesiogiai regimo juslinio reiškinio pavidalu. Pažinimo aktu žmogus sulaužo „reiškinį" (reikšmių sankaupą) ir skverbiasi į esmę (kitų reikšmių sankaupą). Praktiškai veikdamas žmogus irgi vienaip ar kitaip sunaikina

tiesioginę esatį, ją laikydamas tik „medžiaga", ir tą medžiagą arba performuoja, sukurdamas kažką nauja, iki tol nebūtą, arba ją suvartoja, „reiškinį" sunaikindamas ir ištirpydamas grynajame santykyje.

Bet kokią betarpiškumo įveiką galima vadinti transcendavimu. O jeigu taip, tada turime pripažinti, kad transcendencijos atradinėti išvis nė nereikia. Reikėtų pripažinti, kad transcendavimas ir yra atvirumas transcendencijai. Tai reikštų, kad žmogus „turi" transcendenciją, net neišeidamas iš natūralistinės būsenos. Betgi buvo tvirtinta, kad natūrali būsena žmogų uždaro į solipsistinio imanentizmo šarvą, taigi, kad natūralistinis transcendavimas jokiu būdu nėra atvirumas transcendencijai. Kaip suderinti tuos du iš pirmo žvilgsnio prieštaraujančius dalykus? Kodėl natūralistinis transcendavimas ne tik kad nėra transcendencijos atradimas, bet yra kažkas jam priešinga — nuolatinis sugrįžimas į solipsistinį imanentiškumą?

Pasakykime aiškiai, kad pirmasis žingsnis transcendencijos link yra kaip tik transcendavimas kaip juslinio betarpiškumo įveika ir juslinio reiškinio peržengimas. Kaip tik transcendavimas žmogui atveria antjuslinę erdvę, kurią galima pavadinti grynąja idealybe arba, kas jau buvo sakyta, grynuoju santykiu. Tačiau jeigu žmogus lieka natūralistinio transcendavimo stichijoje, toji grynosios idealybės erdvė irgi lieka visiškai tuščia. Transcendavimas atveria nieką kaip niekingąjį nieką. Vadinasi, natūralistinis transcendavimas visada yra negatyvus; jis yra nukreiptas į nebūtį ir tuštumą. Kaip tik todėl transcendavimą ir galima vadinti nihiliuojančiu judesiu.

Jeigu transcendencija suvokiama natūralistiškai, kaip transcendavimo pratęsimas ir „fiksavimas", tada aukščiausiuoju ir pamatiniu esinijos pradu turi būti laikoma nebūtis arba niekas. Šitoks transcendencijos supratimas ryškiausiai pasireiškė Rytų gnostikoje, kur Niekas kaip paprastas juslinio betarpiškumo neigimas buvo padarytas absoliučiu

esinijos pradu. Visa vadinamoji Rytų išmintis yra nihilistinė, o kartu natūralistinė, kadangi ji absoliutina natūralistinį transcendavimą ir neįveikia panhominístinio solipsizmo traukos lauko. Tokioje pat nihilistinėje tuštumoje atsidūrė ir vadinamasis Vakarų mokslas, t.y. matematinė eksperimentinė gamtotyra, veržliai ir agresyviai įvaldžiusi gamtoje glūdinčius *nihiliuojančio transcendavimo pradus ir sukūrusi totalinio* nihilizmo ontologinę situaciją, dabarties žmogų stumiančią į paskutiniojo Nihil prarają. Vakarų mokslas yra ne kas kita kaip Rytų išmintis, paversta metodu bei technika. Technologija yra būties naikinimo horizontas ir sutechnintas transcendavimas. Transcendavimas čia agresyviai nukreipiamas prieš transcendenciją ir būtį.

Tai reiškia, kad transcendavimas ir transcendencija nėra tas pat. Transcendavimo orientyras ir analogas yra nebūtis. Tuo tarpu transcendencija nėra nebūtis ir nebūtis nėra transcendencija. Natūralistinis solipsizmas, koks jis bebūtų, kolektyvinis ar individualus, nesuranda ir negali surasti to, kas būtų transcendentiška jo paties atžvilgiu vien todėl, kad šito ir neieško. Nebūtis arba niekas negali būti nei solipsistinės savivalės, nei transcendavimo riba vien todėl, kad niekas apskritai negali būti jokia riba. Juk riba yra kažkas, kas paprasčiausiai y r a , vadinasi, kas turi būtį. Transcendencija atrandama tik tada, kai transcendavimas tarsi sustabdomas, kai jis susiduria su toliau netranscenduojama monolitine kliūtimi. Tokia kliūtis gali būti tik tai, kas yra absoliuti nebūties priešingybė. O tokia priešingybė yra absoliuti būtis, t.y. būtis be nebūties plyšių ir nebūties tuštumų. Bet kuo gi absoliuti būtis skiriasi nuo absoliučios nebūties?

Filosofai seniai pastebėjo, kad grynoji būtis tapati grynajai nebūčiai, kaip kad grynoji šviesa tapati grynajai tamsai. Ir viena, ir kita neartikuliuota, beformė ir monotoniška. Būtis gali atsiskirti nuo nebūties ir iš jos išsiskirti tik tada, kai ji tampa artikuliuota realybe, kai ji įforminama ir

individualizuojama. Nebūtis beformė, būtis turi formą. Vadinasi, transcendencija atrandama tik tada, kai ji įgauna anapus solipsistinio uždarumo ir transcendavimo erdvės egzistuojančio metafizinio daikto pavidalą. Toks daiktas yra substancinis atomas. Ir kaip tik šitoks daiktas yra tikroji transcendencija. Tik tokia, įforminta, individualizuota, daiktiškai įrėminta transcendencija y r a, t.y. turi būtį.

Dabar bus aišku, kodėl kaip tik Parmenidas gali būti laikomas transcendencijos atradėju. Jo transcendencija nėra koks nors neapibrėžtas pradas, tolygus tuščiajai idealybei ir nebūčiai. Parmenido transcendencija yra būtent a p i b r ė ž t a. Tai „gražiai apvalainas" rutulys, taigi tobulai individualizuota ir įforminta realybė. Rutulio forma yra pati tobuliausia. Vadinasi, transcendencija gali būti atrasta tik kaip metafizinis daiktas, įrėmintas į tobulą individualią formą. Transcendencijos atradimas visų pirma yra į f o r m i n i m a s, o kartu grynosios idealybės artikuliacija bei grynojo santykio įdaiktinimas. Pati artikuliacija galima tik kaip įforminimas ir įdaiktinimas.

Dabar mes galime pasakyti visai paprastai: transcendencija yra daiktas ir gali būti atrandama tik kaip daiktas. O kadangi transcendencija sutampa su būtimi, ir pati būtis pirmąkart atrandama kaip anapus hominističio solipsizmo erdvių egzistuojantis metafizinis daiktas. Parmenido tezėje glūdi pamatinę svarbą turinti mintis: būtis visur ir visada yra daiktiška ir žmogui ji gali atsiverti tik per daiktą. Būtis neatskiriama nuo daiktiškojo būties fenomeno. Transcendencijos atradimas kartu yra daikto kaip būties fenomeno išskyrimas iš neartikuliuoto transcendavimo sūkurio. Būtis atsiveria žmogui tik tada, kai jis suvokia anapus žmogaus egzistuojančių daiktų kitą-būtį.

Toks žmogaus atsivėrimas transcendentiško daikto būčiai kartu yra savo ribų suvokimas. Atsiverdamas transcendencijai žmogus pats įsistato į ribas, suvokia savo baigtinumą ir pats susivokia esąs daiktiškai ribotas individas. Tas ribas

kaip tik ir nubrėžia transcendentiško daikto būtis-anapus-žmogaus. Todėl būtų tautologiška tarti, kad būtis-transcendencija atsiveria baigtinei, tiksliau pasakius, savo baigtinumą suvokusiai būtybei. Atsiverdama transcendencijai, toji būtybė tuo pačiu judesiu atsiveria savo baigtinumui, o atsiverdama savo baigtinumui, ji atsiveria transcendencijai. Štai kodėl ir būčiai gali atsiverti tik savo baigtinumą (t.y. savo mirtingumą, egzistavimą ribose, saike ir formoje) suvokianti būtybė. Tokia būtybė yra žmogus, įveikęs savo gamtiškumą ir pakilęs virš natūralios būsenos.

Į pamatinį graikų klausimą „kas yra žmogus?" Parmenidas atsako taip: žmogus yra baigtinė būtybė, sugebanti atsiverti būčiai, pasirodančiai transcendentiško daikto kaip būties fenomeno pavidalu. Tik atsiverdamas transcendencijai ir įsiribindamas į savo baigtinumą, žmogus pirmąkart išsiskiria iš gamtos, peržengia savo gyvulišką prigimtį ir pakyla į žmogiškosios egzistencijos lygmenį. Šiuo požiūriu žmogus yra būtybė, svyruojanti tarp gyvulio ir Dievo. Gyvuliui viskas imanentiška. Gyvulys yra absoliutus solipsistas. Paskendęs transcendavimo sūkuryje, jis ištirpsta grynajame santykyje ir pačia savo prigimtimi negali atsiverti transcendencijai kaip daikto kita-būčiai, vadinasi negali atsiverti ir būčiai apskritai. Aukštesnioji būtybė, paprastai vadinama Dievu, apimdama viską, taip pat neturi nieko už savęs, taigi negali atsiverti transcendencijai kaip kita-būčiai. Dievui irgi viskas imanentiška. Egzistuodamas kaip absoliuti būtis, jis negali atsiverti būčiai. Tik mirtingasis turi galimybę tapti būties kaimynu. Žmogaus išskirtinumas ir išskirtumas iš gamtos kaip tik ir pasireiškia tuo, kad jis ir tik jis kaip mirtingasis gali atsiverti būčiai. Būtis yra žmogaus kaip žmogaus galimybė.

Pabrėžkime: ne faktas, ne prigimties nulemta duotybė, o galimybė. Juk žmogus gali būčiai ir neatsiverti. Skendėdamas natūralioje būsenoje, nepakildamas virš kasdienio transcendavimo laukų, žmogus lieka aklas būties fenomeno būčiai.

Jis gyvena būties užmarštyje. Natūrali žmogaus būsena kaip tik ir yra būties užmarštis. Todėl atvirumas būčiai visų pirma yra būties užmarštes įveika. Todėl ir buvo sakyta, kad žmogus nuolat svyruoja tarp būties ir nebūties ir daugiausiai bei dažniausiai *gyvena tarsi-būtyje ir tarsi-būtimi.*

Tik retkarčiais mirtingasis stoja į kelią, vedantį į būties vietovę. Kaip tai įvyksta? Kokios galios, glūdinčios žmoguje, lemia tai, kad jis apskritai gali atsiverti būčiai, įveikdamas prigimtinį natūralizmą ir gamtinę būtinybę?

Transcendavimo galias, glūdinčias žmoguje, mes pavadinome valia ir pažinimu. Transcendavimas yra visuotinė esinijos lemtis, pačioje esinijos sąrangoje glūdintis naikinimo pradas ir nebūties šaltinis. Tai būties virsmas nebūtimi. Kiek žmogus taip pat yra natūrali būtybė, jis negali netranscenduoti, t.y. nenaikinti būties. Šiuo požiūriu homo naturalis visada nukreiptas į nebūtį, kad naikindamas kitą-būtį, palaikytų savo buvimą. Valia ir pažinimas kaip tik ir yra kitą-būtį naikinančios, vadinasi, ją imanentizuojančios galios. Jos negali egzistuoti viena be kitos. Valia visada yra pažįstanti valia, o pažinimas yra valingas. Pažinimas visada tarnauja valiai, jai duodamas konkrečius transcendavimo orientyrus, rasdamas lengviausius transcendavimo kelius ir parodydamas patogiausias transcendavimo kryptis.

Pažinimas yra žibintas, nušviečiantis valios kelią. Valia remiasi pažinimu, nes be pastarojo ji būtų visiškai akla. Valia be pažinimo yra tik savivalė ir reiškiasi kaip grubi, nevaldoma ir neartikuliuota jėga. Pažinimas šią jėgą sutramdo ir sutelkia, duoda jai kryptį ir tikslą. Pažinimas yra savivalės koncentracija, o valia yra koncentruota ir kryptinga savivalė.

O kokia gi galia žmoguje įveikia transcendavimą, atveria transcendenciją ir būtį? Į šį klausimą Parmenidas atsako labai aiškiai: tokia galia yra mąstymas. Tezė konstatuoja mąstymo ir būties, vadinasi, kartu ir mąstymo bei transcen-

dencijos tapatumą. Bet kaip čia derėtų suprasti tai, ką Parmenidas vadina mąstymu? Kas yra ir koks yra mąstymas, atveriantis būtį?

Mūsų etiudo kontekste mąstymo sąvoka yra dviprasmiška. Juk apskritai mąstymą mes beveik be jokių išlygų siejame su pažinimu, vadinasi, netiesiogiai ir su valia. Įprasta manyti, kad mąstymas yra ir gali būti tik pažįstantis mąstymas, kuris, kaip „ideali" transcendavimo galia, į pasaulį įneša nebūtį. Tuo tarpu Parmenido tezėje glūdi visai priešinga mintis: mąstymas yra ne būtį naikinanti, bet ją palaikanti, ir net būtį statanti galia. Mąstymas yra būties šaltinis. Parmenidas ne tik kad netapatina mąstymo su pažinimu, bet tam tikra prasme juos priešina. Jis nesako, kad „tas pats yra pažinimas ira būtis", ir negali taip sakyti, kadangi pažinimo koreliatas yra nebūtis ar tarsi-būtis. Tiksliau pasakius pažinimo koreliatas yra grynasis santykis, o pats pažinimas yra daikto savaime kaip potencialaus būties fenomeno ištirpdymas grynojo santykio stichijoje. Vadinasi, mąstymas, apie kurį kalbama Parmenido tezėje, yra pažinimo priešingybė. Tai nepažįstantis mąstymas.

Gnostinis atvirumas būčiai neįmanomas iš principo. Mąstymas kaip būties mąstymas yra agnostinis ne laikas nuo laiko, bet pačia savo esme. Būtis mąstoma, tačiau nepažini. Bet koks gnozis orientuotas į nebūtį; bet kokia gnostika grindžiama transcendavimu, vadinasi yra ne kas kita kaip būties naikinimas. Kad būtis nepažini, nėra koks nors atsitiktinumas ar nelogiškumas. Matėme, kad būtis yra absoliuti transcendencija. O tai reiškia, kad ji negali būti imanentizuota, įtraukta į solipsistinio transcendavimo sūkurį, taigi negali būti ir pažinta, nes pažinimas kaip tik ir yra imanentizavimas, kita-būties natūralistinis sužmoginimas. būties redukcija į tarsi-būtį arba į grynąjį santykį.

Būties kaip absoliučios transcendencijos nepažinumą labai tiksliai išreiškia Parmenido nupieštas būties paveikslas. Būtis yra absoliutus daiktas, būties fenomenas be nebūties

tuštumų ir plyšių. Būtis yra substancinis individas, monolitiškas atomas ir absoliuti pilnatvė. Į tokio substancinio rutulio vidų įsiskverbti neįmanoma, nes įsiskverbti paprasčiausiai nėra kur. Būtis kaip substancinis atomas neturi jokio „vidaus", kuris kuo nors skirtųsi nuo „išorės", jokios „gelmės", kuri kuo nors skirtųsi nuo „paviršiaus", jokios „esmės", kuri skirtųsi nuo „reiškinio". Būtis neturi jokių dalių, jokios „struktūros", ji nėra iš ko nors sudaryta ir pati savaime „iš vidaus" nėra artikuliuota. Tai neskaidomas ir nesuskaidomas branduolys. Tuo tarpu pažinimas visada yra esinio skaidymas į sudėtines dalis, skverbimasis į jo „struktūrą", „esmę", „gelmę" ir „vidų". O kadangi, kaip sakyta, būties atomas neturi jokių tuštumų ir jokios ertmės, į kurią galėtų įsiskverbti būtį perverianti pažinimo rapyra, būtis yra nepažini. Pažinimo strėlės lūžta, susidūrusios su būties monolitu. Kaip tik todėl būtis ir yra absoliuti transcendencija. Ji transcendentiška paties pažinimo kaip transcendavimo atžvilgiu. Tiksliai išsireiškus, ji nėra nei „anapus" transcendavimo, nei „šiapus" jo; ji paprasčiausiai skleidžiasi šalia transcendavimo; ji gyvena vietovėje, į kurią negalima patekti einant pažinimo keliu.

Bet, kaip matėme, kelias į būties vietovę yra mąstymo kelias. Būtis nepažini, bet mąstoma. Ir šis mąstymas yra nepažintinis ir net pažinimą paneigiantis mąstymas. Tik toks mąstymas atveria būtį kaip absoliučią transcendenciją. Kas gi yra ir koks yra mąstymas kaip būties mąstymas? Kas lemia, kad žmogus gali būti ne tik natūrali, pažįstanti, bet ir antnatūrali, būtį mąstanti būtybė?

Pažinimo energijos šaltinis žmoguje yra valia arba savivalė. Pažinimas ir savivalė yra transcendavimo simetrijos elementai. Ar būdinga simetrija transcendencijai? Taip: transcendento simetrijos elementai yra laisvė ir protas. Būties mąstymo vieta ir galia yra protas, o laisvė yra būties mąstymo energijos šaltinis. Galios, atveriančios transcendenciją kaip absoliutų daiktą ir substancinį individą, yra laisvė ir

protas, tiksliau pasakius, protingai artikuliuota laisvė arba laisvas protas. Kaip savivalė neatskiriama nuo pažinimo, taip laisvė neatskiriama nuo proto. Laisvė atveria transcendenciją kaip galimybę, protas tą galimybę paverčia tikrove, t.y. metafiziniu daiktu. Laisvę galima pavadinti transcendencijos „materija", protą — tos materijos įforminimu arba tiesiog — transcendencijos forma. Protas sudaiktina ir įformina laisvės objektą. Per protą laisvė susisaisto būtimi, artikuliuota daiktiškai, substanciškai ir individualizuotai. Būtis kaip absoliutus daiktas yra laisvės kristalas, įformintas tarpininkaujant protui. Laisvė be proto arba neprotinga laisvė dar nėra laisvė tikrąja šio žodžio prasme. Tai tik savivalė. Kaip neįforminta transcendencija arba transcendencija, dar netapusi daiktu, dar nėra transcendencija, taip ir beformė laisvė dar nėra tikroji laisvė. Laisvė turi formą ir šią formą jai duoda protas. Laisvės forma sutampa su būties „rutulio" forma.

Tačiau laisvė, skirtingai nuo savivalės, nėra natūralistinis faktas. Laisvė yra žmogaus kaip žmogaus galimybė. Ji turi būti atrasta. Žmogus turi išsilaisvinti, pakildamas virš savivalės, virš faktiškumo ir natūralizmo. Protas taip pat turi būti atrastas arba, kitaip pasakius, jis turi save atrasti, atsiskirdamas nuo viso to, kas nėra jis pats ir visų pirma nuo pažįstančiojo transcendavimo ir visų su juo susijusių natūralistinių duotybių. Protas atranda save kaip grynąjį protą, apsivalydamas nuo visokiausių negrynumų, nuo natūralistinių priemaišų, glūdinčių žmogaus prigimtyje. Protas atsiskiria nuo pažinimo, o kartu nuo valios ir savivalės; jis atsiskiria nuo pragmatinių reikšmių ir intencijų, išsiskiria iš naudos ir intereso regiono, protas suranda save kaip kažką savarankišką ir nepriklausomą nuo kasdienės nuovokos ir pažįstančiojo intelekto. Kartu jis atsiskiria nuo vadinamųjų jausmų, išgyvenimų, instinktų, emocijų, nuo naiviai juslinio, į reikšmes orientuoto vertybinio sąlyčio su pasauliu, žodžiu, nuo to, ką graikai vadina doxa.

Kartu su grynojo proto atradimu atsiveria grynojo, antnatūralistinio žmogiškumo dimensija. Tokia dar viena graikų maksimos gnozi beauton prasmė. Žmogaus atradimas kartu yra ir grynojo, nepažintinio, proto atradimas. Grynasis protas yra laisvas protas. Atrasdamas save, vadinasi, atsirasdamas, laisvas protas atranda būtį kaip grynąją transcendenciją. Tiksliai išsireiškus, proto savirada kartu yra ir būties-transcendencijos atradimas. Šis vyksmas yra vientisas. Nėra taip, kad laisvas protas ir transcendencija (protas ir absoliutus daiktas), protas ir būtis, santykiautų kaip priežastis ir padarinys arba, priešingai, kaip padarinys ir priežastis. Būties vietovėje priežastingumo principas negalioja. Nėra taip, kad laisvas protas „iš pradžių" atrastų save, o tik „po to" atsivertų transcendencijai. Laisvės ir laisvo proto savirada pati savaime yra transcendencija; šiuo požiūriu grynasis protas yra niekas kita kaip transcendencijos atradimas. Protas ir transcendencija yra tas pat, vadinasi tas pat yra protas ir būtis. Taigi grynasis protas atranda save, tik atrasdamas tai, kas nėra jis pats; proto savirada yra kita-būties atradimas. Žmogus kaip laisvo proto subjektas atranda save, tik atrasdamas būtį-anapus-žmogaus.

Šiuo požiūriu protas yra refleksija ne laikas nuo laiko, bet esmingai. Protas kaip refleksija yra būties „atspindys", tačiau ne taip, kad būtis būtų tai, nuo ko protas atsispindi, ir kas egzistuoja jau iki proto savirados. Jeigu būtį-anapus-žmogaus pavadinsime veidrodžiu, tai protas pats tą veidrodį ir pastato, o jį pastatydamas suranda ir save. Grynasis protas ir transcendencija kaip metafizinio daikto kita-būtis yra pamatinė metafizinė koreliacija. Dabar paaiškėja, kodėl ir kaip galios, atveriančios transcendenciją kaip paradigminio daikto (Parmenido Sphairos) būtį, taigi ir būtį-apskritai, yra protingai artikuliuota laisvė ir laisvės energijos skatinamas protas.

Atsiskleidžia mąstymo ir būties tapatybės pamatai. Juk mąstymas kaip būties mąstymas yra laisvo proto išsklaida

arba laisvės ir proto gyvenimas. Protinga laisvė yra mąstymas in potentia, o mąstymas yra laisvas protas in actu. Parmenido tezė yra tiksli ir teisinga. Būtis ir mąstymas iš tikrųjų yra tas pat. Ji aiškiai ir be jokių užuolankų atsako į pamatinį graikų klausimą: kas yra žmogus kaip antgamtinė būtybė? Žmogus tampa žmogumi ir įveikia homo naturalis stichiją tik stodamas į kelią, kuriame įvyksta didysis stebuklas vardu to gan auto noein estin te kai einai. Tik eidamas mąstymo keliu, mirtingasis patenka į būties vietovę.

Kokie yra pamatiniai būties mąstymo bruožai ir kaip šiam mąstymui pasirodo būties Sphairos? Būties mąstymas yra nepažintinis ir nepažįstantis mąstymas. Tokio mąstymo pamatinę struktūrą galima pavadinti atitolinančiu priartinimu. Ką norima pasakyti šiuo formaliosios logikos požiūriu paradoksaliu teiginiu? Ar jis neprieštarauja tam, kas pasakyta anksčiau, ar nepaneigia pamatinės šio etiudo minties?

Sakėme, kad tolumos sandas būdingas pažintiniam mąstymui. Pažinimo judesiu žmogus tarsi peršoka jusliškai akivaizdų, vadinasi, artimą daiktą ir išeina į instrumentinių arba simbolinių reikšmių, t.y. pragmatinio santykio tolumą. Žmogus nutolsta nuo paties daikto ir jo būties. Kita vertus, tuo pačiu pažinimo judesiu transcenduodamas daiktą, žmogus jį tarsi „praryja", imanentizuoja, sužmogina, taigi savotiškai priartina, daiktą tiesiog ištirpdydamas somatinėje arba noetinėje pažįstančiojo subjekto kapsulėje. Šiuo požiūriu pažinimas yra transcendentinės realybės imanentizavimas, žmogaus ir daikto priešstatos įveika, o kartu ir būties sunaikinimas.

Ką reiškia atitolinimas būties mąstymo horizonte? Tai yra atstumo tarp žmogaus ir daikto pastatymas ir to atstumo įtampos palaikymas. Būties mąstymas visų pirma yra radikali žmogaus ir daikto priešstata, nuolat atsinaujinantis daikto statymas priešais žmogų, daikto transcendentiškumo

saugojimas, priešinimasis bet kokiam daikto kita-būties imanentizavimui. Atitolinimas — tai aiškus žmogiškojo imanentiškumo ir būties-anapus-žmogaus transcendentiškumo atskyrimas.

Daiktai anapus žmogaus, stovintys p r i e š a i s žmogų — tokia yra pamatinė struktūra, kuriama būties mąstymo. Tačiau kartu būties mąstymas yra daikto sugrąžinimas į artumą, arba atvirumas daiktui iš arti. Artumos sandas mus išveda už tų ribų, kurias apibrėžia Parmenido tezė. Ir ne tik ji, bet ir visa tradicinė metafizika. Parmenido būtis yra daiktas, tačiau jusline akimi neregimas, vadinasi, metafiziškai tolimas daiktas. Parmenido atrastas būties mąstymas yra tolumos metafizika. Būties Sphairas jam yra noumenas, surandamas „aname" tik mąstomame, tik protu suvokiamame pasaulyje. Parmenido transcendencija mąstoma, bet nematoma. Ji atsiveria tik grynajai antjuslinei žiūrai. Todėl Parmenido būties mąstymas lieka dviprasmiškas. Jis nepakankamai griežtai atskirtas nuo pažinimo. Būties mąstymo agnostika pavojingai priartėja prie pažinimo gnostikos.

Tokia būties mąstymo dviprasmybė, pirmąkart atsiskleidusi Parmenido tezėje, tapo lemtinga tolesnei metafizikos sklaidai. Tradicinės metafizikos vyksmas yra slaptingoji būties mąstymo ir pažinimo kova, kurioje glūdi gausybė dviprasmybių ir neaiškumų. Mūsų etiudo kontekste pakaks pasakyti tik tiek, kad metafizika prasideda kaip būties mąstymas, tačiau nuo pat savo pirmojo žingsnio ji jau paženklinta pažinimo antspaudu. Parmenido būties mąstymas nėra visiškai grynas; jame lieka pažinimo priemaišų ir gnostikos šešėlių. Metafizika prasideda kaip a-gnozis, bet vėliau skleidžiasi gnozis pavidalais ir galų gale — moderniajame moksle — virsta savo priešingybe — pangnostika. Pažinimo gnozis iš pat pradžių agresyviai skverbiasi į būties mąstymo agnosticizmą ir pagaliau jį visiškai įveikia.

Štai kodėl Parmenido tezėje glūdinti mintis apie būties mąstymą turi būti pakoreguota. Ši korekcija yra orientuota

būtent į artumos sando restauravimą. Būtis gali atsiverti mirtingajam tik per daiktiškąją realybę, per įformintą substancinį individą; būtį atveria žiūra; būties mąstymas yra įsižiūrėjimas į metafizinį daiktą kaip grynąjį transcendentą. Tokia yra Parmenido atrasta ir nenykstanti tiesa. Tačiau, kad būties mąstymą visiškai atskirtume nuo pažinimo, turime išryškinti kitą šios tiesos profilį ir atskleisti g a l i m y b ę, slypinčią Parmenido tezėje. Būties mąstymas turi būti suvoktas kaip artumos metafizika. Būties vieta yra metafiziškai artimas daiktas, turintis ne noumeno, o fenomeno prigimtį.

Būtis mirtingajam gali atsiverti tik daiktiškojo būties fenomeno pavidalu. Vadinasi, būtis turi būti surasta ne „aname", o „šiame" pasaulyje. Ir kaip tik „šis" pasaulis yra tikrosios transcendencijos sritis. Transcendencija turi būti ne tik mąstoma, bet ir matoma. Tiksliai išsireiškus, tikroji transcendencija tegali būti tik matoma, nes grynasis — nematantis — mąstymas lemtingai imanentizuoja kitą-būtį. Grynojo mąstymo konstruktai egzistuoja tik grynojoje idealybėje, o tai reiškia, kad jie imanentiški žmogui ir anapus jo „vidaus" jokios savarankiškos būties neturi. Štai kodėl būties mąstymas yra matantis mąstymas, kurio objektas yra jusliškai akivaizdus artimas daiktas. Tik toks daiktas yra būties fenomenas.

Žiūra, atverianti būties fenomeno būtį, yra matanti ir kartu mąstanti. Todėl ją galima pavadinti teorine žiūra, o dar tiksliau — teorine patirtimi. Kadangi teorinė patirtis visada susijusi su žmogaus kaip baigtinės ir ribotos būtybės priartumu prie daiktiškosios situacijos, o kartu ir su paties mirtingojo daiktiškumu, teorinė patirtis visada yra individuali ir autorizuota. Ją galima pavadinti egzistencine patirtimi. Todėl būties mąstymas yra ne pažįstantis, o susipažįstantis mąstymas. Egzistencinė patirtis — tai mirtingojo susipažinimas su artumoje esančiais daiktais. Būtis atsiveria ne pažinimui, o pažinčiai. Tik toks daiktas, su kuriuo mirtinga-

sis susipažįsta iš arti, teoriškai įžvelgdamas ir patirdamas jo individualią formą ir individualią vietą šalia kitų artimų daiktų, yra būties fenomenas kaip būties švytėjimo ir būties apsireiškimo vieta.

Visada ir visur būtis ne reiškiasi, o apsireiškia. Ji išnyra iš hominstinių reikšmių chaoso, išsiskiria iš reiškinijos ir reiškinių tarsi-būties. Būtis apsireiškia, įsivietindama į daiktiškąjį būties fenomeną ir išsiformindama iš anoniminės grynojo santykio stichijos. Tardamas žodį „apsireiškimas", turiu galvoje labai paprastą dalyką: būtis pasirodo mirtingajam egzistencinės patirties lauke; mirtingasis priima, mato ir mąsto tai, ką jam dovanoja pati būtis.

Mirtingasis kaip solipsistinis „sielos ir kūno" atomas, be būties fenomeno būties, be to, k ą jis gali matyti ir mąstyti, t.y. patirti teoriškai (o patirti jis gali tik būties fenomeno būtį), negali sukurti būties iš nieko; jis negali sukonstruoti būties fenomeno iš grynojo santykio sandų. Žinoma, tai nereiškia, kad būties mąstymas yra visiškai pasyvus, kad mirtingasis jau r a n d a būtį, nedėdamas jokių pastangų. Būties fenomenas turi būti pastatomas, tačiau pastatytas jis gali būti tik todėl, kad būtis jau y r a, kad ji dovanoja save mirtingajam, apreikšdama savo esmingąją paslaptį.

Būties mąstymas yra žmogaus ir būties suartėjimas arba mirtingojo priartėjimas prie agnostinės būties fenomeno paslapties. Ši paslaptis sutampa su nutolinančios artumos ir iš tolumos priartėjančių daiktų paslaptimi.

Bet jeigu atvirumas būčiai yra nuolatinis sugrįžimas į artumą, jeigu teorinė patirtis yra artumos metafizika, orientuota į metafizinę artumą, jeigu būties mąstymas yra matantis, tada mirtingojo sąlytis su būtimi gali įvykti tik tam tikroje vietovėje, kurioje įsišaknyję būties fenomenai, kaip artimi, t.y. š i a m mirtingajam pažįstami daiktai. Ši vietovė artikuliuota daiktiškai, todėl mirtingajam ji atsiveria kaip būties fenomenų kosmosas. Kadangi mirtingasis yra baigtinė

būtybė, šis kosmosas irgi yra baigtinis, apžvelgiamas akimis ir apribotas daiktiškuoju horizontu. Būties atvirumo vieta yra vietovė šiapus daiktiškai apibrėžto horizonto. Tik šioje vietovėje būtis atsiveria kaip absoliuti transcendencija. Vietovė-šiapus-horizonto yra metafizinė vieta, tačiau šios vietos metafizika yra ne antjuslinė, o juslinė.

Būties fenomenas yra juslinės transcendencijos vieta. Tai metafizinis, bet kartu ir „fizinis" daiktas. Mirtingojo laisvė atveria artimų juslinių daiktų transcendenciją. Būtis kaip absoliuti transcendencija turi būti surasta čia ir dabar, būties fenomenų vietovės artumoje, o ne visur ir niekur, antjusliniame spekuliatyvinių esinių eteryje. Metafiziniu judesiu mirtingasis ne peržengia juslinių daiktų būtį, ne iškeliauja į hominstinių reikšmių bei simbolių tolumas, bet sugrįžta prie artimų ir pažįstamų daiktų ir įsižiūri į jų savyje-stovėseną. Būtis atsiveria kaip daiktiškojo būties fenomeno prasmė, atsiskyrusi nuo visų gnostinių ir pragmatinių daikto kaip reikmens ir instrumento reikšmių.

Šiuo požiūriu būtis yra bereikšmė, tačiau kaip tik todėl ji yra giliausios ir gryniausios prasmės šaltinis. Būties fenomenas yra bereikšmis arba minimaliai reikšmingas prasmės koncentratas. Būties fenomeno prasmė ir pati būtis yra tas pat. Jeigu tariama, kad vietovė-šiapus yra būties fenomenų ansamblis, kartu turima galvoje, kad ši vietovė yra maksimaliai prasmingos mirtingojo egzistencijos laukas, vadinasi, prasmės centrų visata. Kuo daugiau būties, tuo daugiau prasmės. Ir galų gale visa prasmė, kurią gali turėti mirtingasis, ateina iš būties. Prasmė visada transcendentiška žmogui. Mirtingasis negali surasti prasmės savo kūno ir sielos kriauklėje arba panhominstinio solipsizmo stichijoje. Jokios prasmės nėra ir pragmatinėse ar gnostinėse reikšmėse. Reikšmė visada imanentiška žmogui, todėl beprasmiška. Vienintelė prasmės versmė yra būtis-anapus-žmogaus.

Pažinimas, imanentizuodamas visa, kas transcendentiška žmogui ir naikindamas būtį, plečia reikšmių pasaulį, bet

kartu mažina prasmės masyvą. Kuo daugiau pažinimo, tuo toliau nusidriekia beprasmybės laukai. Kuo didesnis „sureikšmintas" žmogaus pasaulis, tuo labiau traukiasi ir nyksta prasmės oazės. Pažinimas plečia beprasmybės dykumas. Dar pradžios knygose pasakyta, kad daugyje pažinimo daug liūdesio. Daug liūdesio ir daug nevilties, nes nedaug prasmės. Pažinimo simbolių ir reikšmių gausinimas nenumaldo prasmės ilgesio, nes pažinimas negali pakeisti ar pavaduoti būties mąstymo. Ieškodamas prasmės, mirtingasis turi sugrįžti į būties mąstymo erdvę, iš kurios jį išbloškė agresyvi technologinio pasaulio, t.y. suabsoliutinto pažinimo plėtra. Jis turi sugrįžti į vietovę-šiapus-horizonto ir surasti būties ramybę ir nuramintąją būtį.

Ar tai įmanoma ir kaip tai įmanoma, niekas pasakyti dabar negali. Mūsų epochoje būties mąstymas tampa vis labiau problemiškas. Būtis mums atsiveria kaip monumentalus klausimas. Ieškodami būties, išeiname į klausimo kelią. Kur veda šis kelias, nežino nei dievai, nei mirtingieji. Šiaip ar taip mums lieka tyli viltis. Vilties tyla iškalbingai byloja būties tylą. Į šią tylą sugrįžta mirtingieji, artėdami prie būties sietuvų.

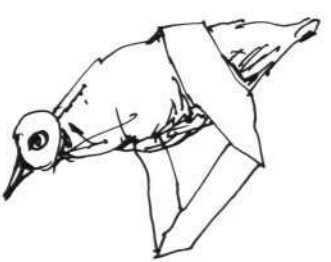

ATMINTIS

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Tavo atmintyje aš esu gyva.

Nieko nesitikėk.

Prasmė yra momente.
Nelauk tobulos ateities,
nesitikėk, bet gyvenk.

Kai tu mirsi,
tavo prisiminimai mirs su tavim
ir manęs nebeliks.

GIOIA

Skaidrios aukso
muzikos sferos

lengvai skraido palubiu —
spindi židinio liepsna,
ir balta oda juokias
švelnia šiluma.

Erdvė garsuose —
stygos ir pučiamieji
dovanoja keturis angelus,
keturios pasaulio šalys
byra vario trimitais.

Gioia —
kūrybos chaosas,
žingsniai per gatvę į nebūtį,
lamdomo metalo klyksmu.

Dabar ir vėl
liejasi rožės palubėm,
trykšta jos juokas
ir gęsta saulėlydžiu.

Šviesaus aukso sferos
kyla ir leidžiasi
lėtais sūkuriais.
Aukso skaidrūs
muzikos gaubliai
plyšta
užmarštim.

EMBLEMOS

Išminties emblemos:
akmuo, marmuras, metalas,
aukso sferos,
dievinta išmintis.

Nutyla, praūžia audringos krizės,
tyvuliuoja ežero siela,
tik po ramiu paviršium plūduriuoja
vaizduotėje prigėręs realybės šešėlis.

SARGAI

Į duris pasibeldžia
tamsiaveidis nepažįstamas,
mėlynu švarku susisupęs,
geležinkeliečio kepurę dryžuotą
užsimaukšlinęs.

Pro rakto skylutę
įžiūrėt jo bruožų neįstengiu.
lyg po vandeniu jie virpa,
kaip sviestu patepti išslysta.

Atveriu duris.
Be žodžio užsisukęs
jis veidą slėpdamas
plačiais guminiais batais
nužingsniuoja geležiniais laiptais.

Tamsioj vidurmiesčio dienoj
langais klajoju,
pagaugais eina nugara.
Kas mane stebi? Pro kokius aklus langus?
Kas saugoja, kad neištrūkčiau?

POEZIJA IR POLITIKA

(Vaizduotės sukilime)

[Tūkstantis detalių sulėkę riejasi,
begalybės pakraščiais rikiuojasi naujumas,]
bet paviršius lygus tyvuliuoja,
impresionistų paletėse.

Sukilimo planai kartojasi karuselės ratiluose,
[silly] *kartojančios prisiminimų melodijas miesto pakraštyje,*
nors laikas įteikė pareiškimą
ir sustojo vakar.
Karuselės muzika užkliūva,
kartoja ir kartoja frazę iki klyksmo,
kol bombos švilpdamos sprogsta ir čia, ir ten.

Reikalauju tiesios linijos į dangų,
ar į pragarą,
ar į kaimyninę valstybę.
Nesvarbu.
Evakuacija.
Šlifuoju ir šlifuoju atsidėjus išbadėjusiu pilvuku skausmą –
jis niekur nepritampa.

Tęsiasi vaizduotės linija
tušu ir krauju nupiešta,
tik pasiryžt
ir skrist į saulę,
kad ir vaško sparnais.

Jūs tyčiojatės —
mane aptiko sąžinės ranka.
Užgulus spaudžia
ir laukia, kol užtrokšiu.

1974, 1991

BRONIUS RADZEVIČIUS DETALĖSE, ŠVIESOJ, MIRTY

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Šio straipsnio pastabos liečia tik Radzevičiaus apsakymų rinkinį *Link debesijos,* išleistą 1984 metais. Tolokai priešaky dar tūno jo dvitomis romanas *Priešaušrio vieškeliai,* išleistas 1985-tais metais, nors Radzevičius jį baigė rašyti, kartu užbaigdamas ir savo gyvenimą, 1980-taisiais. *(1)*

Šiame apysakų rinkiny telpa trumpi dalykėliai rašyti įvairiais metais, nuo 1967-tų iki jau pomirtinių publikacijų spaudoj ir iki išlikusių rankraščių. Nuo 1979-tų metų, pradėjęs savo romano antrąją dalį, Radzevičius apsakymų jau neberašė. Ta prasme gal ir galima sakyti, kad ši smulkioji kūryba yra iš dalies paruošiamoji stadija išbaigtam romanui.

Tiesa, kai kurie iš šių mažų, epizodinio pobūdžio apsakymų yra tokie, kad gal su nežymiais pakeitimais tiktų įterpti ir į patį Radzevičiaus gana palaidos fabulos romaną. Didžiausias tačiau skirtumas tarp romano ir apsakymų yra struktūrinis: romanas turi išplėtotą įvykių eigą, o apsakymas dažniausiai ribojasi tik kokiu nors vienu įrėmintu įvykiu ar momentu iš besitęsiančios laiko eigos. Nors kai kurie Radzevičiaus apsakymai aprėpia net ištisą žmogaus gyvenimą, bet tada jis neparodo veiksmų ir emocijų motyvacijos, kaip ji natūraliai išsivystytų gyvenimo ir pasakojimo sraute, bet ***apskelbia*** ją tiesiog autoriaus tvirtinimu. Štai apysakoj

„Padegėja" matome našlę, kurios buvusio vyro giminės ją niekino už tai, kad ji buvo samdinės duktė. Vienai likus, autoriaus tvirtinimu, o ne pavaizdavimu, ją apėmė nesibaigiantis apmaudas, pasireiškęs kaip piktas, kerštingas, nenustojantis ir beprasmis skubėjimas apsidirbti su visais ūkio darbais, bet tokiu betvarkiu, išblaškytu metodu, kad tas ūkis neišvengiamai nueina į bankrotą. Visa tai perduodama kaip „vidinis dialogas" su supančia priešiška tikrove. Kuo ilgiau našlė savo giminių nekenčia, tuo labiau mano, kad ją visi persekioja, kol galų gale ji iš keršto padega vieno iš savo „priešų" namus. Apsakymo atomazga — didelė ir taiki dvasios ramybė beprotnamyje. Autorius apie tuos dalykus mus tiesiog informuoja, nesistengdamas sukelti gyvenimo tėkmės iliuzijos; užtat pagrindinis veikėjas yra ne daugiau kaip iliustracija arba marionetė kūrėjo rankose. Štai kaip ilga eilė liguistos neapykantos metų pralekia prieš mūsų akis vienoj pastraipoj:

> Ne šitaip daržuose darbuojasi kitos kaimo moterys. Lėtais vienodais judesiais, kaitinamos šiltos popiečio saulės, jos kapstosi po bulvienojus, veidai giedri ir šviesūs, nes visa, ką jos daro, yra reikalinga vaikams ir vyrams. O ji turi tik didžiulę apleistą sodybą, kurioje baladojasi it vaiduoklis, šnekėdama ir plūsdamasi su vyro giminės vėlėmis. Visose kertėse pilna visokių užgauliojimų, priekaištų, kad ir ką ji darytų, vis kas nors taikosi jai įgelti. *(2)*

Panašiai ir apsakyme „Moteris ant laiptų", keturiuose puslapiuose prieš mus praeina ištisas neapykantos ir paniekos kupinas gyvenimas. Autorius tik trumpai paaiškina, kad žmona nevertina savo vyro, dailininko, kuris dirba tiesiog viską užmiršęs, kai ji svajoja apie prašmatnų, blizgučių pilną pasaulį, kuriame ją išveš „žvilgantis saulėje taksi į kitus kraštus, į viešbučius, į puotas" (p. 252). Vieton to, ji visą savo gyvenimą prastovi, nelyg akmuo, prie laiptų, neapkęsdama ir niekindama savo vyrą ir visą jo pasaulį. Kai vyras miršta,

šioji žmona stovi suakmenėjusi savo vienišoj neapykantoj kaip antras antkapis:

> . . .suspaudusi kumščius, ji stovėjo prie kapo tarsi akmeninė statula. . . Nei atgailos, nei susitaikymo, nei širdgėlos banga neužlieja jos į kumštį suspaustos širdies. Niekuo netikinti, nepripažįstanti nieko švento, nieko neapglobianti savo meile, niekam nesiaukojanti. Žemė ją jau atstūmė, nieko nebesužavės jos moteriški kerai, dangus jos nepriima ir nieko jai nežada. (p. 254)

O nekenčiamas vyro pasaulis persmelkia ištuštėjusius namus ir tampa juose svetima, bauginančia, visur glūdinčia dvasia.

Tokios rūšies apsakymai knygoje dažniausiai parodo ne veiksmą, ne konfliktų vidinę, autoriaus neprimestą motyvaciją, o tik tam tikrą personažų būklę, jų sąmonės stovį.

Tačiau pats sąmonės stovio atskleidimas, aprašymas, kaip tam tikrais duotais momentais žmogus pajaučia save ir jį supantį pasaulį, ne tik apsprendžia Radzevičiaus deklaratyvinius apsakymus, bet užima ir visą jo kūrybos centrą, glūdi giliausioj jos esmėj. Iš tiesų, galima net sakyti, kad visuose savo raštuose Radzevičius perduoda tik vieną, unikalią dvasios būseną, ir tik jam vienam, Radzevičiui, įmanoma specialia kalba. Tačiau yra radikalus skirtumas tarp tų statiškų, bet visą gyvenimą aprėpiančių apsakymų, ir kitų, dinamiškų, kur sąmonės stovis yra atskirų momentų seka arba pynė, susiformuojanti į tam tikrą kompoziciją.

Kokios gi būna Radzevičiaus tekstuose to specialaus sąmonės stovio savybės? Pasižiūrėkime iš pradžių į vieną tokį momentą. Paskutiniam rinkinio apsakyme „Link debesijos" susipažįstame su pagrindiniu veikėju, žmogum, prisimenančiu savo skriaudų kupiną vaikystę, kur jis augo pamotės ujamas ir mušamas:

> Apkiautėlis, šaukdavo ji, nevėkšla, žioplys, kai duosiu. . . . Jo akys tapdavo tyros, didelės, ir jis išeidavo į laukus, į pakrūmes, žiūrėdavo, kaip dėdė kapoja, daužo kūju ratlankį, ir tie dūžiai

nueidavo per laukus — suribuliuodavo šviesa vandens apsemtose pakrūmėse, atsimušdavo nuo skardžių, ir jam atrodydavo, kad ledinis vanduo gelia medžių šaknis. Žibutės jam būdavo tokios gailios, karklo kačiukas toks švelnus, šviesos blykčiojimas ant ribuliuojančių bangelių toks šaltas, aštrus, skardis toks smėlėtas, saulėtas . . . Linkstanti pavasariniame vėjyje vytelė tokia skaudi ir šmaikšti, purienų pievoje varlinėjantis gandras toks atsargus, juodas kranklys, išniręs iš juodo miško tarpeklio ir lėtai plasnojantis virš vandenų, — baugus, tarsi negeras gandas. (p. 270)

Pradžioje matome, kad visi aplinkos daiktai pasiekia berniuko sąmonę ne tokie, kokie jie „normaliai" yra, bet tartum persisunkę pro kažkokią užtvarą į sąmonės erdvę, kur jie pasikeičia, suintensyvėja tuo, kad įgyja dar bent vieną ar kelias naujas savybes, šiaip jau tiems daiktams nepriklausančias. Todėl žibutės ten „tokios gailios", vytelė vėjuje „skaudi ir šmaikšti" ir gandras „toks atsargus" — paaukštintoj, suintensyvintoj sąmonėj tai, ką berniukas daiktus stebėdamas jaučia, kaip juos pergyvena, tampa tų daiktų „objektyvia" savybe. Radzevičiaus apysakose tai yra ir būtina sąlyga kūrybiniam dvasios stoviui tiek paties autoriaus, tiek ir jo vaizduojamų personažų būklėje. Pastebėkim dar, kad šiame ypatingame stovyje prasiveržia ir nežinomos grasos šaltinis: juodas kranklys plasnoja „tarsi negeras gandas".*(3)*

Be to, atsiskleidžia ir dar viena to specialaus sąmonės stovio dimensija: daiktai, šitaip naujų savybių suintensyvinti, nors ir lieka savimi, bet kartu įgyja ir galimybę tokiu būdu, koks jų prigimčiai nepriklauso: persismelkę per apysakos herojaus, stebėtojo, sąmonę, jie pradeda tarp savęs santykiauti pagal kažkokią ypatingą, aplamai neįmanomą logiką. Kūjo dūžiai šiaip visai negalėtų „šviesa suribuliuoti" vandens apsemtose pakrūmėse; šis ryšys užsimezgė vaiko vaizduotėje, atėjo iš vidaus, bet vaikas tą ryšį jaučia tartum išorės faktą. Po to jau įmanoma ir kad vanduo geltų medžių šaknis, ir visa kita.

Aplamai, toks ypatingas daiktų tarpusavio santykiavimas atrodo normalus tik specialiam tekste, būtent pasakoj, kur stebuklai ir neįmanomybės veikia tartum jie būtų eiliniai gamtos įstatymai. Apsakyme „Sudegintas rankraštis" Radzevičius konkrečiai ir sujungia magikos momentą su kūrėjo išskirtiniu dvasios stoviu. Savo darbui be atodairos atsidavęs rašytojas, kaip toj kitoj apysakoj dailininkas, dėl to patenka į konfliktą su savo žmona ir ją apleidžia. Dabar jį matome vieną atskiram savo bute:

> Kai prieš metus čia atsikėlė, buvo vėlyvas ruduo. Ilgos liūtys sutemose, kai stambūs lašai dūždavo į aprūdijusią stogo skardą tarsi skubus mažų kojų trepsėjimas. Ir žingsniai. Žingsniai prieangyje, laiptuose, netrukus jie pasigirs čia — namas prisipildys balsų ir juoko.
>
> Kiek jų čia buvo? Šimtai? Tūkstančiai? Skaičiuoti neturėjo laiko. Tarsi koks magas, išplėtęs akis, įtempęs klausą, jis bandė jų gyvenimo skonį. (p. 97)

Pirmiausia pastebėkime, kaip daiktų savybės keičiasi, kada metafora ar įvaizdis tampa tiesiogine tikrove. Lietus ant stogo lyja tarsi „mažų kojų trepsėjimas", primenantis gal mažą ir bejėgį vaikutį. Po to, tarsi būtų praėję tiek laiko, kad tie kūdikiai jau užaugo, girdime: „Ir žingsniai". Išskirti į savystovų sakinio fragmentą, tie žingsniai nelyg įgyja laisvę užmegzti su visais tikrovės reiškiniais patys savo santykius, siekdami su jais sąlyčio juos supančioj kažkodėl vis dėlto baugioj tuštumoj. Vienas toks santykis, „Žingsniai prieangyje" ir turi grasos savybę; mes gerai žinome, kaip dažnai toks artėjimas neša su savimi siaubą kokiam pabaisų filme arba klaikiam sapne. Bet kaip tik šiuo momentu tų žingsnių staiga atsiranda „šimtai ir tūkstančiai" (nes gi aname „tikrame" pasaulyje lietaus lašai barbena nesuskaičiuojamai), ir pasijaučiame nelyg visas šis baisus ir pasakiškas pasaulis gaiviališkai užgriuvo kūrėjo sielą, ir jis jau magas, pats tų pasakų stebukladaris, kuris įtempęs klausą bando jų gyvenimo skonį, taigi, sujungia į vieną grandį du tarp savęs

be pasakos, o net ir pasakoj jokio ryšio negalinčius turėti dalykus. Suvokiame, kas yra kūrybos aktas: tai unikalus įvykis ir fizinėj, ir metafizinėj, ir sąvokinėj, o ir kažkokioj niekad nebuvusioj, negalinčioj būti visatoj. Ir keista: Radzevičiaus tekste visa tai persunkta savitu, neperprantamu klaikiu džiaugsmu.

Gal panašiai galvodami, Bronius Kašelionis savo pokalbyje su poeto žmona Gene Radzevičiene*(4)* visai teisingai pastebėjo, kad tokiame daiktų santykių dėsnių persimainyme yra ir mitologinis pradas, pridėdamas, kad Radzevičiaus kūryboje „viskas eina iš vidaus ir yra simboliška". *(5)*

Kadangi šie Radzevičiaus apsakymai tokie trumpučiai, ir taip intensyviai simboliški, ir turi tik minimalią fabulą, tai susidaro galimybė juos skaityti kaip eilėraščius, ieškant savitumų ir prasmių toj pačioj plotmėj, kaip ir poezijoj. Kitaip tariant, šių tekstų vidinis variklis yra ne logiškai, psichologiškai ir t.t. paremta priežasčių ir pasekmių grandinė, bet netikėtų praregėjimų tarpusavis atpažinimas, nelauktas santykis, staiga atsivėrusi gelmė. Tokias asociacijas ir turėjo omeny Juozas Aputis, sakydamas knygos įžangoje apie vieną apsakymą, kad „Apsakymo kraują varinėja didelis mechanizmas, kurį sudaro žvilgsniai, judesiai, gamtovaizdžiai, charakterių plastika . . . ir magiškos pilnatvės sakinys, lipdantis meniškąją kūrinio tikrovę" (p. 18).

Šis Apučio minimas apsakymas — „Šiąnakt bus šalna". Iš tiesų tai mažytis dviejų su puse puslapių vaizdelis, kuriame neapibrėžtas autoriaus „aš", būdamas mieste, nelyg prisimena vieną vėlyvą popietę namuose, kaime, per bulviakasį. Tiek to veiksmo ir tėra — tėvas, motina ir vaikas pakrauna lauke bulvių vežimą ir grįžta namo. Bet štai Apučio pastebėta pirmoji pastraipa:

> Jeigu pilki perdebesiai virš miesto, pučia vėjas, o saulė blykstelėjusi pasislepia ir juodas kaip gumulas debesėlis prapliumpa lietum, o už keliolikos žingsnių šviečia saulė ir vaivorykštės lankas—kaip arka į šiltų saulės spindulių ruožą — ar ne ruduo? (p. 26).*(6)*

Klausimas, atrodytų, tik retoriškas, bet iš tiesų jis skverbiasi į skaitytoją, kad jame surastų būtent tą specifinę pajautą, kad tikrai ruduo. Iš gamtos aprašymo visiškai nebūtina, *bet galima,* kad jame pajusi rudenį, taigi autorius ir puoselėja mumyse tą galimybę smulkmenomis ir įvaizdžiais, kurie kreipia vaizduotę link pabaigos, šalnos, netgi mirties. Efektas glūdi ne tame, kad tai jau žinomi mirties ir gyvenimo kaitos įvaizdžiai, bet tame, kas tarp jų nepasakyta ir ką mes patys susikuriam, kitaip tariant, internalizuojam „tarpuose tarp žodžių" slypinčią tikrovę.

Konkrečiai: keliom eilutėm žemiau skaitome apie vakarus, „kai dvelkia šaltis, ne, dar ne šaltis, tik vėsa, būsimų šalčių pranašas, kai jauti, kokia trapi, kokia laikina kiekviena akimirka" (p. 26). Tada trumputis saulės blykstelėjimas ir juodas debesio gumulas patvirtina akimirkos trapumą, ir pradedi tikėti autorium, kad ruduo. Toliau — pasakotojas įeina pro praviras duris į pirkią, pasižiūrėjęs į „vakarėjantį" dangų, per žeme apneštą medinį slenkstį. Už būties trapumo debesio iškyla mintis: atsivėrusi kapo duobė — pirkia, žemėtas slenkstis — karstas. Kaip tik tuo momentu autorius ir prideda: „Taip, jau tikrai ateina ruduo". Šitaip esame paskatinti žiūrėti į „antrą tekstą", kuriame tada jau matome ir rudenį, ir mirtį vėliau nuolat kartojamam sakiny „šiąnakt bus šalna". Tada ir pats bulviakasis įsiterpia į sugestijų ratą ir pradeda nelyg simbolizuoti ir viso gyvenimo derliaus nurinkimą prieš tą šalną. Vėliau skaitom, kad vaikas paima iš tėvo rankų vadeles suraginti arklį namo. Galvojame: jei bulvės — vaisius, tai ir vaikas — vaisius. Bulves nurinkti reiškia įprasminti vaisių; lygiai ir vaikui — ateičiai atiduoti vadeles. Kartu įsisunkia mintin ir tėvų praeinamumas (motina sako: „Bus didelė šalna", o tėvas „nebeatsiliepia" — žino tai, ką mes irgi pajutom pradžioje, skaitydami apie būties trapumą ir kad jau ruduo). Perima sielą savotiška, ne tragiška, bet fatalinė rimtis; ateina didelis, nors tylus, žinojimas. Tada autorius ir baigia apsakymą kontrastu tarp

šio prasmingos būties ir nebūties prisiminimo kaime, ir neramiai besiblaškančios sąmonės mieste:

> O dabar, po daugelio metų, kai diena vėl slenka vakarop, kai rudenėjanti diena jau baigiasi, jis nežino, ar bus šiąnakt šalna. Čia, mieste, nieko nesuprasi, ir jam neramu tarp pilkų sienų. Kai kojos remiasi į cementą, jis nežino, ar žemė šalta, jis nieko nežino. (p.28)*(7)*

Taigi, žmogaus vidinis pasaulis yra ne tiesiog aprašomas, bet atsargiai, su trapių detalių pagalba, *implikuojamas*: jis atsiskleidžia ne kaip veikėjų jausmai ir mintys, bet kaip tai, ką *mes* jaučiame beskaitydami. Kitur gi ne skaitytojas, bet veikėjas klaidžioja momento jam perteiktų asociacijų tankumyne. Toks yra vienišas studentas gana autobiografiškame apsakyme „Praradimo aidai", pasinėręs į dulkėtas įvairių amžių ir kraštų filosofų knygas, bet tuo pat metu ir paskendęs mintyse, sudėtingo, daugiaplotmio vidinio savo gyvenimo gelmėj. O tas gyvenimas susideda ir iš tiesioginės aplinkos įspūdžių, ir iš saulės šviesa, krosnies šiluma persunktų prisiminimų iš gimto kaimo, kuriuos suintensyvina miesto kavinės virtuvės aplinka:

> Ant veidų ir daiktų krito slėpininga kaip neįspėta mįslė praeities šviesa, jie tarsi spinduliavo iš vidaus. Visi pojūčiai čia šaukėsi praeities ir ją rasdavo, čia jis godžiai gerdavo karštus virtuvės garus — įtempta klausa gaudė tik jai vienai pažįstamus, reikšmingus garsus, akys godžiai kažko ieškojo, kiekvieną akimirką grimzdavo į pačias jo būties gelmes, prikeldama praeitį. (p. 275)

Visas sudėtingas, daugiaplotmis vidinis to studento gyvenimas realizuojasi kaip ilgos eilės daiktų, gamtovaizdžių, dabarties ir prisiminimų smulkmenų, kartais perpintų tarp savęs, nuolatos viena kitą iššaukiančių, užmezgančių vis naujus, gilius, painius kaip voratinkliai santykius. Ir palengva mums aiškėja, kad iš tų įspūdžių ir prisiminimų kuriasi *kitas*,

iš tiesų nebuvęs pasaulis, tik apgaulingai į buvusįjį ir esamąjį panašus, ir, kad kaip tik šis naujasis yra jo, to studento, vienatvės, susvetimėjimo priežastis. Tai, apie ką žmogus svajoja, daro jį vienišą ir po to kažkur nusiveda.

Šitoks rašymo būdas, kada vieną pasakojimo juostą beaudžiant gilumoj vystosi dar ir kitas pasaulis, labai padidina kiekvienos detalės svarbumą, nes kaip tik tose įvairiose smulkmenose ir užsimezga ryšys tarp abiejų — teksto ir potekstės elementų.

Radzevičius vartoja detales labai įvairiais būdais, tuomi pasiekdamas daug skirtingų efektų. Tuo tarpu čia suminėsime gal tik du ar tris.

Būna, kad netikėtai pasirodžiusi detalė, nors ir nesutrikdo pasakojimo eigos logikos, vis vien staiga suteikia tuo metu aprašomam dalykui visai kitą savybę. Štai apsakymas „Laukais nubėga šešėliai" prasideda su plačia nesibaigiančio lietaus panorama, kurioje netikėtai su dideliais, ilgai užtrunkančiais, plačiais dalykais vienon eilėn atsistoja ir mažytė smulkmena, tartum ji būtų su anais visiškai lygiavertė: „Pažliugę visi keliai, šlapi uogienojai, *ant rudos baravyko kepurės tyška lašai. . .*" (p. 40; mano pabraukta — R.Š.). Skaitytojo santykis su gamtovaizdžiu staiga pasidaro intymus ir asmeniškas, ir visi aplink esantys dalykai tampa tik tiek verti, kiek tas vienas su vienu baravyko-žmogaus artumo momentas. Kitais atvejais, pavyzdžiui, apsakyme „Paslaptingas pasaulis", nors smulkmena ir lieka įprastinėj kalbos logikos plotmėj, ji vis vien pasakojimą staiga praturtina naujai atsivėrusia jame dimensija. Ten matom mažą berniuką, labai dėkingą už tai, kad tėvas jam leido pasilikti su vyrais už stalo, prie išgėrimo ir kalbų apie didelius ir tolimus pasaulius:

— Ir tu čia! — pasigirdo motinos balsas. — Reikia čia tokio dainininko! Marš greičiau miegoti.

Berniuko akys prisipildė ašarų. Kad niekas nepastebėtų, jis nuleido galvą ir uždėjo basą koją ant šalto ir drėgno tėvo bato.

— Tegu pabūna. . . — pasakė tėvas.
Berniukas dar žemiau nuleido galvą ir maža ranka paglostė odinį tėvo bato aulą. (p. 49)

Matome, kaip vidiniai dalykai: berniuko vienatvė, jo meilė tėvui, karštas noras „priklausyti" tam paslaptingam tėvo pasauliui, o ir atšiaurumas, motinos abejingumas, gal net neapykanta, pavirsta į medžiaginius dalykus: batą, koją, ranką, kur ryšys tarp žmonių yra jau ne jausminis, o juslinis, „tactile", kaip apie Renesanso paveikslus sakydavo Bernard Berenson. Minkšta, šilta berniuko ranka prisiliečia prie kietos, storos, atgrasios bato odos ir mumyse sukyla šiltas jausmas, ir skaitome tekstą jau ne tik akimis, bet ir, taip sakant, pirštais, tartum daiktų paviršius, ir net jų šaltis ir šiluma būtų koks tai aklųjų alfabetas mūsų pačių vidinio gyvenimo tamsiuose labirintuose.

Kitais gi atvejais detalė yra tolygi poetiškai metaforai ir užtat atsiranda nelyg fantastinėj plotmėj, kur jos efektas atidaro duris ironijai, komedijai arba ir siaubui. Gana fantasmagoriškame apsakyme „Svečiai", kuris iš tiesų yra koks tai baisus sapnas, staiga skaitome: „Dabar visi daiktai lekia sūkuriu, jausmai ir mintys blėsta, nenubrėžę savo įprastinės trajektorijos, krinta į padažo lėkštę, varva nuo mėsos kepsnių" (p. 113). Vadinasi, jausmai ir mintys, gimę žmogaus dvasioj, įgyja medžiagines savybes fantastiškoj erdvėj ir tenai tampa kažkaip kraupiai juokingi ir žemi. Taip ir nežinome, o kokia tai būtų buvusi jų „įprastinė" trajektorija. . .

Detalių vartojimą Radzevičiaus tekstuose organizuoja du principai. Vienas yra, kad detalė turi pakeisti vaizduojamos tikrovės kokybę, savitumą ir tuomi atskleisti jausmams ir vaizduotei daug naujų galimų sąryšių, neva pasaulių. Kitas principas, iš to pirmojo išplaukęs ir juomi paremtas, yra tai, kad daugumą apysakų ryškiai ar užslėptai dominuoja ir detalių tarpusaviems santykiams kryptį, todėl prasmę idėjos

plotmėj suteikia viena visur esanti metafora arba motyvas: šviesa.

Tiksliau pasakius, yra du tie motyvai — šviesa ir vanduo. Abu motyvai ir Radzevičiaus gyvenime ir už literatūros ribų egzistavo kaip lemtingi faktoriai tiesiogiai susieti su mirtim. Radzevičiaus tėvas, dirbęs spirito varykloje ir turėjęs alkoholizmo problemų, nuskendo arba nusiskandino upėje, kai Radzevičius dar buvo jaunas. Lygiai taip ir pats rašytojas vėliau nusiskandino upėje. O šviesa, mirties grasa, kažkaip persunkianti visus daiktus ir žmones ir viliojanti juos į save beveik visuose Radzevičiaus apsakymuose, galų gale išplaukė į gyvenimą iš *meno dimensijų*, iš *poezijos* ir iš tapybos, ir tapo nelyg substancija, arba kažkokiu mistiniu pasauliu, įtraukusiu Radzevičių į save, tiesiai mirtin. Viename iš jo eilėraščių skaitome:

toksai skaidrumas net virpa
geltoni lapai šviesoj
nežinau, bet gal jau laikas
štai ir tau keleivio lazda
štai ir tavo takai slėniuos Šventosios
rinkimės skurdžią mantą
nudėvėta sermėga ant tavo pečių
eikime ne vienas jau šitaip išėjo ir properšų šviesa
tegu mirga
tegu lydi lapų šlamėjimas
niekaip aš nesuprantu, kodėl šįmet
toks šviesus ruduo slėniuos Šventosios
Palei Skaistagirius palei Vilkabrukius
Žaliosios giriom
kur svaido giles ąžuolai
niekaip aš nesuprantu iš kur toji šviesa
Viešpatie dar pasaugok širdį
kitam rugsėjui (*Sietynas*, VI, p. 117-8)

O tikrovėje pačiam Radzevičiaus gyvenimo gale ta fatališka šviesa tiesiog pavirsta mirtimi, kaip tai matome iš

Genės Radzevičienės pasikalbėjimo su Bronium Kašelioniu (*Sietynas*, VI, p. 83):

[G.R. pasakoja, ką R. kalbėjo jau visai bebaigdamas savo romano II-rą dalį — R.Š.] . . .Negerai, negerai kažkas, viskas pilkos spalvos, išdžiūvę šuliniai, negerai. Ir jis tai sako su tokiu nerimu, su tokiu skausmu. . . Bet paskutinį vakarą — šviesa.

Jis manęs paklausė — kokią tu šviesą matai, kokia čia šviesa kambary? Na va, sakau, — lempa dega, ir šviesa. Sako — ne, ne tokia. Klausiu — tu kitokią matai? Sako — taip, kitokią. Aš jo klausiu, tai kaip, kokią? Sakyk? Paaiškink man. O ten, svetainėje, toks paveikslas pas mus buvo. . .

B.K. Breigelio, rodos?

G.R. Ten, atrodo, parašyta — nežinomas Nyderlandų dailininkas. Tai ten toks langelis,*(8)* ir ta šviesa krinta. Jis žiūrėjo, žiūrėjo. . . Panašiai kaip čia, — parodė ranka. Sako — kažkas panašaus į tai. Sakau — tai kaip čia, kas čia yra? Sako — jaučiu, kad ta šviesa mane išves. Kur išves? — klausiu. Kur — aš nežinau, bet išves. . . kaip čia pasakė? išves į gerą.

Ir galų gale, paskutiniam laiške savo žmonėms Radzevičius sako:

Dėl mano mirties nieko nekaltinkite. Tai baltoji liga, šviesa tokia balta ir taip akina, pats tampu bekūnis, besvoris — kiek ten. . .

Myliu, bučiuoju jus visus, džiaugiuosi jus pažinęs.

Sėkmės, mieli bičiuliai, ir žodžiai mums nebereikalingi, beje, ir mano balsas jau nebe mano, ne žmoniškas, o iš kažkokios didžiulės balta šviesa nutviekstos šviesos. Ten visa net pleška. (*Sietynas*, p. 119)

Radzevičiaus tekstuose, šviesa gali keisti savo esmę, į save sutraukti daiktus ir tada pati nugrimzti sielon, tapti atmintimi; ji gali prisigerti rudens ar vasaros erdvės ir daiktų, arba gali pavirsti į žiemos speigą, ir visur į gūdžią kažkokios nelaimės grasą. Galop, toji šviesa gali viską savimi apimti ir tapti mirtimi. Šviesa Radzevičiui iš tiesų apšviečia ne daiktus

ir vaizdus kaip tokius, bet tai, kas tie vaizdai ir daiktai yra kitoje, reikšmingoje plotmėje, anam vaizduotės ir emocijų pasaulyje, kuris nelyg koks mistinis tinklas jungia ir transformuoja visa, ką matome, girdime, liečiame mus supančioj aplinkoj. Šitaip šviesos persmelkti daiktai pasidaro nebe jie, o tai, ką jie anoj kitoj plotmėj reiškia.

Gal pirmiausia pastebime šviesą kaip tam tikros nuotaikos įsikūnijimą, panašios kaip amerikiečių dailininko Edward Hopper paveiksluose, kur ji liūdnai, bet ir ramiai, fatališkai persmelkia vienišas vietas ir žmones. Panašią šviesą, tik daugiau jos mistinį-simbolišką atspalvį, rasime ir Nykos-Niliūno *Praradimo simfonijose. (9)* „Niliūniškai" skamba Radzevičiaus sakinys: „Nejauku tarp balzgana šviesa nutviekstų sienų. . ." (p. 26), o apsakyme „Žemės keleiviai" (p. 90) Radzevičiaus šviesa atsišaukia ir į Van Gogh aistringą ir fatalią saulę:

> Tie stiprėjantys vėjo gūsiai, ta šviesa, staiga visus užliejanti, tie žemėti drabužiai, tos moterys! . Ak, atveskit čia dailininką, pažerki, auksine kruša, kurią jie surinks su bulvėmis kaip rūsčios būties dovanas (. . .) (p. 90)

Apsakyme „Po karo" šviesos įvaizdis supuola su mirties faktu:

> Susėdome už ilgo medinio stalo: aš, tėvas, mano motinos sesuo ir jos vyras. Ant veidų pro vakarų langą krito blausi šviesa, virš molėtų kalvų dulsvai raudonavo dangus.
>
> — Jis mirė prieš pusmetį, — pasakė teta.
>
> Aš girdėjau, kaip ant stalo nukrito tėvo ranka. Tarsi medžio gabalas subildėjo į lentas krumpliai. (p. 29)

Beje, tie tėvo rankos krumpliai į medines lentas skamba ir kaip grumstai, beriami ant karsto per laidotuves. Apsakyme „Spindulys" šviesa tiesiog ir pavirsta mirties momentu:

> Instinktyviai ji griebiasi mažos gudrybės: iš savo ilgo gyvenimo patirties žino, kad meilės dažniausiai netenka tas, kuris nemoka

nuslėpti, kaip jos geidžia, nemoka prisivilioti mažomis gudrybėmis ir apsimetinėjimais. Tegu traukiasi nuo jos ir tas paskutinis spindulys, nesvarbu. Ji sukteli galvą šalin, ir staiga ją užlieja šviesa. Saulė, visą pusdienį viliota, kviesta saulė, kuri baikščiai trumpu žingsneliu brido pas ją per beribius sniego laukus, staiga priartėja, godžiai pripuola prie lūpų, ji pasitempia, ranka, kaip paleistas daiktas nukrinta nuo lovos krašto, atsigniaužia kietai suspausti pirštai. Lengvas atsidūsėjimas. . . „Baigta. Užgęso", sako sūnus Konstantas. (p. 62)

Pagaliau, apsakyme „Begalinis dienos skaidrumas" matome šviesos ir mirties priešpastatymą beveik visiškai tokį, kaip pats Radzevičius išgyveno paskutinėmis savo gyvenimo valandomis (žr. aukščiau). Ten yra vienas veikėjas, Albinas, iš kurio daug buvo laukiama, bet štai:

Na — o jo draugas. . . Albino gyvo nebėr — nusižudė, beprotybės pagautas, juodžiausia spalva nudažydamas visą savo gyvenimą, kuris vėrėsi kaip skaidriausia vidurvasario diena. Gal perdaug buvo tos šviesos, kas ją žino. (p. 280).*(10)*

Stilistiškai sudėtingą šviesos funkciją rasime švelniai lyriškos nuotaikos persunktame apsakyme „Vakaro saulė". Jo fabula labai paprasta: senutė Daukintienė eina į miestelį vaistų, pakeliui susitinka ir pasišneka su jos kažkada lyg ir buvusia sena meile, kuris dabar kala antkapius, o gale, grįždama iš miestelio, numiršta pakeliui. Visas apsakymas yra kiaurai persunktas sodria rudens šviesa, kurion paskendę daiktai, bet kokie reiškiniai gali kažkaip magiškai įgyti visai naujas savybes. Pavyzdžiui, paukštis gali tapti praeitim:

Aukštai danguje girksėdamos skrenda gervės. Senoji prideda prie akių ranką ir nulydi jas ilgu žvilgsniu, kol gervių trikampis, įsirėždamas į tolimiausius miškus, ištirpsta saulėtose rudens ūkanose. Tik jų klyksmas ilgai netyla — antai jis vėlei nuaidi viršum jos galvos — skrenda naujas pulkelis, girdi ji neprigirdinčiomis ausimis, nebeprimatančiomis akimis regi — jų klyksmas ataidi iš atminties. . .

Dieve, dieve, sako senoji, ir kam tu dovanoji tokį metą, taip sopa širdį, taip sopa nuo tavo grožio. (p. 239)

Taip ūkanota vakaro šviesa, kurion nuskendo gervės, paverčia jas į prisiminimą ir po to į saldų sopulį, kuris apsakyme pradeda senutę švelniai gaubti, palengva, šviesos sraute, pavirsdamas mirtimi. Pačiam gale apsakymo, šviesa, vakarui ir mirčiai ateinant, darosi tiršta ir tamsesnė:

Saulė — dabar patamsėjusi, didelė, prisigėrusi arimų ir šienapjūtės kvapų, kybojo virš plyno kalno (. . .) Kaip vasarą. . . Kaip aną vasarą, pagalvoja Emilija, bandydama paspartinti žingsnelius.

Keistas jausmas ją staiga užvaldė: rodės, Juozapas jau namuose laukia jos grįžtančios iš ganyklų [o šis seniai jau miręs — R.Š.], net dešinėj rankoj jautė sunkumą — ėjo kiek pasikreipusi, stengdamasi kuo atsargiau mosuoti aptrintu, vaistų prikimštu rankinuku . . . (p. 251)

Tais žodžiais ir baigiasi apsakymas. Kaip ir tos ištirpusios gervės, išnyksta Daukintienės gyvenimas sodrioj, visos žemės kupinoj, dingstančioj vakaro šviesoj.

IŠNAŠOS

1. Reikšmingą straipsnį apie šį romaną, su filosofinio pobūdžio išvadomis, yra parašęs Arvydas Šliogeris: „Žmogaus egzistencija ir dabarties romanas. Kur veda *Priešaušrio vieškeliai*" Pergalė, 1988, nr. 4, p. 131-148.

2. Bronius Radzevičius, *Link debesijos. Apsakymai* (Vilnius: Vaga, 1984), p. 64. Toliau straipsnelyje nuorodos į šios knygos puslapius bus daromos tik skliausteliuose.

3. Draugų, bendralaikių liudijimu, Radzevičius labai mėgo Jono Juškaičio poeziją. Todėl šis grasus kranklys, nors jis, žinoma, ir šiaip tarp žmonių suvokiamas kaip nelaimės nešėjas, vis dėlto primena ir vieną iš Juškaičio įvaizdžių:

Juodasis gandras, kaip nelaba dvasia,
Pagal vandenį tamsų nuo girios,
Skrenda kažkokioj sapnų ramybėj.

Žr. J. Juškaitis, „Vasaros kaitros", *Mėlyna žibutė apšvietė likimą* (Vaga, 1972), p. 16. Abiem rašytojam toji grasa iškyla ne iš išorės, kaip koks prietaras, bet iš vidaus, kaip netikėtai atsidengusi pačių daiktų savybė.

4. „Iš Genės Radzevičienės ir Broniaus Kašelionio pokalbio", *Sietynas*, VI, 1989, p. 84.

5. Arvydas Šliogeris („Žmogaus egzistencija. . .", p. 132) šį simbolikos principą bando aprašyti kiek kitaip, filosofinės dialektikos rėmuose: „Kaipgi suderinti tuos du vienas kitą neigiančius dalykus: gyvenimo faktiškumą, kuriame skleidžiasi menininko, kaip žmogaus, egzistencija, ir buvimą atsitraukus nuo gyvenimo — meno kūrinio, kaip įdaiktinto idealo, erdvėje? Tokia ir bus mūsų etiudo intriga, kurios ašis — gyvenimo ir meno erdvių antinomija, fakto ir idealo, egzistencijos ir esmės sandūra".

6. Savo įžangoje Aputis rašo:

> **Kas gi tame apsakyme, tame vaizdelyje yra nepaprasta, kur įtaisytas traukos magnetas? Kas žadina tavo mintis ir pajautas visuose** B. Radzevičiaus apsakymuose? Šito klausi visada, kai susiduri su tikra kūryba (tegu ir telpančia į tris puslapius). Ar nebus tas magnetas įdėtas į visumą, kurią sudarytų tokios dalys: vaikystė su pirmais jos įspūdžiais, su pirmu gamtovaizdžiu akyse, su pirma suvokta išmintim; prigimties duotas gebėjimas sugerti viską, ką tik likimas lėmė pamatyti, suprasti ir įsidėmėti — ir juoda ir balta. Mažiausios skeveldros suvokimas mūsų būties rate. (p. 17-18).

7. Čia gal pravers A. Šliogerio pastaba:

> **Tėvynės daiktai ir žmonės yra *pažįstami* daiktai ir *pažįstami*** žmonės, o visa, kas už horizonto — svetima ir paslaptinga, t.y. nepažįstama (Šliogeris, p. 136).

Tik tiek, kad aptariamame vaizdelyje miestas ne tai, kad paslaptingas ar simboliškas, bet greičiau beprasmis. Atvirkščiai: kaip tik kaimas, tėviškė čia turi subtiliai, bet neabejotinai simbolišką lygį.

8. *Sietyne* iš tiesų parašyta „lankelis", bet, manau, čia turėjo būti spaudos klaida.

9. Pavyzdžiui:

Gesdama paslaptingoj šviesoj Eldorado,
Begalinių laukų apkabintam name,
Tu klausai, kaip vaikai, Tavo šviesą praradę,
Lyg apakę klajoja naktim neramia.

A. Nyka-Niliūnas, *Praradimo simfonijos* (Tuebingen: Patria, 1946), p. 18. Niliūniškas Eldorado iš tiesų turi kai ką bendra su Radzevičiaus transformuotų daiktų pasauliu; tas pasaulis, beje, primena ir Dylan Thomas ypatingą dangų: "And I am dumb to tell a weather's wind/ How time has ticked a heaven round the stars" (*Dylan Thomas. Poems.* New Directions, 1953, p. 10). Šviesa persunktus Radzevičiaus žiemos peizažus primena ir šitas Niliūno posmelis:

Pro langus pirmą kartą apsnigtus laukus regėdamas:
Asla ir sienos spindi akinančia ir liūdna šviesa;
Atsikeliu ir prieš laukus tuščius ant suolo atsisėdęs,
Slepiu nuo šalčio kojas po savim basas
Ir laukiu, kol įeis snieguota motina su viedrais,
Spindėdama, kaip sienos ir asla, niūria šviesa. (Niliūnas, p. 20)

Nesakome, kad yra koks nors įtakos ryšys tarp Niliūno ir Radzevičiaus, o tik bandome aiškiau tą jo šviesą aprašyti. Beje, tas bevardis „Nyderlandų menininkas", kurio šviesą pastebėjo Radzevičius, labai galėtų būti ir Vermeer, garsus savo paveikslų ypatinga šviesa.

10. Tarp kitko, tame pačiame apsakyme sužinome, kad vis dėlto Radzevičius tikrai pažinojo Niderlandų meną, specialiai Van Gogh, kurio šviesos bangą buvome jo tekste įžiūrėję:

> Kodėl pajuodusi, nelygiai tinginio tėvo išdažyta durų stakta jam vėliau atrodė tokia nežemiška, o kreivų motinos kojų nukleiptus brezentinius batelius, paliktus prie kirvarpų išgraužtos lovos, — jų vaizdas įstrigo į vaikystės atmintį, — jis pamatė viename Niderlandų dailininko paveiksle? (p. 281)

Aišku, čia garsieji Van Gogh batai, toji išklypusi pora.

IMPERATORIUS IR JO IMPERIJA

KOSTAS OSTRAUSKAS

I

Imperija braška

Soste sėdi IMPERATORIUS.

Ilga tyla.

Staiga kažkas subraška.
IMPERATORIUS klusteli.

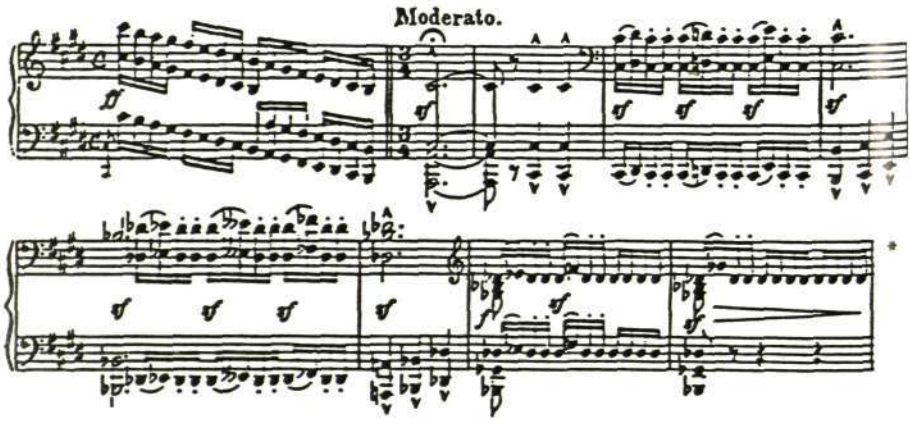

* Iš M. Musorgskio „Boriso Godunovo" paties kompozitoriaus versijos prologo.

Tyla.

Vėl subraška — garsiau.
IMPERATORIUS krūpteli.

IMPERATORIUS. Ministeri!

Niekas neateina.

IMPERATORIUS. Ei! Mi-nis-te-ri! . .

Ateina JUOKDARYS.

JUOKDARYS. Taip, Imperatoriau.
IMPERATORIUS. Man reikia Ministerio — ne juokdario!
JUOKDARYS. Koks skirtumas? *(Publikai)* Tiesą sakant, didelis — Ministerio nenaudai.
IMPERATORIUS. Kur velnias Ministerį nujojo?
JUOKDARYS. Jis neateis.
IMPERATORIUS. Kaip tai neateis?
JUOKDARYS. Žiurkės bėga iš skęstančio laivo. *(Publikai)* Žino, ką daro.

IMPERATORIUS pažvelgia kreivai į JUOKDARĮ.

IMPERATORIUS. Žiurkės? Kokios čia tau žiurkės? Ir koks čia laivas?
JUOKDARYS. Kvailių? O gal pamišėlių?

Vėl subraška — dar garsiau.

IMPERATORIUS. Klausyk.
JUOKDARYS. Taip?
IMPERATORIUS. Tik paklausyk. Girdi?
JUOKDARYS. Girdžiu.
IMPERATORIUS. Ką?
JUOKDARYS. Braška.
IMPERATORIUS. Žioply! Aš pats girdžiu, kad braška. Bet kas?

JUOKDARYS žiūri į IMPERATORIŲ.

IMPERATORIUS. Na?
JUOKDARYS. Imperija.
IMPERATORIUS. Kas?
JUOKDARYS. Tavo imperija, Imperatoriau, braška.
IMPERATORIUS. Imperija? Mano imperija?
JUOKDARYS. Taip. Tavo imperija.
IMPERATORIUS. Juokauji.
JUOKDARYS. Šį kartą — ne.
IMPERATORIUS. Kvailioji! Ji tvirta kaip uola! Dar tvirtesnė!
JUOKDARYS. Ta uola jau trupa.
IMPERATORIUS. Kas tau sakė? *(Apsidairęs)* Į ausį, man į ausį — nėra reikalo, kad kiti girdėtų.

JUOKDARYS prieina ir pasilenkia IMPERATORIUI prie ausies.

JUOKDARYS *(patyliukais)*. Visi jau žino ir garsiai kalba.
IMPERATORIUS *(pašokęs)*. Imperatoriaus įžeidimas! Kas šitaip piktžodžiauja — už grotų!
JUOKDARYS *(publikai)*. Ačiū Dievui — anksčiau ir be grotų susidorodavo. Pažanga. *(IMPERATORIUI)* Ne tik žino, ne tik kalba, bet ir keikia tave.
IMPERATORIUS. Mane visi myli!
JUOKDARYS. Kurie nepažįsta.
IMPERATORIUS. Savo parapijoje pranašas nebūsi.
JUOKDARYS. Taigi — parapija kalta.

Ateina trys MERGINOS. Antroji ir trečioji paduoda pirmajai pjūklą — ir ši ima pjauti sosto kojį.

IMPERATORIUS *(išvertęs akis, JUOKDARIUI)*. Ką ji čia daro?
JUOKDARYS *(publikai, šypsodamasis)*. Tikrai: kaži ką ji čia daro?

IMPERATORIUS griebia MERGINĄ už gerklės —

IMPERATORIUS. Kaip tu drįsti! . .

— ir ima smaugti. Tačiau MERGINA nepasiduoda — nupjauna sosto koją — sostas pasvyra.

MERGINOS išeina.

IMPERATORIUS *(apstulbęs).* Kas jos per vienos?
JUOKDARYS. Nepažįsti?

II

Imperija griūva. . .

Dar daugiau braška.
Sostas susvyruoja ir visai pasvyra — IMPERATORIUS vos neišvirsta.

IMPERATORIUS. Gelbėkit! *(JUOKDARIUI)* Bet niekam nesakyk.
JUOKDARYS. Tyliu kaip žemė.

Iš tolo kažkas atbėga.

IMPERATORIUS. Kas ten atbėga?
JUOKDARYS. Du Prezidentai, Kancleris ir Premjerė.
IMPERATORIUS. Tie žiopliai? Kaukę! Skubiai paduok man kaukę!
JUOKDARYS. Kurią?
IMPERATORIUS. Didybės, narsos ir galybės.
JUOKDARYS. Manai, apgaulės, melo ir įžūlumo?
IMPERATORIUS. Tą pačią. Greitai!

JUOKDARYS paduoda, IMPERATORIUS užsideda kaukę ir sėdi — „didingas", „narsus" ir „galingas".

Atbėga du PREZIDENTAI, KANCLERIS ir PREMJERĖ ir ima pagaliais ramstyti IMPERATORIAUS sostą.

JUOKDARYS. Sakykit: kodėl jį ramstot?

PREZIDENTAS I. Todėl, kad griūva.
PREZIDENTAS II. Taip, todėl, kad griūva.
KANCLERIS. Taip.
PREMJERĖ. Todėl.
JUOKDARYS. Betgi vis kovėtės, norėjot, kad sugriūtų.
PREZIDENTAS I. Norėjom, nes negriuvo.
PREZIDENTAS II. Taip, norėjom, nes negriuvo.
KANCLERIS. Negriuvo.
PREMJERĖ. Taip.
JUOKDARYS. O dabar, kai griūva?
PREZIDENTAS I. Reik padėti, reikia gelbėt.
PREZIDENTAS II, KANCLERIS ir PREMJERĖ. Reikia gelbėt ir išgelbėt.
JUOKDARYS *(publikai)*. Logiška. Dėl visa ko paklausiu: Kodėl?
PREZIDENTAS I. Politika.
PREZIDENTAS II. Didžioji. . .
KANCLERIS. . . .aukštoji. . .
PREMJERĖ. . . .pati aukščiausioji. . .
PREZIDENTAI, KANCLERIS ir PREMJERĖ. . . .politika.
JUOKDARYS. A. *(Publikai)* Mano politika būtų ne pagaliais jį ramstyti, o dar pastumti. Ir paspirti.

PREZIDENTAI, KANCLERIS ir PREMJERĖ apspinta IMPERATORIŲ.

PREZIDENTAS I. Alright. My business is business.
PREMJERĖ. Our business is business.
PREZIDENTAS II. Un business.
KANCLERIS. Jawohl, ein Geschäft.
PREZIDENTAS I. Yea, let's make a deal.
JUOKDARYS. Taip, pirkti ir parduoti. Ypač parduoti. Ir dar primokėti. Aukštoji politika. Pati aukščiausioji.
IMPERATORIUS *(„abejingai")*. Nu, jeigu jau taip labai norit. . . — aš nieko prieš.

JUOKDARYS. Jis nieko prieš.
PREZIDENTAS I. Terrific!
PREZIDENTAS II. Magnifique!
PREMJERĖ. Splendid!
KANCLERIS. Wunderbar!
PREZIDENTAS I. Yep. *(Uždainuoja, — tačiau tikrai ne dainininko balsu)*

Wunderbar, wunderbar!
What a perfect night for love,
Here am I, here you are,
Why, it's truly wunderbar! *

PREMJERĖ. Na, na — per daug gal neįsibėgėkim.
PREZIDENTAS II. Reikia orumo.
KANCLERIS. Savigarbos.
PREZIDENTAS I *(šiek tiek atvėsęs)*. I guess you're right. OK, let's blow.
PREMJERĖ. Good show.

Visi keturi paspaudžia IMPERATORIUI ranką ir išbėga.

IMPERATORIUS nusiima kaukę.

IMPERATORIUS. Nejaugi tik tiek ir tereikėjo?
JUOKDARYS. Nei daugiau, nei mažiau.

IMPERATORIUS numeta kaukę ir nusikvatoja.

IMPERATORIUS. Tokių kvailių nesu dar matęs.

Atbėga GENEROLAS — linksta antpečiai, ant krūtinės netelpa ordinai, medaliai. GENEROLAS trenkia kulnais ir atiduoda pagarbą.

IMPERATORIUS. Nu?
GENEROLAS. Turiu Jums, Imperatoriau, linksmą naujieną.
IMPERATORIUS. Pliek.

---

* Iš Cole Porterio *Kiss me, Kate.*

GENEROLAS. Jūsų Didybei paskyrė Pasaulio taikos premiją.

IMPERATORIUS žiūri apstulbęs.
JUOKDARYS kilsteli akis „į dangų".

IMPERATORIUS. Man?

Tyla.

JUOKDARYS. Iš tiesų linksma naujiena.
IMPERATORIUS *(išvertęs akis).* Tikrai?
GENEROLAS. Tikrų tikriausiai. *(JUOKDARIUI į ausį)* Tiesą sakant, ir aš to nesitikėjau.

Ilga, stulbinanti tyla.
Pagaliau IMPERATORIUS prapliumpa juokais —

IMPERATORIUS. Pasirodo, esama dar kvailesnių.
JUOKDARYS. O, žmogaus išmintis neturi ribų.
IMPERATORIUS. Idiotai. *(Apsidairęs)* Tarp mūsų kalbant.

IMPERATORIUS mosteli nervingai GENEROLUI ranka. Šis trinkteli kulnais ir išeina.

Vėl subraška — garsiau ir trankiau negu anksčiau.

IMPERATORIUS *(pašokęs).* Dar braška?
JUOKDARYS. Ne tik braška — tavo imperija, Imperatoriau, jau griūva.
IMPERATORIUS *(apsidairęs, JUOKDARIUI į ausį).* O kaži jeigu aš Imperiją pavadinsiu Respublika? Nepadės?
JUOKDARYS. Tik tie patys žiopliai patikės.
IMPERATORIUS. Net jeigu ir Imperatoriaus kailį išversiu į Prezidento?
JUOKDARYS *(šypsodamasis).* Aš maniau, kad tu tik Sekretorius.

Sostas dar daugiau susvyruoja.

III

. . .bet Imperatorius nepasiduoda

IMPERATORIUS. Generolas! Kur mano Generolas? . .

Vėl atbėga GENEROLAS. Vėl trenkia kulnais ir atiduoda pagarbą.

GENEROLAS. Klausau!
IMPERATORIUS. Paduok man tas mergšes!
GENEROLAS. Visas tris?
IMPERATORIUS. Visų iš karto neapžiosiu.
JUOKDARYS. Imperatorius kuklinasi.
IMPERATORIUS. Pirmiausia tą, kuri sosto koją pjovė.
JUOKDARYS. Ir nupjovė.
GENEROLAS. Tuoj pat!

GENEROLAS išbėga.

JUOKDARYS. Atrodo, Imperatorius romantiškai nusiteikęs.

GENEROLAS atitempia už plaukų MERGINĄ I.

IMPERATORIUS atsisega kelnes. . .

JUOKDARYS. Imperatoriau, laikas atsiimti Taikos premiją. Prasideda iškilmės.
IMPERATORIUS. Dabar? Negaliu. Juk matai, kad esu užsiėmęs.
JUOKDARYS *(beviltiškai).* Kas to nemato.
IMPERATORIUS *(MERGINAI).* Manei, užmiršau tave, balandėle?

. . .ir griebia MERGINĄ į glėbį.

GENEROLAS paima juodą užuolaidą, — ant jos užrašas N A K T I S, — paduoda kitą galą JUOKDARIUI, ir abu ištiesia ją tarytum uždangą tarp IMPERATORIAUS „aistros" ir pasaulio akių.

JUOKDARYS. Ką gi, reikia bent šiek tiek diskretiškumo.

Tuo pačiu akimirksniu užgęsta šviesa ir pasigirsta veriantis MERGINOS šauksmas. Po to — ilga tyla.

Pagaliau vėl nušvinta.

IMPERATORIUS stovi nusmukusiom kelnėm. Ant grindų guli MERGINA.

Nepatogi tyla.

JUOKDARYS. „O! mūsų šviesusis caras — visų carų caras!
Jam visos ordos nusilenkė."*

IMPERATORIUS tebestovi lyg baslys.

IMPERATORIUS *(pusiau apdujęs).* Laikas Taikos premiją atsiimti. . .

JUOKDARYS *(diskretiškai).* Kelnės, Jūsų Didybe. . . kelnės. . .

IMPERATORIUS. Kokios kelnės? . .

GENEROLAS pribėga prie IMPERATORIAUS, užtempia jam kelnes, nori jas užsegti, tačiau IMPERATORIUS stumteli GENEROLĄ šalin — bando pats užsisegti, bet nesusigrabalioja, — kelnės vėl nusmunka.

IMPERATORIUS. Aš nieko nežinau. . . — miegojau. . . gal pietavau. . . Neatsimenu.

JUOKDARYS. O kodėl tavo, Imperatoriau, kakta kruvina?

IMPERATORIUS. Kakta? Mano kakta? *(Perbraukia delnu sau per kaktą)* Čia ne mano kraujas.

JUOKDARYS. Kas to nežino.

Tyla.
Staiga —

IMPERATORIUS. Ne, ne! Tai Generolo darbas!

---

* „A naš belyj car' nad carjami car',
Jemu ordy vse poklonilisja."

GENEROLAS *(atatupstas).* Mano?

JUOKDARYS. Negalite pasidalinti nuopelnais?

IMPERATORIUS *(pažvelgęs į MERGINĄ, GENEROLUI).* Velniop tą mergšę! Nepakenčiu nešvankių spektaklių.

JUOKDARYS. Ach, koks jautrus mūsų Imperatorius, koks rafinuotas jo skonis.

Nespėjus GENEROLUI prieiti prie MERGINOS, ji pakyla nuo grindų ir svirduliuodama išbėga. GENEROLAS pažvelgia į IMPERATORIŲ.

IMPERATORIUS. Tepasiunta — toli nenubėgs.

GENEROLAS. Kitą atvesti?

IMPERATORIUS. Palauk — pirma tą premiją. . .

JUOKDARYS ir GENEROLAS žiūri į IMPERATORIAUS kelnes.

JUOKDARYS *(truktelėjęs pečiais).* Na, ką gi — galima ir be kelnių. Tiesą sakant, dabar, Imperatoriau, esi dar daugiau tos premijos nusipelnęs.

IMPERATORIUS ateina — nusmukusiom kelnėm — į priekį.
Sugaudžia iškilmingai trimitai.

IMPERATORIUS. Ponios ir ponai. Be manęs nebus taikos. Jums reikia manęs nei kiek ne mažiau, — jei ne daugiau, — negu man reikia jūsų. Dėkoju.

JUOKDARYS. Taigi: jį velnias griebia, o kitiems bus riesta. Negana to: prisidirbo kelnes — ir reikalauja, kad kiti jas išmėžtų. Irgi logiška.

Vėl atbėga abu PREZIDENTAI, KANCLERIS ir PREMJERĖ.
IMPERATORIUS paduoda jiems, — užsiėmęs nosį, — savo kelnes. Visi keturi ima tarpusavy tąsytis nepasidalindami IMPERATORIAUS kelnėmis.

JUOKDARYS. O tie kiti ir mėžia. Taip pat logiška.

Pagaliau PREZIDENTAS I laimi.

PREZIDENTAS I *(triumfuodamas).* Sorry, folks: tai mano privilegija.

KANCLERIS. Tavo?

PREMJERĖ *(žiūrėdama aistringai į IMPERATORIAUS kelnes, vos susivaldydama).* I beg your pardon: o kodėl ne mano?

KANCLERIS. Tiktai mano! Kiek pinigo aš jam jau sukišau!

PREZIDENTAS I. Ne pinigas čia esmė.

PREMJERĖ *(PREZIDENTUI II).* Look who's talking.

PREZIDENTAS II trukteli pečiais.

PREZIDENTAS II. Eh, c'est la vie.

Vėl visi keturi paspaudžia IMPERATORIUI ranką ir išeina.

IMPERATORIUS nusišypso iki ausų. Bando nusijuokti, tačiau kažkas taip ir įstringa tartum ašaka gerklėj.

Sėdi IMPERATORIUS — be kelnių — ir dairosi nervingai į šalis.

Ilga tyla.

Staiga subraška griausmingiau negu bet kada.

IMPERATORIUS *(panikoj).* Vis tiek braška?

JUOKDARYS šypsosi.

Sostas susvyruoja, sulinguoja — tartum sudreba žemė.

IMPERATORIUS griebias už galvos.

GENEROLAS žvilgteri kreiva akim į IMPERATORIŲ ir išsliūkina pasieniais.

IV

Imperija sugriuvo

Sostas sugriūva, IMPERATORIUS išvirsta —

IMPERATORIUS. Laikykit! . . Be imperijos nėra ir imperatoriaus! . .

— ir nusirita ant kilimo.

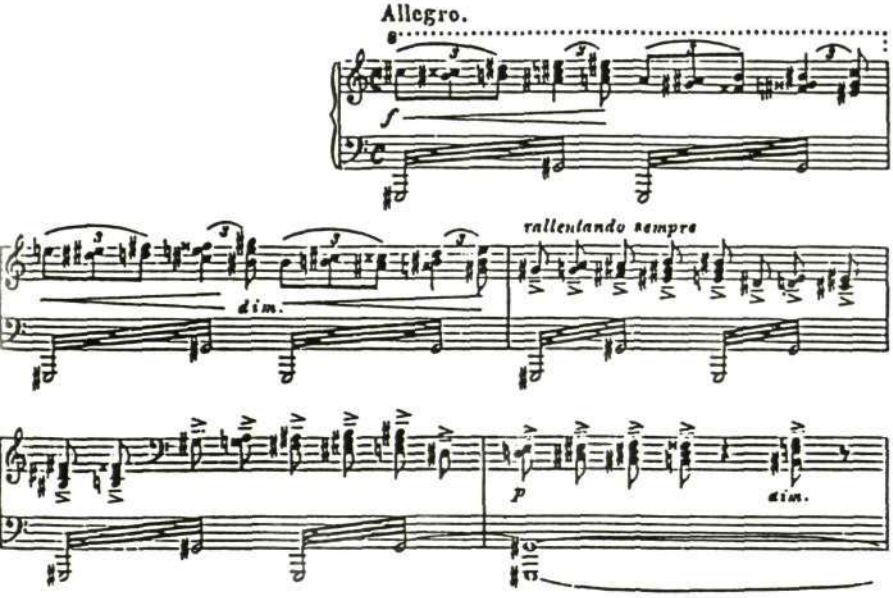

JUOKDARYS. Ir nereikia.

IMPERATORIUS bando atsistoti.

* Ten pat, iš II-ojo veiksmo.

IMPERATORIUS. Neapkenčiu muzikos. Bet mane žavi, — *(Grieždamas dantimis),* — tiesiog iš prrrrroto varo muzikantai. Ypač muzikologai.

Vėl ateina trys MERGINOS — paima už kilimo —

MERGINA I. Viens. . .
MERGINA II. . . .du. . .
MERGINOS *(visos kartu).* . . .trys!

— timpteli ir ištraukia kilimą IMPERATORIUI iš po kojų. IMPERATORIUS pasigrabalioja už oro, prisiliečia nagu prie pirmosios MERGINOS —

IMPERATORIUS. Ech, čiort. . . — gaila, kad nebaigiau tavęs pasmaugti. . .

— ir krinta ant plikų grindų.

Tyla.

JUOKDARYS. Imperija sugriuvo. Ir Imperatorius.

MERGINOS susižvalgo ir šypteli.

Grįžta PREZIDENTAI, KANCLERIS ir PREMJERĖ, ateina į priekį ir taria iškilmingai:

PREZIDENTAS I. Demokratijos pergalė!
PREZIDENTAS II. Žmogaus teisių. . .
KANCLERIS. . . .laisvės. . .
PREMJERĖ. . . .ir tiesos triumfas!
JUOKDARYS. Uhu.
PREZIDENTAS I *(užsidėjęs ranką „ant širdies").* Of the people, by the people, for the people.
PREZIDENTAS II. Liberté, fraternité, égalité!
KANCLERIS. Deutschland, Deutschland über alles!

PREZIDENTAI ir PREMJERĖ žvilgteri į KANCLERĮ ir susižvalgo.

PREZIDENTAI ir PREMJERĖ. Über alles?
PREMJERĖ *(susirūpinusi).* God save the Queen.
JUOKDARYS. Gelbėk ir išgelbėk.

MERGINOS pažvelgia į PREZIDENTUS, KANCLERĮ ir PREMJERĘ, trukteli pečiais ir išeina.

PREZIDENTAS I. Nei thank you?
PREZIDENTAS II. Nei merci?
KANCLERIS. Nei Dankeschön?
PREMJERĖ. Very curious, indeed.

PREZIDENTAI, KANCLERIS ir PREMJERĖ nueina pasipiktinę.

JUOKDARYS. Iš tiesų: koks nedėkingumas.

Staiga sudunda būgnai.
JUOKDARYS suklūsta.

Grįžta GENEROLAS.

GENEROLAS. Imperatorius negaluoja. . . sveikata pašlijo. . .

JUOKDARYS nusikvatoja.

GENEROLAS. . . . — jam reikia poilsio, atostogų. . .

GENEROLAS stveria IMPERATORIŲ už pažastų ir nutįsia kažkur.

JUOKDARYS *(šypsodamasis).* Ką gi, kiekvienam reikia atsipūsti, — anksčiau ar vėliau, daugiau ar mažiau, vienaip ar kitaip.

Vėl grįžta GENEROLAS. Trinkteli kulnais — šį kartą pagarbos neatiduoda — ir stovi išsižergęs. Jo rankose — automatas.

JUOKDARYS. O kokia tavo, Generole, sveikata?

GENEROLAS. Mano sveikata? *(Išvertęs krūtinę)* Esu sveikas kaip ridikas.

Būgnai nutrūksta.
Šį kartą GENEROLAS suklūsta.
JUOKDARYS šypteli.

GENEROLAS meta šalin automatą, susiima viena ranka už pilvo, kita — už klyno ir išbėga tekinas.

JUOKDARYS. Atrodo, Generolui vidurius paleido. Net pakvipo.

V

Tariamas prisikėlimas iš numirusių

Apdujęs, tartum girtas įsvirduliuoja IMPERATORIUS.

JUOKDARYS. Ką tu pasakysi! Prisikėlimas iš numirusių!
IMPERATORIUS *(skėtriodamasis).* „Aš dar caras! . . Aš caras dar! . ." *

Pasiskėtrioja IMPERATORIUS ir vėl krinta ant grindų.

JUOKDARYS. Taigi, ir Borisas taip galvojo.
IMPERATORIUS. Borisas? . .
JUOKDARYS. Tačiau tu, brač, ne Borisas.
IMPERATORIUS. Koks Borisas? . .

Pasigirsta asketo-pamišėlio, šiek tiek pražvitus protui, rauda iš „Boriso Godunovo".

PAMIŠĖLIS. „Ak, riedėkit karčios ašaros,
Verki, siela pravoslaviška!
Priešas greit ateis. . ."

---

* „Ja car' ješčio! . . Ja car' ješčio! . ."

IMPERATORIUS *(kilstelėjęs galvą).* Priešas? . . Koks priešas? . .

PAMIŠĖLIS. „ . . . . . ir apsiaus tamsa,
tamsi tamsuma, neįžvelgiama."

IMPERATORIUS. Tamsa? . . Kokia tamsa? . .

PAMIŠĖLIS. „Vargas tau, o Rusià!
Verk, raudok, rusų tauta,
liaudie alkana! . . " *

IMPERATORIUS. Gana! . . gana! . . *(Bandydamas keltis)* Kaukę! . . kaukę! . .

JUOKDARYS. Vėl kaukę? Kaži kurią šį kartą?

IMPERATORIUS. Atgailos ir nuolankumo.

JUOKDARYS. Kas per metamorfozė! Deja, per vėlu — savo veido jau nebepaslėpsi.

Ateina PREZIDENTAS I — užsimaukšlinęs sportišką kepurę, per petį golfo lazda — ir prieina prie IMPERATORIAUS.

PREZIDENTAS I. Nenusimink, pardner, — aš su tavim.

JUOKDARYS. Kas per ištikimybė! Tikėkit netikėję, Imperatorius net šiek tiek susigėdo. Bet Prezidentas nei neparaudo.

PREZIDENTAS I bando pastatyti IMPERATORIŲ ant kojų, tačiau tasai ir vėl sudrimba.

---

* „Leites', leites' sliozy gor'kije,
plač', plač' duša pravoslavnaja!
Skoro vrag pridiot i nastanet t'ma,
temen tiomnaja, neprogliadnaja.
Gore, gore Rusi!
Plač', plač', ruskij liud,
golodnyj liud! . ."

PREZIDENTAS I. Oh well. *(Kilstelėjęs pirštą prie „kazirkos")* I'll see ya.

Nueina.

JUOKDARYS. Tai va. *(Žvilgterėjęs į nueinantį PREZIDENTĄ I)* Ir nuėjo Prezidentas — tiesiai į golfo lankas.

JUOKDARYS žiūri ilgai į IMPERATORIŲ.

JUOKDARYS. O ką mes dabar su tavim darysim? Į istoriją ar į šiukšlyną?

IMPERATORIUS. Gal kompromisas: į istorijos šiukšlyną?

JUOKDARYS *(nusikvatojęs).* Kompromisas, sakai? Na, tiek tu gal ir vertas. *(Atsisukęs į publiką)* Kaip jums atrodo? O gal vis tiek? Atsikratėme, ir tiek? E, kaip bus, taip bus, o dabar, — *(Paėmęs IMPERATORIŲ už kojų),* — velniop.

Ir nutįsia JUOKDARYS IMPERATORIŲ — velniop.

Post scriptum

JUOKDARYS. Kas toliau? Bus daugiau?

1990-91

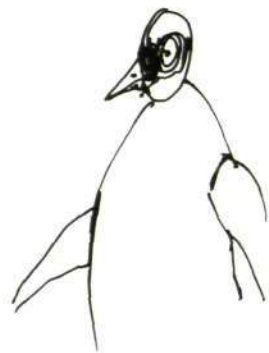

PENKIASDEŠIMČIAI METŲ PRAĖJUS: LIETUVIŲ TAUTOS SUKILIMO IR LAIKINOSIOS VYRIAUSYBĖS ISTORIJOS INTERPRETACIJŲ DISONANSAI

SAULIUS SUŽIEDĖLIS

1941-ųjų metų lietuvių sukilimas ir laikinosios vyriausybės veikla tapo vienu iš labiausiai kontroversiškų naujųjų Lietuvos istorijos etapų. Šiuos kruvinus įvykius įvairiai vertino lietuvių pokarinė išeivija, Vakarų istorikai ir sovietiniai autoriai. Ši eseistinė apybraiža nepretenduoja į tų įvykių analizę, kuri pareikalaus papildomo archyvinio tyrimo darbo ir kritiško įvairių šaltinių įvertinimo. Siekiama tiktai išryškinti kai kuriuos skirtingų interpretacijų „disonansus" ir jų implikacijas, pabrėžiant klausimus, bet nebūtinai ieškant galutinių išvadų.

Birželis ir konfliktuojančios perspektyvos

1941-aisiais metais lietuvių tauta sukilo prieš sovietinius okupantus. Sukilėlių pastatyta Lietuvos laikinoji vyriausybė (1941.VI.24-1941.VIII.5) veikė itin dramatiškose aplinkybėse. Birželiniai įvykiai lietuvių sąmonėje interpretuojami kaip svarbus istorinis lūžis, sudarantis įžangą arba slenkstį, vedantį į kruviniausią naujųjų laikų Lietuvos istorijos

epochą. Lietuvių istorinėje sąmonėje tas birželis įgijo lemiamą reikšmę. Tačiau už Lietuvos ribų, Europos ir pasaulinės istorijos arenoje, 1941-ųjų metų vasaros įvykiai mažai žinomi. Kitataučių istorinėje literatūroje jie dažnai atsispindi kaip palyginant maža dalis, kartais tiktai vietinė paties žiauriausio XX amžiaus konflikto (vokiečių/rusų karo) detalė. Pats sukilimas ir laikinosios vyriausybės vaidmuo dažnai interpretuojami kaip įvadas į svarbesnius ir žymiai kruvinesnius įvykius, ypač 1941-ųjų metų vasarą ir rudenį vykusį Lietuvos žydų genocidą. Ir išties kažin ar kada Lietuvoje buvo iššudyta tiek beginklių žmonių per tokį trumpą laikotarpį, kaip tą baisiąją 1941-ųjų metų vasarą. Kita vertus, lietuvių, ypač išeivijos, tų įvykių traktavimas atspindi ryškų „lokalizmą", kuriame skiriama mažai dėmesio sukilimo istorijos platesniam fonui. Apskritai kalbant, išeivijos autoriai vengė 1941 metų vasaros įvykių kritiškos analizės. Tai normalu ir savaime suprantama: ilgų rezistencijos ir okupacijos metų sąlygose daug kam atrodė, jog tautai reikalinga didvyriška, o ne kritiška istorija. Vis dėlto toks požiūris sunkiai suderinamas su autentiškai moksliniu darbu.

Lietuvių tautos sukilimo ir laikinosios vyriausybės istorijos interpretacijų disonansai kyla iš konfliktuojančių perspektyvų. Iš vienos pusės, lietuvių herojiškas „lokalizmas", iš kitos, „kitataučių" kritiška interpretacija, apibūdinanti šį Lietuvos istorijos etapą kaip dalelytę pasaulinio masto procesų, ypatingai pabrėžiant Holokaustą ir Reicho-TSRS karą. Jeigu pirmoji perspektyva kartais nuveda į kraštutinį lokalizmą, tai antroji dažnai ignoruoja 1941-ųjų metų sukilimą arba nuslysta į apibendrinančias išvadas, kuriose pasitaiko klaidų, ypač vertinant sukilimo detales ir tuometinę politinę padėtį Lietuvoje.*(1)*

Sistematiškai peržvelgiant praeities interpretacijas, bandant išaiškinti esminius apibrėžto etapo klausimus, svarbiausia koncentruoti dėmesį į tas problemas, kurios sukelia ir išryškina pažiūrų konfliktą.

1. Sovietinės okupacinės politikos vaidmuo sukilimo išvakarėse

Savaime suprantama, kad 1941-ųjų metų sukilimą iššaukė sovietų okupacija. Daugumos lietuvių tautos noras nusikratyti svetimųjų priespauda buvo akivaizdus. Tad sukilimas pirmiausia ir buvo logiška tautinės rezistencijos išraiška. Šita interpretacija matoma beveik visuose LAF-o (Lietuvių Aktyvistų Fronto) rezistentų atsiminimuose, sukilimo aprašymuose ir atsišaukimuose.*(2)* Diskredituota tarybinė istoriografija sukilimo klausimu per daug gerai žinoma, kad ją reikėtų detaliau apžvelgti. Apskritai paėmus, ji remiasi maždaug šia schema: antibolševikinis sukilimas buvo Reichui parsidavusios „penktosios kolonos" iš anksto surežisuotas padarinys. Ten, kur sukilimas reiškėsi daugmaž spontaniškai, jis interpretuojamas kaip vietinių „buržuazinių nacionalistų" klasinių interesų stichinis gynimas.

Vakarų autorių veikaluose rezistencinis lietuvių sukilimo pradas taip pat nuvertinamas. Paprastai jis aprašomas kaip stichiškai „antisovietinis" sprogimas, kurio gilesnių šaknų neieškoma.*(3)* Dažnai sukilėliai arba, apskritai paėmus, visi nusistatę prieš sovietinę santvarką, apibūdinami kaip „nacionalistai", lyg priešiškumas svetimos valstybės okupacijai nebūtų normaliu žmogišku reiškiniu. Čia pastebime tam tikrą nenuoseklumą: pavyzdžiui, Vakaruose antinacinė rezistencija Danijoje ar Prancūzijoje necharakterizuojama kaip „nacionalinė", nors iš esmės pastarieji pasipriešinimo judėjimai turėjo tą patį tikslą — atstatyti krašto nepriklausomybę.

Kaip žinia, pirmasis bolševikmetis pasižymėjo didėjančiu nepasitenkinimu sovietine valdžia. Tai galima matyti ne tiktai išeivių autorių atsiminimuose, bet ir išlikusiuose sovietinio saugumo raportuose bei archyvuose. Kai kurie įdomūs to meto dokumentai buvo išspausdinti vokiečių okupacijos metais leistame straipsnių ir archyvinės medžiagos rinkinyje

Lietuvių archyvas. Jame pasirodė dokumentai, pavyzdžiui, darbininkų ir kaimiečių laiškai Liaudies komisarų tarybos pirmininkui Mečiui Gedvilui, atspindintys liaudies nepasitenkinimą bolševikų valdymo metodais ir gana stiprų lietuvišką patriotizmą.*(4)*

Žinoma, pagrindinė priežastis, skatinusi didelės tautos dalies nepasitenkinimą ir pasipriešinimą, buvo 1940-1941 metais vis didėjančios sovietinės represijos. Tačiau neabejotina, kad lietuvių tautos rezistencija prieš Maskvos okupaciją prasidėjo, kad ir neorganizuotai, nuo pat pirmųjų okupacijos dienų. Įdomus 1940 m. liepos mėn. Šiaulių Apygardos Saugumo ir Kriminalinės Policijos raportas. Jame rašoma, kad liepos 7 d. vykusiame mitinge „organizuotoji visuomenė" (suprask, LKP sutelktos grupės) keldavo ovacijas visiems kalbėtojams, tuo tarpu „neorganizuotoji visuomenė" (eiliniai piliečiai — SS) karščiau pritardavo ir keldavo ovacijas tiems kalbėtojams, kurie pasisakydavo už laisvą ir nepriklausomą lietuvą." Raporte minima, kad tai „charakteringa".*(5)* Iš saugumo departamento raportų ir kitų šaltinių matyti, kad beveik visuose lietuvių tautos sluoksniuose nepriklausomos valstybės išlaikymas buvo savaime suprantamas tikslas. Rinkiminės kampanijos į Liaudies Seimą metu LKP ne tiktai nepropagavo Lietuvos įjungimo į TSRS, bet aktyviai neigė visus gandus apie Lietuvos sovietizaciją.*(6)*

Vienas iš įdomiausių ir jautriausių pirmojo bolševikmečio istorijos aspektų, tai Lietuvos gyventojų savitarpio santykiai okupacijos metu. Svetimos okupacijos ir besivystančios rezistencijos sąlygomis natūraliai keliamas klausimas: kas yra už, ir kas prieš okupantą? Čia nėra reikalo gilintis į jau gerai žinomą sovietinę mitologiją: TSRS okupacija tariamai įgyvendino Lietuvos darbo žmonių remiamą revoliuciją. Reikia manyti, kad pirmomis okupacijų dienomis tam tikras elementas, neturėjęs simpatijų tautininkų režimui, tikėjosi jam palankių socialinių pokyčių. Be abejo, tokiam elementui priklausė tam tikras skaičius lietuvių komunistų,

paprastų darbininkų ir mažažemių, bet ir jų daugumas nenorėjo Lietuvos įjungimo į TSRS.

Pirmojo bolševikmečio istorijos rašymą komplikuoja tais metais aiškiai pastebimas lietuvių santykių su žydais ir rusais paaštrėjimas ir iš to kylanti politinė įtampa. Etninio konflikto priežastys interpretuojamos įvairiai. Vieną kraštutinę poziciją užima aiškinimas, kad pirmasis bolševikmetis sudarė kone „žydų valdžią". Šitoks požiūris prasiskverbė ir pirmame (1941.VI.24) *Į Laisvę* numeryje, kuriame rašoma: „. . .balševizmas (sic) ir žydai yra vienas ir tas pats neperskiriamas dalykas."*(7)* Vokiečių okupacijos metais veikęs vadinamasis Studijų Biuras taip pat išspausdino nemažai medžiagos, pabrėžiant žydų vaidmenį įtvirtinant sovietų okupaciją Lietuvoje.*(8)* Žinoma, toli gražu ne visi lietuviai tą klausimą sprendė tokiu kategorišku būdu. Tačiau ne paslaptis, kad šis daugelio lietuvių įsitikinimas, jog nemažai žydų uoliai talkininkavo Lietuvos okupantams, tapo vienu iš aštrausių spyglių, dirginančių lietuvių-žydų santykius pokario epochoje.

Savaime kyla klausimas, ar iš viso įmanoma moksliškai, šaltai analizuoti pirmojo bolševikmečio etninius santykius, nepasimetant savitarpio kaltinimų, insinuacijų, stereotipų ir neapykantos miglose? Pirma, galime trumpai peržvelgti kitataučių interpretacijas ta tema. Kai kurie komentatoriai, pvz. Azrielas Šočatas, samprotauja, kad kaip tik pirmojo bolševikmečio politinės realijos, ypač nepriklausomybės praradimas, buvo pagrindinė etninių santykių blogėjimo priežastis.*(9)* Tuo jis mažai skiriasi nuo išeiviškos interpretacijos. Tokiam aiškinimui prieštarauja istorikė Sara Nešamit, aiškinanti, kad svarbesnė lietuvių-žydų trinties priežastis yra istorinis lietuvių antisemitizmas, kuris pasireiškė XIX-ojo amžiaus tautinio judėjimo rėmuose, konkrečiai Valančiaus ir Kudirkos raštuose.*(10)* Antrasis požiūris Vakaruose populiaresnis už pirmąjį.

Neginčijamas faktas, kad dalis Lietuvos žydų entuziastingai sveikino sovietų kariuomenę 1940 metų birželį. Tiek lietuvių, tiek ir pačių žydų atsiminimuose, tiek Lietuvos saugumo policijos dokumentuose šis reiškinys gana dažnai minimas. Tam buvo keletas priežasčių. Pirma, Lietuvos žydai turėjo pagrindo įžiūrėti Kremliaus kariuomenėje tam tikrą apsaugą prieš nacizmą. Be to, kai kuriems žydams, kaip ir lietuviams, sovietinės sistemos įvedimas leido pasireikšti. Tą gana atvirai pripažino Jičakas Aradas savo atsiminimuose *Partisan*, kur gana atvirai rašė apie jo ir sesers pagerėjusias gyvenimo perspektyvas jiems atvykus į Švenčionius.*(11)* Tai gerai atsimena Kauno gyventoja Frieda Frome, tuomet penkiolikmetė: „.. . .komunistai piešė puikius Rusijos proletariato gyvenimo paveikslus. Kurį laiką aš tikėjau viskuo, ką man pasakojo mano draugė Šeina ir kiti apie komunistinę ateitį. Visi tada dalinsis viskuo. Visi dirbs. . . darbininkų klasė nebus išnaudojama. . ."*(12)* Tad kai kurių žydų, kaip ir dalies kitų tautybių Lietuvos gyventojų, pozityvų požiūrį į sovietų okupaciją lėmė lengvai suprantami žmogiški motyvai: baimė, oportunizmas, idealizmas. Žinoma, šitie motyvai veikė ir tuos lietuvius, kurie sovietų okupacijos metu pasirinko kolaboracinį kelią.

Lietuvos žydų visuomenės vaidmenį pirmojo bolševikmečio laiku taip pat analizavo istorikas Dovas Levinas, paskelbęs eilę straipsnių, naudodamas iki šiol mažai žinomą tuometinę Lietuvos žydų periodiką. Juose Levinas pateikė duomenų apie Lietuvos žydų ekonominį ir politinį vaidmenį 1940-1941 metais. Pasirodo, jog žydų dalyvavimas sovietinėje sistemoje buvo nelygus. Pavyzdžiui, LTSR Pramonės ministerijoje žydai sudarė 51% visų tarnautojų, kurių daugelis tarnavo aukštuose postuose. Tuo tarpu Žemės Ūkio ministerijos miškininkystės sekcijoje iš 130-ies tarnautojų dirbo tiktai šeši žydai.*(13)*

Dalis Lietuvos žydų dalyvavo krašto sovietizacijos procese. Atskiri epizodai rodo, kad dalies žydų jaunimo

entuziazmas, netaktas, o kartais net smurtas, pavyzdžiui, dalyvaujant masinėse deportacijose, iššaukė aštrią reakciją lietuvių tarpe. Tai buvo svarbus faktorius blogėjant etniniams santykiams pirmosios sovietų okupacijos metu. Kadangi sovietizacijos procese dalyvavo ir kitos tautybės, įskaitant lietuvius, savaime kyla klausimas apie skirtingų tautybių proporcinį vaidmenį vykdant okupacinę politiką. Nereikia aiškinti, kad tai nepaprastai slidi ir opi problema, kurios nagrinėjimas dar ir šiandien labai lengvai gali tapti apologetiniu ginklu, svarstant 1941-ųjų metų žydų genocidą. Tačiau tas pavojus negali būti priežastimi to klausimo vengti.

Lietuvių, žydų ir rusų vaidmenį Lietuvos sovietizacijos procese galima bandyti išreikšti kiekybiniu būdu: bandant analizuoti etninę LKP, komjaunimo arba Lietuvos NKVD narystę ir pan. Kadangi iki šiol neįmanoma nustatyti LKP, prokomunistinių elementų (pvz. MOPR'o) tikslią etninę sudėtį, galime tą klausimą atidėti. Tačiau neabejotina, kad Lietuvos mažumos, praktiškai kalbant, žydai ir rusai, sudarė neproporcingai didelę dalį tarybinių aktyvistų, ypač komjaunimo tarpe. Tačiau tos proporcijos nebuvo tiek ryškios, kad būtų galima kalbėti apie kokią tai „žydų valdžią". Taip pat reikia pabrėžti, kad sovietinės represijos skaudžiai palietė Lietuvos žydų kultūrines bei ekonomines organizacijas. 1941-ųjų metų birželio trėmimai užkabino visus Lietuvos gyventojus, įskaitant žydus ir rusus.

Kaip tad paaiškinti gana giliai įsišaknijusį 1940-1941 metų žydų kolaborantų įvaizdį lietuvių tarpe? Istorijoje gana dažnai populiarios nuotaikos atspindi tiktai dalį tikrovės. Įsidėmėtina, kad, nepaisant neproporcingo Lietuvos mažumų atstovų dalyvavimo sovietizacijos procese, tų „dalyvių" skaičius sudarė palyginant mažą dalį tų mažumų visumos. Tačiau stebintiems iš *arti*, tas dalyvavimas galėjo užpildyti beveik visą stebėtojo akiratį. Toks stebėtojas nebūtinai įsidėmėtų, jog viena prielaida, kad „komunistų tarpe yra daug žydų", nebūtinai priveda prie išvados, kad „žydų tarpe

yra daug komunistų". Šitą sindromą *teoriškai galima* pavaizduoti tokia supaprastinta schema:

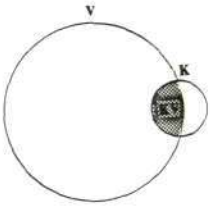

Didesnis ratas V = Visuomenė
Mažesnis ratas K = Kolaborantai
KV = Kolaborantai kaip visuomenės rato ir kolaborantų rato proporcija

Žinoma, panašią kolaboracinę schemą būtų galima pritaikyti ir kitiems atvejams, pavyzdžiui, kalbant apie lietuvių dalyvavimą . einzacgrupių veikloje, provokiškus kolaborantus Prancūzijoje ir t.t. Svarbiausia atsiminti, kad atsižvelgiant į *bendrą skaičių*, kolaborantai sudarė nežymią visuomenės dalį. Vis dėlto lietuviuose paplito nuomonė, jog būtent žydai sukūrė Lietuvoje penktą Lietuvos okupantų koloną, tokiu būdu atsimokėdami piktu už amžiais lietuvių tautos jiems parodytą svetingumą. Padėtį kaitino faktas, kad aukščiau parodytoje schemoje iš arti stebintys gyventojai ryškiai matė tą „K", žydų kolaborantų mažumą, kurioje, reikia pripažinti, buvo tikrų nusikaltėlių. To meto nuotaikas ir realijas gana atvirai apibūdino Aleksandras Štromas *Krantuose*: „Žiauriausi lietuviško saugumo (NKVD) tardytojai buvo Lietuvos žydai komunistai. . .tai, kad saujelę žydų buvo galima matyti sovietinėje okupacinėje Lietuvos administracijoje, buvo pakankamas (nors nepagrįstas) argumentas patikėti, kad 'sovietų valdžia' iš tikrųjų buvo 'žydų valdžia'. . ."*(14)* Atskirų žydų tardytojų žiaurumai tapo bendru kaltinimu visai tautai. Be abejo, tokie apibendrinimai yra neteisingi ir apkaltintą tautą erzinantys, kaip lygiai neteisingi

Vakaruose pasirodantys tvirtinimai, kad lietuviai buvę kažkaip itin uolūs nacių kolaborantai ir žydšaudžiai.*(15)* Tokie apibendrinimai dažnai paremiami atsiminimais ir vieno kito liudytojo parodymu, tai yra, anekdotinio pobūdžio dokumentacija, kuria remiantis pavojinga bandyti atkurti bendrą to meto situaciją.

2. LAF-o ideologinė genezė ir santykiai su Reichu

Lietuvių rezistencijos išsivystymą labiausiai įtaigojo lietuvių tautos reakcija į sovietinę okupacinę politiką bei tos politikos padarinius. Vis dėlto tos rezistencijos konkrečios formos priklausė ir nuo kitų faktorių. Svarbiausi iš jų: Lietuvos geopolitinė padėtis, tuo metu Europoje vykstantys politiniai ir ideologiniai procesai, požiūris į nepriklausomos Lietuvos vyriausybės nepasisekusias pastangas išsaugoti Lietuvos nepriklausomybę.

Sukilimo ir laikinosios vyriausybės dalyvių atsiminimai, taip pat K. Škirpos kapitalinis veikalas *Sukilimas* pabrėžia rezistencinį LAF-o istorijos aspektą. Iš esmės pastarasis veikalas susumuoja lietuvių aktyvistų rezistencijos sampratą ir tos rezistencijos istorijos interpretaciją. Savaime suprantama, pirmasis rezistencijos uždavinys tapo kova prieš Lietuvos okupaciją. Pagrindinė tos kovos prielaida buvo vieningos rezistencinės pogrindžio organizacijos sudarymas ir visų lietuvių sutelkimas į bendrą frontą. Nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymas — pats pagrindinis tikslas. Paties K. Škirpos asmuo ir veikla buvo to tikslo charakteringas įkūnijimas. Skaitant Škirpos raštus, aiškiai jaučiasi, kaip sunkiai šis Lietuvos savanoris išgyveno Lietuvos okupaciją. Neabejotina, jog Škirpa, savo svarbiausiu tikslu laikė ir nuoširdžiai troško nepriklausomos Lietuvos atstatymo.

Reikia pastebėti, kad išeivijos lietuvių istoriografija mažiau dėmesio skyrė lietuvių aktyvistų pasaulėžiūros formavimuisi organizacijos istorijos pradžioje, ypač *prieš* birželinį sukilimą. Tuo tarpu sovietiniai autoriai bei kai kurie

Vakarų istorikai beveik visą dėmesį kreipė ne į LAF-o pagrindinį tikslą, nepriklausomos Lietuvos atstatymą, bet į kai kuriuos aktyvistų programos punktus, kuriuose pasitaiko užuominų apie nacionalsocializmą, reiškiamos miglotos rasistinės ir autoritarinės tendencijos. Nežinodami lietuviškų realijų, kai kurie autoriai Vakaruose, trumpai paminėdami LAF-ą, matė jame tiktai vokiečių įrankį. Tad kyla du kontroversiniai klausimai: pirma, ar tos tendencijos tikrai egzistavo, ir jeigu taip, tai kokia jų reikšmė? Antra, kur tų tendencijų šaknys?

Skaitant Škirpos *Sukilime* skelbiamus dokumentus, aktyvistų programoje pastebimi autoritariniai ir rasistiniai elementai. Nekartą įvairiuose aktyvistų projektuose išreiškiamas nepasitikėjimas vadinamu „seiminiu — demokratiniu ištižimu". LAF-o vadovybė, arba bent jos dalis su K. Škirpa priekyje, kritikavo Smetonos vyriausybę ne todėl, kad ji buvo „autoritetinė", bet už jos nepakankamą ryžtingumą. „Aktyvistų platformos metmenyse" gana aiškiai pasisakoma už *ryžtingus* Italijos ir Vokietijos pavyzdžio, autoritetinius modelius. Ypač pabrėžiamas kovotojų-vadų reikalingumas tautai. Toliau sakoma, kad „tauta yra žmonių bendruomenė, kurios narius jungia rasė, kalba, papročiai, bendra kultūrinė-socialinė praeitis ir vieningas noras išlaikyti savo tautinį individualumą".*(16)*

LAF-o programoje pasitaikantys aukščiau paminėti bruožai turi ištakas Lietuvių Aktyvistų Sąjungoje, kuri ketvirto dešimtmečio pabaigoje išėjo į opoziciją prieš Antano Smetonos vyriausybę. LAS-o leidiniuose *Bendras žygis* ir *Žygis* pastebimi motyvai, gimininga LAF-o platformai — kovingumo kultas, gana stiprus antisemitinis bei antilenkiškas tonas, kritika Lietuvos vyriausybės adresu dėl jos tariamo „neryžtingumo", nesikratymas paramos iš vokiečių pusės.

Nelietuvių rašyba, kiek ji iš viso mini LAF-o politinę platformą, dažnai pabrėžia lietuviško rezistencinio judėjimo

„provokišką" poziciją kaip pagrindinį, beveik esminį jos bruožą. Tokį požiūrį galima rasti jau cituotuose veikaluose. Vis dėlto, neatmetant fakto, kad LAF-o platformoje pasitaiko pozityvių užuominų nacionalsocializmo ir Reicho adresu, tokia pažiūra iš esmės klaidinga. LAF-o politiką Reicho atžvilgiu nulėmė daugiausia geopolitiniai motyvai, ypatingai padėtis, kuri 1940 m. pavasarį susidarė Prancūzijai kapituliavus. Apskritai paėmus, mūsų tautos negailestinga geopolitinė padėtis turėjo įtakos kone kiekvienam Lietuvos gyvenimo aspektui, antai, antisovietinės rezistencijos pobūdžiui ir net santykiams tarp krašto gyventojų (pvz. įtampai tarp žydų ir lietuvių).

Lietuvių antisovietinės rezistencijos palankų požiūrį į vokiečius taip pat stipriai veikė faktoriai ir aplinkybės, kurios nebuvo unikalios Lietuvai. Iš pradžių nacizmo genocidinė politika nebuvo tokia akivaizdi, kokia ji tapo vėliau. Molotovo-Ribentropo pakto galiojimo laikotarpyje (1939-1941) toji politika dar nebuvo įsisiūbavusi. Tiktai po 1941 m. vasaros nacių genocidas savo mastu ir žvėriškumu prilygo stalinizmo nusikaltimams. Požiūrį į Trečiąjį Reichą taip pat lėmė tai, kad daugelis europiečių nacizme įžvelgė barjerą prieš „azijatų" nešamą bolševizmą. Toks mentalitetas leido kai kuriems Hitleryje įžvelgti „Europos kultūros" gelbėtoją ir vertinti nacizmą vien kaip savotišką „nacionalizmo" variantą. Tokie motyvai išliko ir populiarioje kultūroje. St. Būdavo romane *Uždraustas stebuklas* lietuvis profesorius tvirtina kaip savaime suprantamą prielaidą, kad „vokietis kultūringas žmogus, ne koks bolševikas, su juo visuomet susitarsi".*(17)* Tačiau, kaip žinia, Aušvicas ir IX-sis Fortas parodė, kad „Vakarų kultūra" nesuteikė nei naciams, nei jų kolaborantams imuniteto prieš nežmoniškumą. Daktaras Mengelė buvo kultūringų pretenzijų ir žvėriško elgesio sintezės ryškiausias pavyzdys, išsilavinęs, civilizuotas laukinis, savo žiaurumu nė kiek nenusileidęs aršiausiam „azijatiško bolševizmo" budeliui. Daug žmonių laiku nesuspėjo įsisąmoninti, kad

genocidas buvo *esminė* nacizmo ideologijos sudėtinė dalis, o ne konjunktūrinis, aplinkybių iššauktas „ekcesas". Tai privedė prie tam tikro savęs apgaudinėjimo vertinant Hitlerį. Peršasi palyginimas su tais Vakarų intelektualais, kurie gėrėjosi Stalinu, nenorėdami pripažinti stalinistinės sistemos masinių žudynių.

Antisemitizmas nebuvo LAF-o politinės programos esminis punktas. Ideologinėje programoje žydai beveik neminimi, nors pabrėžimas, jog LAF-as siekia atstatyti tiktai „tautinę valstybę", duoda suprasti, kad, geriausiu atveju, Lietuvos mažumos būtų patekę į antros klasės piliečių kategoriją. Vis dėlto LAF-o vadovybės arba, tiksliau kalbant, Kazio Škirpos *veiklos* programos dokumentai bei politinės padėties įvertinimas rodo, jog aštriai neigiama pažiūra žydų atžvilgiu buvo persmelkusi jo pasaulėžiūrą. Pavyzdžiui, 1940 m. liepos 1-os dieną Škirpos diplomatinis raštas „Apžvalga padėties Lietuvoje" akcentuoja žydų kolaboracinį vaidmenį pirmomis okupacijos dienomis, nors ir pripažįsta, jog „daugelis žydų, iš esmės gal ir ne komunistinio nusistatymo, vėlija geriau dėtis su Sovietų Rusija ir pasiduoti komunizmui".*(18)* 1941.II.24-os dienos LAF-o vadovybės instrukcijose „Lietuvai išlaisvinti nurodymai" antižydiškas nusistatymas transformuojasi į antižydiškos *akcijos* programą. Ten rašoma, kad „idėjiniam lietuvių tautos pribrendimui reikalinga sustiprinti antikomunistinę ir antižydišką akciją. . .labai svarbu šia proga (t.y sukilimu — SS) nusikratyti nuo žydų". Toliau aiškinama, kad reikalinga žydų nusikratyti, priversti juos bėgti iš Lietuvos.*(19)*

Kaip minėta, nelietuviai autoriai pabrėžia LAF-o ideologinėje platformoje pasirodžiusias antisemitines ir autoritarines tendencijas kaip pagrindinius rezistencijos bruožus. Toks požiūris netikslus, nes ignoruoja daugelį pozityvių LAF-o programos metmenyse esančių tezių, pvz. socialinio teisingumo motyvus, kovą dėl nepriklausomybės, visų tautų sugyvenimą Europos tautų bendrijoje ir pan. Vis

dėlto negalima nutylėti ir tų LAF-o bruožų, kurie tiesiogiai ir netiesiogiai skatino tautinę nesantaiką ir net smurtą žydų atžvilgiu. Pastarųjų kontroversiškų lietuvių antisovietinės rezistencijos istorijos aspektų tyrinėjimas lietuviuose dažnai apsiriboja apologetika.

3. Laikinosios vyriausybės santykiai su Reichu

1941.VI.23 paskelbtą laikinąją vyriausybę iš esmės suformavo Lietuvių Aktyvistų Frontas. Tad nenuostabu, kad didele dalimi toji vyriausybė atspindėjo LAF-o veiklos programą. Aštrius interpretacijų disonansus, be abejo, sukelia LV santykiai su vokiečiais. Dauguma lietuvių priėmė LAF-o vadovaujamą sukilimą bei jos pastatytą vyriausybę kaip tautos išsivadavimą. Laikinosios vyriausybės vieši pareiškimai nuo pat pirmos dienos pabrėžė LV pasiryžimą įsijungti į bendrą kovą prieš bolševizmą. Praktiškai tai reiškė karinę sąjungą su Reichu. Pirmame naujosios vyriausybės paskelbtame atsišaukime į lietuvių tautą jinai trumpai išreiškė atstatanti nepriklausomą Lietuvos valstybę „tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais".*(20)* Tačiau sekančią dieną vyriausybė paskelbė ilgesnį „Žodį į tautą", kuriame jau išreikštas „ypatingas dėkingumas" vokiečių kariuomenei ir nuoširdi parama nacionalsocializmo įkvėptai „pasaulinio masto Hitlerio misijai".*(21)* Liepos pradžioje eilė Lietuvos visuomenės ir bažnyčios žymių veikėjų pasiuntė Hitleriui padėkos telegramą.

Daugeliui lietuvių savaime suprantamas žmonių džiaugsmas prasidėjus karo veiksmams, ypač atsimenant ką tik sovietų komunistų ir jų vietinių kolaborantų įvykdytus birželinius trėmimus, sukrėtusius visą Lietuvą. Faktas lieka, kad vokiečių puolimas *išgelbėjo* tam tikrą skaičių nekaltų žmonių nuo sovietinių deportacijų. Kadangi beveik visi jautėsi nesaugūs vežimų metu, būtų buvę tiesiog nenormalu, jeigu daugelis lietuvių nebūtų sveikinę vokiečių kareivius kaip

išvaduotojus. Apskritai paėmus, „gėlių mėtymo" psichologija karo metu nesunkiai įsivaizduojama, ypač pergyvenusiems patį įvykį. Sudėtingesnė problema — tai vyriausybės bei atsakingų Lietuvos veikėjų pasisakymai, liečiantys santykius su Reichu ir įsijungimą į bendrą Europą „naujais pagrindais".

Pirmomis savaitėmis LV laikysena vokiečių atžvilgiu atspindėjo bendrą Škirpos bendradarbiavimo su Reichu liniją. Tos politikos esmė buvo ta, kad santykiai su Vokietija turėjo tarnauti Lietuvos nepriklausomybės atstatymui. Vokietijos ir TSRS karas buvo reali ir būtina Lietuvos nepriklausomybės atstatymo prielaida. Tai pabrėždamas, Škirpa ir kiti LAF vadovai, aišku, neklydo. Galima būtų beveik suponuoti, kad tam tikra prasme Reichas buvo lietuvių rezistencijos įrankis kovoje už krašto laisvę. Kitaip tariant, bendros kovos prieš bolševizmą fone lietuviai padėjo vokiečiams tik tiek, kiek reikalavo rezistencijos interesai. Tad, ruošiantis sukilimui ir naudojantis vokiečių paslaugomis, LAF vadovai pirmiausia žiūrėjo Lietuvos, o ne Vokietijos interesų.*(22)*

Tačiau vos sukilimui prasidėjus ir paskelbus laikinąją vyriausybę, kilo vokiečių-lietuvių įtampa. Pirmiausia Kaziui Škirpai nebuvo leista atvykti į Lietuvą ir perimti LV vadovavimą. Skyrėsi ir kiti interesai: gen. Raštikis pareiškė protestą dėl žydų žudymo, liepos mėn. viduryje įvyko Gestapo inspiruotas kraštutinių voldemarininkų pučas prieš Kauno komendantūrą. Galų gale daugumas Lietuvos LV atsisakė likviduotis vokiečių pasiūlymu, tai yra, persitvarkyti į Generalinės Srities tarėjus. Kita vertus, iki pat LV pabaigos išsilaikė bendro žygio prieš bolševizmą idėja. Rugpjūčio pradžioje rašytame laiške Lietuvos Generaliniam Komisarui von Rentelnui min. pirmininko pareigas ėjęs Juozas Ambrazevičius (Brazaitis) rašė, kad vienas iš motyvų atsisakant eiti generalinio tarėjo pareigas buvo tai, „kad sugriautą Lietuvą atstatant taip, kad ji būtų naudingiausia ir

Vokietijos žygiui prieš bolševizmą remti, mes galim tinkamiausiai pasitarnauti tik Lietuvai esant nepriklausomai valstybei".*(23)*

Tad natūraliai kyla klausimas: ar lietuvių siekis išnaudoti vokiečius buvo reali politika ar tiktai save pateisinti iliuzija? Daugelis nelietuvių istorikų atsako, kad iš tikrųjų buvo atvirkščiai. Jų manymu, lietuviai buvo daugiau ar mažiau sąmoningi nacių įrankiai. Šitokia interpretacija pabrėžia kolaboracinį sukilimo ir LV veiklos aspektą ir nuvertina rezistencinį jos pobūdį. Kai kuriuose pseudoistoriniuose veikaluose lietuvių poelgis sukilimo metu gana supaprastintas, lietuviai tampa tiktai aklais vokiečių įrankiais.*(24)* Kitur tas vaidmuo aprašomas šiek tiek objektyviau ta prasme, kad nors ir pabrėžiamas lietuvių tariamai kolaboracinis vaidmuo, tai bent pažymimos jo politinės ir rezistencinės ištakos.*(25)*

Aišku, šitokie interpretacijų disonansai didele dalimi priklauso nuo tyrinėtojų akiračio ir tyrimų objekto. Laikinosios vyriausybės santykių su vokiečiais problematika yra tiek sudėtinga, jog joje gali rastis perspektyvų, kurios, kad ir kaip aštriai viena kitai prieštarautų, išreikštų istorinę tiesą.

4. Laikinosios vyriausybės ir lietuvių elito laikysena žydų genocido akivaizdoje

Žydų likimas Lietuvoje yra vienas iš lietuviams sunkiausių karo meto istorijos aspektų, kuris ypač stipriai atsispindi nelietuvių ir už Lietuvos skelbtuose veikaluose. Nemažai jam dėmesio skirta masinėse komunikacijos priemonėse, kartais sukeliant ir politinių kontroversijų. Gal todėl išeivių spaudoje ji kartais minima kaip „opioji tema".

Svarstant „opiąją temą", ypač sukilėlių pastatytos laikinosios vyriausybės ir lietuvių visuomenės vadovų laikyseną žydų atžvilgiu, reikalinga apžvelgti kai kurias bendras žydų genocido realijas. Ypač svarbu pabrėžti, jog,

apskritai kalbant, Europos žydų ir čigonų visuotinį sunaikinimą *sugalvojo*, o vėliau *planavo* bei *organizavo* Trečiasis Reichas. Nutarimas naikinti Lietuvos žydus buvo perduotas instrukcijose, skirtose einzacgrupių vadovams dar 1941-ųjų metų pavasarį, planuojant žygį prieš sovietus. Kaip žinia, šitos grupės turėjo užduotį „apvalyti" rytuose užkariautas sritis nuo vokiečiams priešiškų elementų (suprask, žydų ir komunistų). Pagaliau, galutinio „žydų klausimo sprendimo" gairės visos Europos mastu buvo nustatytos sausio mėn. 1942 m. Berlyne (Wannsee) įvykusioje konferencijoje, kurioje dalyvavo vien vokiečių nacių pareigūnai. Žinoma, tai, kad genocido *politika* buvo nustatyta Berlyne, nepakeičia fakto, kad nacių inspiruoto Holokausto *vykdyme* dalyvavo beveik visų Europos tautų atstovai, tiksliau tariant, kolaborantai, jų tarpe ir tam tikras skaičius lietuvių.

Tačiau tai nustačius, kyla dar klausimas dėl *dalies* lietuvių dalyvavimo naikinimo procese. Daugumas autorių to dalyvavimo priežastis skirsto tokia schema: a. visur ir visuomet esančio kriminalinio elemento oportunistinis prasiveržimas; b. noras keršyti už kai kurių žydų padarytus nusikaltimus lietuvių tautai pirmojo bolševikmečio metu; c. staiga susidarę dviejų bendruomenių diametraliai priešiški geopolitiniai interesai sovietų ir vokiečių okupacijų sąlygomis; d. tradicinis antisemitizmas, gavęs progą prasiveržti karo ir okupacijos aistrų įkarštyje; e. lietuvių tarpe dar prieš karą pasirodžiusios fašistinės ir nacionalistinės nuotaikos, skatinusios antižydiškus veiksmus.

Visos šios interpretacijos pasirodo jau minėtuose veikaluose. Jeigu lietuviuose vyrauja pirmieji trys požiūriai, tai Vakarų tyrinėtojų tarpe dažnai pasirodo paskutiniosios trys nuomonės. (Interpretacija c. kartais „dalinasi" ir vieni, ir kiti.) Neneigiant fakto, jog d. ir e. reiškėsi Lietuvos istorijoje, reikia pažymėti, kad kalbant apie Holokausto Lietuvoje specifiką, paskutinės dvi priežastys neturėjo *lemiamos* reikšmės.

Pirmiausia nepriklausomoje Lietuvoje fašizmas turėjo gan ribotą įtaką Lietuvos visuomenei ir prieš ją kovojo valstybės saugumo organai. Fašistinės įtakos stipriausiai matomos dešiniųjų voldemarininkų ir LAS pogrindinėje veikloje prieš pat nepriklausomybės netekimą. Nepriklausomybės laikais protarpiais studentų tarpe, rečiau miestuose ir kaimuose vyko konfliktai tarp lietuvių ir žydų. Kartais jie pasibaigdavo muštynėmis ir langų daužymu. Lietuvos vyriausybė ir universiteto vadovybė smurtingus konfliktus bandė suvaldyti ir oficialiai juos smerkė. Kitur Europoje, tiek Vokietijoje, tiek Rytuose, tie konfliktai buvo aštresni ir net pareikalavo žmonių aukų (Prancūzijoje, Rumunijoje ir t.t.). Kitaip sakant, nepriklausomoje Lietuvoje fašistinės nuotaikos ir antisemitizmas (rasizmas) reiškėsi kur kas švelnesne forma negu daugelyje Europos ir pasaulio kraštų (nors nėra pagrindo tvirtinti, kaip kartais mėgstama, kad jo iš viso nebuvo).

Rumunijoje, kur ketvirtame dešimtmetyje veikė neblogai organizuotas masinis fašistinis judėjimas, karo metais žuvo žymiai mažesnis procentas žydų, negu Lietuvoje, kur tokio judėjimo nebuvo. Tai paaiškinama tuo, kad žydų *tautos* Europoje likimą Antrojo pasaulinio karo metu nusprendė ne vietiniai antisemitai, bet vokiečių genocidinė politika. Tas genocidas vyko sparčiausiai ten, kur Reichas turėjo tiesioginę okupacinę valdą, pvz. Lietuvoje. Neatsižvelgiant į vietines tradicijas, tas procesas vyko žymiai lėčiau ten, kur vokiečiai tiesiogiai nevaldė (Vengrija, Rumunija, Slovakija). Pastaruosiuose kraštuose politika žydų atžvilgiu buvo iš esmės diskriminacinė ir, apskritai paėmus, tapo genocidine tiktai Reichui intervenavus. Reicho politika nusprendė žydų *tautos* likimą. Žinoma, bendram naikinimo procesui vykstant, daugelio *individualių* žydų likimas dažnai priklausė nuo vietinių gyventojų jiems parodyto priešiškumo arba palankumo.*(26)*

Be to, prisimintina, kad Lietuvos mažumų klestėjimo

laikotarpis beveik visuomet sutapo su nepriklausomos valstybės, tai yra LDK ir Lietuvos Respublikos laikotarpiu. Aštriausia žydų diskriminacija vyko carizmo epochoje, o visuotinis genocidas Lietuvoje pasirodė tiktai nacizmo ir stalinizmo valdos laikais.

Lietuvių autorių darbuose ir LAF narių atsiminimuose pažymima, kad vokiečių karinės okupacijos sąlygose nei laikinoji vyriausybė, nei kitos svarbios Lietuvos institucijos, pvz. Katalikų Bažnyčia, neturėjo priemonių paveikti okupanto genocido politikos. Pažymėtina, kad keletas žymių Lietuvos veikėjų apeliavo į vokiečių administraciją bent pristabdyti pačius kenksmingiausius antižydiškus veiksmus (gen. Raštikis, prel. J. Šaulys).*(27)* Kiti autoriai aprašo laikinąją vyriausybę kaip žydų genocido aktyvų suokalbininką, vokiečių genocido politikos bendrininką.*(28)* Šitas motyvas figūravo ir buvusio Kauno burmistro Kazio Palčiausko teisme JAV-ėse 1982-aisiais metais, liudijant istorikui R. Hilbergui. Kartais (lietuvių nenaudai) Lietuvos padėtis palyginama su Danija, kuri išgelbėjo kone visus krašto žydus (kurių buvo vos tūkstantis). Tokie palyginimai yra nesusipratimas, nes vokiečių okupacinė administracija Danijoje buvo nepalyginamai švelnesnė negu Reicho valdžia Lietuvoje.

Iš tiesų, LV neturėjo nei genocidinės politikos, nei genocidinių intencijų žydų atžvilgiu. Neabejotina, kad ji pati nesiėmė naikinimo akcijų. Pati naikinimo politika buvo Reicho žinioje. Suprantant, kad LV negalėjo būti tiesioginė Lietuvos žydų naikinimo kaltininkė, vis dėlto klausimas dėl LV laikysenos žydų atžvilgiu lieka kitoje formoje: ar ji padarė viską, kas realiai buvo įmanoma, tą procesą pristabdyti ar paveikti? Galbūt šis klausimas neturi empirinio sprendimo, tačiau jį vertinant reikalinga atsižvelgti į gana prieštaringus reiškinius.

Turime, kad ir mažai, dokumentų apie kai kurių LV narių ir kitų vadovaujančių to meto Lietuvos visuomeninių

figūrų požiūrį į 1941 metais krašte vykusį žydų genocidą. Iš vienos pusės gana natūralus dėkingumas Reichui už išlaisvinimą iš Stalino vergijos, iš kitos rūpestis dėl vykdomų „ekscesų". Tie motyvai susikerta arkivyskupo Skvirecko dienoraštyje, kuriame jis aprašo savo pasibaisėjimą žydų skerdynėmis Kaune ir jo paties bandymus paveikti miesto komendantūrą apraminti padėtį. Antižydiškos nuotaikos kartais palydimos pasibaisėjimu vokiečių ir jų kolaborantų metodais dorojantis su taikiais gyventojais.*(29)* Ligi šiol nėra duomenų, kad bent vienas žymus Lietuvos valstybininkas ar visuomenės veikėjas būtų atvirai skatinęs žydų genocidą. Be to, pačiame pirmame *Į Laisvę* numeryje, kuriame išspausdintas gana piktas pareiškimas žydų atžvilgiu, taip pat patalpintas nurodymas partizanams, jog „griežtai draudžiama patiems vykdyti teismą" ir kad „visi gaivalai, kurie yra nusikaltę lietuvių tautai, susilauks savo atpildo teismo sprendimu". Pagaliau žinome, kad rugpjūčio pradžioje laikinoji vyriausybė atsistatydino, protestuodama prieš vokiečių suvaržymus. Galų gale dauguma vyriausybės perėjo į antinacinę rezistenciją ir kai kurie iš jų tapo Gestapo aukomis.

Visa tai (ir daugiau) dažnai nurodoma kaip įrodymas, jog lietuviai neatsakingi už žydų genocidą. Tačiau nors ir akivaizdu, kad lietuviai kaip tauta nei organizavo, nei vykdė naikinimo *politiką*, kiti faktai rodo, jog vis dėlto tiek LAF, tiek ir laikinoji vyriausybė ėmėsi ryškiai diskriminacinės politikos žydų atžvilgiu. Sukilimo pradžioje buvo paskelbta, jog nacionalizuoti žydų turtai, „o taip pat nacionalizuoti turtai priklausę *kitiems asmenims* (mano pabraukta), aktingai veikusiems prieš lietuvių tautos interesus, lieka Lietuvos valstybės nuosavybė". Daugelyje LV leistų nuostatų tie ir kiti suvaržymai kartojami. Iš jų aišku, kad diskriminaciniai nuostatai buvo taikomi visiems žydams, nepriklausomai nuo jų veiklos pirmosios sovietų okupacijos metu.*(30)* Žinoma, atsižvelgiant į chaotišką to meto padėtį, šie

nuostatai liko diskriminacinės politikos užuomazga ir, apskritai paėmus, vyriausybės nebuvo nuosekliai ir visuotinai įgyvendinami. Daugumas žydų turto plėšimo vyko ne kokiu LV įsakymu, bet prasidėjus naikinimo akcijoms, kurioms vadovavo vokiečiai.

Taip pat kol kas nėra pakankamai tyrinėtas LV ryšys su vietinės administracijos organais ir LAF skyriais visoje Lietuvoje, kur 1941 m. vasarai įpusėjus vyko žydų varymas į darbus ir getus ir, prasidėjus akcijoms, net į naikinimo vietas. Dokumentuota, kad tame procese dalyvavo tam tikras skaičius lietuvių policijos ir vietinių aktyvistų grupuočių. Šitas vokiečių įsakytas žydų subūrimas buvo viena iš naikinimo proceso pirmųjų etapų. Ryškių įrodymų, kad LV vidaus reikalų ministerija būtų davusi Lietuvos mastu nurodymus vykdyti tokias akcijas, nėra.*(32)*

Apskritai paėmus, LV santykiai su vietiniais valdžios organais karinės okupacijos sąlygomis ir jos galimybės paveikti krašte vykstančius procesus — tai viena iš karo meto tyrinėjimo sričių, kurią bus sunkiausia objektyviai nušviesti. Be abejo, šita tema ir toliau savaime iššauks politizuotus interpretacijų disonansus ir kartais net aštrias emocijas.

5. Epilogas: sukilimo ir laikinosios vyriausybės reikšmė kovoje už nepriklausomybę

Apskritai paėmus, aukščiau paminėti interpretacijų disonansai, ypač liečiantys „opiąją temą", nėra išsamiai, moksliškai *tyrinėti*, jeigu neskaitysime ta tema prirašytų apologetinių ir poleminių veikalų ir veikalėlių. Temos jautrumas savaime skatina labiau polemiką negu mokslišku-mą. Vis dėlto LV ir LAF-o veikloje pasireiškę neigiami momentai negali pakeisti 1941 m. sukilimo esminės reikšmės: tai buvo lietuvių tautos daugumos remiamas sukilimas atstatyti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Iki šiol ne lietuvių tarpe kartais buvo daugiau dėmesio kreipiama į rezistencijos

bei sukilimo aplinkybes ir realijas, kas nukreipdavo dėmesį nuo sukilimo ir LV pagrindinio tikslo. Šitoks požiūris atspindi tam tikrą nenuoseklumą vertinant Antrojo pasaulinio karo įvykius. Pavyzdžiui, beveik visur Vakaruose antinacinė rezistencija priimama kaip savaime suprantama didvyriška kova prieš fašizmą, nepaisant, kad toje rezistencijoje (pvz. Lietuvoje, Prancūzijoje, Jugoslavijoje) aktyviai dalyvavo stalinistai, neretai patys pasižymėję nusikaltimais prieš žmoniją. Ne be pagrindo susidaro įspūdis, jog Vakarų požiūriu kovoje prieš fašizmą daug kas atleidžiama arba „suprantama". Tuo tarpu kiti kriterijai taikomi vertinant kovą prieš stalinizmą.

Kita vertus, lietuvių požiūris į 1941 m. sukilimo ir LV veiklos galimybes buvo dažnai paremtas nekritišku idealizavimu. Dar blogiau, reiškėsi nenoras nuodugniai ištirti to meto neigiamus reiškinius, ir net prieita prie kai kurių istorinių šaltinių patogaus „kupiūravimo".*(32)* Ypač kalbant apie žydų genocidą Lietuvoje daugiausia buvo rašoma pasiteisinamoji arba gynybinė istorija. Nuoseklesnė to meto istorija reikalauja kito požiūrio: atviro žvilgsnio ne tik į herojiškus sukilimo mementus, bet ir į jo metu įvykusią žydų tragediją ir kai kurių lietuvių vaidmenį tame procese.

Šalia skaudžių ir kontroversinių klausimų, turbūt dar ilgą laiką liks ir kitos problemos, susietos su 1941 m. sukilimo paliktu testamentu. Galbūt svarbiausios iš jų liečia laikinosios vyriausybės, kaip prieškarinės, nepriklausomos Lietuvos valstybės tęsėjos vaidmenį. Reikšminga būtų ir geriau suprasti ryšį tarp sukilimo ir pokarinės rezistencijos. Tačiau galutiniai atsakymai į panašias bendras problemas turbūt yra dar už empirinės istorijos ribų, lietuvių tautos besiformuojančioje istorinėje pasąmonėje.

IŠNAŠOS

1. Pvz. žr. Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (New York, 1961), p. 203, kur rašoma, kad kažkoks Klimaitis, organizavęs žydų žudymą, vadovavo Kauno sukilėliams; plg. Yehuda Bauer, *A History of the Holocaust* (New York, 1982), p. 182-189. Alexander Dallin savo kapitaliniame veikale *German Rule in Russia 1941-1945* (New York, 1957) visiškai nemini lietuvių sukilimo, nors trumpai apžvelgia ukrainiečių rezistenciją Lvove (p. 119-122). Čia paduota tiktai keletas tipiškų pavyzdžių iš mokslinės literatūros, neliečiant populiarių veikalų, kur pasitaiko kartais gana keistų variantų, pvz. Sol Littman, *War Criminal on Trial: The Rauca Case* (New York, 1983), p. 42, kur rašoma, kad aukščiau paminėtas Klimaitis buvo laikinosios vyriausybės vadovas.
2. Žr. pvz. LAF-o vadovybės atsišaukimo projektą, skelbtą K. Škirpos redaguotame veikale *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti* (Vašingtonas: Autorius, 1973), p. 34-35.
3. Žr. pvz. Raul Hilberg, min. veik., p. 203; taip pat plg. Yitzhak Arad, *Ghetto in Flames: The Struggle and Destruction of the Jews in Vilna in the Holocaust* (New York: Holocaust Library, 1982), p. 29-38.
4. *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*, III (Kaunas: Studijų biuras, 1942), p. 306-310.
5. Lietuvos Valstybinis Archyvas (toliau — LVA), f. 378, ap. 12, vien. 296, l. 18, Valstybės Saugumo ir Kriminalinės Policijos Šiaulių Apygardos Biuletenis Nr. 96.
6. Mykolas Rėmeris, *Lietuvos sovietizacija 1940-1941* (Vilnius, 1989), p. 32.
7. *Į Laisvę*, 1941.VI.24.
8. Žr. rinkinį *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*, t. 1-4 (Kaunas, 1942-1943), kuriame dalis straipsnių aiškina „žydų valdžios" žalą lietuvių tautai.
9. Azriel Shochat, „Jews, Lithuanians and Russians, 1939-1941", George L. Mosse ir Bela Vago redaguotame rinkinyje *Jews and Non-Jews in Eastern Europe 1918-1945* (New York, 1974), p. 301-314.

10. Sarah Neshamit, „Rescue in Lithuania During the Nazi Occupation", *Rescue Attempts During the Holocaust: Proceedings of the Second Yad Vashem International Historical Conference* (New York, 1978), p. 289-332.
11. Yitzhak Arad, *The Partisan* (New York, 1979).
12. Frieda Frome, *Some Dare to Dream* (Ames, Iowa: Iowa State University Press, 1988), p. 8.
13. Dov Levin, „The Jews and the Socio-economic Sovietization of Lithuania, 1940-1941 (Part I)", *Soviet Jewish Affairs*, Vol. 17, No 2 (1987), 26; taip pat žr. antrąją straipsnio dalį 1987 m. 3-iame numeryje. Levinas taip pat yra rašęs apie žydų dalyvavimą kompartijoje ir tarybinėje administracijoje.
14. Aleksandras Štromas, „Holokaustas. Žydų ir nežydų patirtis: asmeninis požiūris", *Krantai*, Nr. 23, 24, p. 21.
15. Žr. *Newsweek*, 1991.IX.16.
16. Škirpa, *Sukilimas*, p. 78.
17. Stasius Būdavas, *Uždraustas stebuklas*, p. 44-45.
18. Hoover Institution Archives (Stanford, California), Eduardo Turausko fondas, K. Škirpa, „Apžvalga padėties Lietuvoje", l. 10.
19. Ten pat, 1941.III.24, „Lietuvai išlaisvinti nurodymai", l. 11.
20. *Į Laisvę*, 1941.VI.24.
21. *Į Laisvę*, 1941.VI.25.
22. Žr. Škirpa, *Sukilimas*, p. 188-189.
23. Juozas Brazaitis, *Raštai*, VI., p. 428.
24. Ypač pseudoistoriniuose veikaluose — žr. Alan Ryan, *Quiet Neighbors* (New York, 1984); Christopher Simpson, *Blowback* (New York, 1988); Sol Littman, *The Rauca Case*.
25. Pvz. Arad, *Ghetto*, p. 35-38.
26. Pvz. Yehuda Bauer savo veikale *A History of the Holocaust* atmeta populiarią tezę, būk tai naciai parinkę Aušvicą ir kitas Lenkijos vietoves pagrindinėmis naikinimo stovyklomis dėl lenkų antisemitizmo. Vietinių gyventojų nuotaikos turėjo palyginant mažai įtakos nacių naikinimo planuose.
27. Žr. pvz. J. Brazaičio *Vienų vieni* (Niujorkas, 1964).
28. Žr. pvz. aukščiau paminėtą S. Neshamit straipsnį.

29. Čia remiamasi autoriaus turima Skvirecko dienoraščio dalies fotokopija. Dienoraščio dalis buvo išspausdinta sovietinėje propagandinėje literatūroje. Nors rankraštis buvo paskelbtas, kad parodžius arkivyskupo prohitlerinį nusistatymą, tačiau tame tekste taip pat ryškiai matyti Skvirecko noras užtarti persekiojamus žydus. Plg. finansų tarėjo Jono Matulionio pasisakymus Abraham Tory knygoje *Surviving the Ghetto: The Kovno Ghetto Diary* (London, 1990), p. 13 ir paties Matulionio pasisakymus jo dienoraštyje *Neramios dienos* (Toronto, 1975), p. 27.
30. Žr. Hoover, Turausko archyvas, LV atsišaukimas, nedatuotas. Taip pat kai kurie panašaus pobūdžio įstatai, išskiriantys žydus, randami LVA, R-496, „Laikinoji Lietuvos vyriausybė", taip pat R-1549, b. 39.
31. Dėl vietinių aktyvistų veiklos ir jų ryšio su „centru" įdomūs dokumentai randami LVA, R-739s, „Joniškio aktyvistų štabas".
32. Pvz. 1952 m. redaguotame rinkinyje *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai* įžangoje pastebima, kad kai kur „išleistas vienas kitas sakinys" dėl nenormalių, t.y. vokiečių okupacijos sąlygų. Iš tiesų buvo išimta vokiečių laikais į Studijų biuro *Lietuvių archyvą* patekusi antisemitinė medžiaga. Kupiūrų randame ir J. Brazaičio veikale *Vienų vieni* (žr. tenai paskelbtą „Lietuvos Laikinosios Vyr. atsišaukimą į tautą" ir plg. *Į Laisvę*, 1941.VI.25). Galbūt ryškiausias tokio kupiūravimo pavyzdys tai K. Škirpos *Sukilime* paskelbti 1941.III.24 datuoti „Nurodymai Lietuvai išlaisvinti", kuriuose praleistos antižydiškos instrukcijos (plg. su aukščiau minėta Hoover Institution, Turausko archyve esančia tos pačios datos „Lietuvai išlaisvinti nurodymai" kopija).

ISTORIJA IR DABARTIS

PAKELIUI Į PASAULĮ

„Lietuvai įgijus naują politinį statusą, keičiasi ir kultūrinė jos padėtis. Pasimetimas tarp priešingų polių — Rytai, Vakarai, ar net užsisklendusi savyje Lietuva? Tai kelia daug rūpesčių: kur eiti, į ką orientuotis?"*(1)*

Tokie klausimai buvo svarstomi 1990 metų pavasarį Lietuvos Kultūros Kongrese. Gal čia šiek tiek „sudramatizuota": kažin ar iš tiesų esama tokio kone beviltiško pasimetimo. Tačiau tikrai neabejotina, kad beištrūkstąs iš sovietinės aplinkos žmogus, progai atsiradus, veržiasi iš jos, kiek išgali. Tad įsibėgėjęs kartais gal jis ir suglūma, pasiklysta. Bet dažniausiai vis dėlto sąmoningai pasirenka vieną, o ne kitą kelią ar kryptį. Tiesa, kai kas, — atrodo, žvelgdamas vien tik geografiškai, — sako, jog Lietuva esanti tarp Rytų ir Vakarų, tad nėra čia ko rinktis — ten bei tokia ji yra ir pasiliksianti — nei rytietiška, nei vakarietiška. Tai kas ji? Niekeno žemė? O jeigu niekeno, tai ir ne savo? Be veido, be identiteto? O gal tai kaip tik tasai užsisklendimas savyje? Pagaliau vienas kitas, pasitelkęs pagrindu tą geografinę padėtį, norėtų, kaip ir anksčiau St. Šalkauskis, imtis ambicingos misijos suderinti Rytus su Vakarais. *Tačiau gal pirma suderinkim save pačius, o ne kitus su kitais?*

Šiaip ar taip, vis dėlto atrodo, kad dauguma, ypač jaunoji karta, orientuojasi į Europą, į Vakarų kultūrą. Svarstant „kultūros posūkį", dažniau girdime ne apie užsisklendimą savyje, — jis paprastai — ir pagrįstai — siejamas su parapiniu mentalitetu, — ir ne apie pasirinkimą Rytų, kurie dažniausiai — ir klaidingai — identifikuojami tik su rusiškumu, o rusiškumas esąs tiktai „maskoliškumas" (ne Puškinas, Dostojevskis ar Tolstojus) arba /ir sovietiškumas. Ne, tose „kultūros posūkio" svarstybose kur kas dažniau girdime kalbant ir matome rašant apie „atsigręžimą į Vakarus". O tai paprastai reiškia „grįžimą į Europą".

1 Vaidotas Jauniškis, „Peržegnoti kultūros duoną", *Mokslas ir gyvenimas*, 1990, nr. 7, p. 33.

Puiku. Tačiau kol kas tasai grįžimas kartais eina gana abejotinais keliais.

„Kas pritrenkia Europoje? Ne parduotuvės ir tūkstantis ‚atsiprašau'. [. . .] Pritrenkia barmeno taktas ir povyza nedidelio Slovėnijos miestuko kultūros namų ‚Žaliame bare' [. . .] Pritrenkia servisas B klasės viešbučiuose (kelneriai treniruojami Austrijoje ir Italijoje) [. . .] Pritrenkia tviskantys tualetai ten, kur Lietuvoje tebedvokia apšiktos skylės betone. Nuo tų skylių ir prasideda mūsų tikrasis grįžimas Europon."

Taip pritrenktas, siurbčiodamas paryčiais užeigoje vynelį, egzaltuotai pergyvena savo pirmuosius žingsnius į Europą jaunas Lietuvos rašytojas, atvykęs su tautiečiais kolegomis į tarptautinį rašytojų subuvimą Slovėnijoje.*(2)*

Keista, tačiau tasai išviečių, kultūros ir Vakarų santykis (arba, kaip dabar madinga sakyti, „infrastructure"), pasirodo, neduoda ir kitiems ramybės. Štai naujasis Vilniaus Universiteto rektorius Rolandas Pavilionis, siekdamas, kad jo universitetas „išlikt[ų] Lietuvos Sorbona", tarp kita ko ryžtasi: „Reikia [. . .] tiesiogine prasme išmėžti Augijo arklides: pradžioj bent jau sutvarkyti universiteto tualetus, kad nesuktų nosies svečiai, lankantys šią mokslo ir kultūros šventovę."*(3)*

Antra vertus, gal ir nekeista: kas tiesiogiai bei intymiau nesusipažino su tais tualetais, — tokių tarpe, prisipažinsiu, esu ir aš, — tikriausiai nepakankamai nutuokia to įtaisymo galią ir jo įtaką bei reikšmę. Nežiūrint to, vis dėlto tenka suabejoti, ar tiems įtaisymams iš tiesų teiktinas toks išskirtinas dėmesys, o ypač prioritetas. Žinoma, higiena bei sanitariniai padargai — vis tai didžiai geri dalykai. Tačiau kažin ar tikrai pirmiausia — ir būtinai — per išvietę veda tas „tikrasis grįžimas Europon".*(4)*

---

2 Rolandas Rastauskas, „Mano varpinė", *Atgimimas,* 1990, nr. 39, p. 16.

3 „Sieksime išlikti Lietuvos Sorbona: Pokalbis Naujųjų metų vakarą su Vilniaus Universiteto rektoriumi Rolandu Pavilioniu", *Atgimimas,* 1991, nr. 1, p.6.

4 Galima būtų suabejoti, ar išvis esama ryšio tarp higienos ir kultūros. O jeigu ir esama, tai tasai santykis tikriausiai nėra tiesiogiai proporcingas. Sakysim, praeities pudruotuose peru-

Šiaip ar taip, reikia pripažinti, jog tame subuvime Slovėnijoje nepasitenkinta vien tik higienos ir užeigų apdūmojimu — žengta, „grįžtant į Europą", *ir toliau: „Cigarų, vyno ir mažiausiai penkių* kalbų sumaištyje įspūdingai atrodė (mūsų buvusių ir dabartinių literatūros generolų pykčiui) ir Saulius Tomas Kondrotas." O kai „tyliu grebluojančiu balsu amžinais stalaktitais žydinčioje Vilenicos grotoje Tomas Venclova atmintinai skaitė", — tikrai atmintinai? stebuklas dangaus ant žemės! — „savąją ‚Villanelle' — galbūt patį *tragiškiausią pokario lietuvių lyrikos perlą", įspūdžių autorius* išgyveno „elitinės mūsų poezijos triumfą Slovėnijoje".*(5)* Tad ko daugiau bereikia?

Tiesa, labai kritiškai nusiteikus, galima būtų pastebėti, kad Slovėnija, nors ir Europa, vis dėlto ne Vakarų Europa. Tačiau šioji kritika, ačiū Dievui, bematant atpuola, kai iš to paties šaltinio paaiškėja, jog T. Venclova nustebinęs Paryžiuje nuo amžių gyvenantį Algirdą J. Greimą „totaliniu Paryžiaus pažinimu".*(6)* Na, jeigu jau šitaip, kas gali abejoti, kad iš tiesų atvykome į Vakarų Europą? O jeigu užsispyrusiam skeptikui (tuo labiau cinikui) dar ir to negana, tai kas gi galų yra to paties Venclovos, jo bičiulio žodžiais tariant, „žingsnis į Nobelio premiją"?*(7)* Argi tai ne akivaizdus įrodymas, kad jau plūduriuojam apskritai „tarptautiniuose vandenyse"?

Juokai juokais, nors gal čia ir ne visai juokai, — bet nei Kondrotas, nei Venclova čia, reik manyti, niekuo dėti, — vis dėlto ne „barmeno" taktu bei manieromis, ne „servisu" viešbučiuose, ne

---

kuose, — ne tik vyrų, bet net ir damų, — gana dažnas svečias buvo utėlė. Tačiau niekas neabejoja tų laikų kultūra. Pavyzdžiui, higienai labai abejingas Beethovenas, — jis net ir savo naktipuodį retai teišsimėždavo, — vis dėlto paliko šiokius tokius pėdsakus kultūros istorijoje. Apskritai turbūt nebūtų per drąsu teigti, jog mūsų labai higieniškoj aplinkoj sukurta XX a. kultūra daug kur nublanksta prieš tolimos ir ne taip jau tolimos praeities kone antihigieniškos civilizacijos kultūrą.

5 Rolandas Rastauskas, „T. Venclovos žingsnis į Nobelio premiją", *Atgimimas,* 1990, nr. 38, p. 1, 6.

6 Žr. išnašą 2.

7 Žr. išnašą 5.

tviskančiais — net ir kvapniausių aromatų — tualetais, net ir ne Paryžiaus geografijos „totaliniu pažinimu" ateis ir įsijungs toji mūsų Lietuvėlė į Vakarų kultūrą, išplauks į „tarptautinius vandenis" ir ims naviguoti juose kaip pridera. Tas kelias eina per mūsų kultūrą, ypač kūrybą.

Tačiau jokiu būdu ne taip, kaip kartą buvo galvojama. Nikitai Sergejevičiui šiek tiek atleidus pavadžius, rimtai buvo svarstoma štai kokia „dilema": ar reikia rašyti kaip Žemaitė ar kaip Hemingvejus? Suprantama, atsiradus šiokioms tokioms galimybėms, Hemingvejus savaime reiškė veržimąsi iš slogios savo parapijos į platesnius horizontus. Didžiai girtinos pastangos. Tačiau toks veržimasis buvo pernelyg naivus. Pabandykim įsivaizduoti, sakysim, Katiliškį, rašantį kaip Škėma, Nyką-Niliūną kaip Bradūnas — arba atvirkščiai. Tokios „dilemos" ir tokie „sprendimai" galioja nebent tik grafomanams. Taip buvo tada, taip yra ir dabar.

Anksčiau minėtas R. Pavilionis ta pačia proga sako: „Europos troškulį reikia išmokti maldyti ne bėgant į Europą (grįžtant į Europą, kaip dabar madinga sakyti), o sukuriant ar atkuriant tą Europą savyje." Kažin ar tą troškulį išvis reikia maldyti. Tačiau tikrai nereikia tos Europos aklai vaikytis, bet ieškoti jos savyje, gal tikriau — per save. Susisieti su Vakarų kultūra ir į ją įsilieti reiškia ne ją mėgdžioti, vergiškai jai pasiduoti, t.y. ne prarasti savo kūrybinį veidą bei identitetą, bet priešingai — dar daugiau jį išryškinti, išreikšti jį kūrybiškai taip, kad jis būtų įdomus ir svarus ne tik „saviems", bet ir „svetimiems", praplečiantis bei praturtinantis bendražmogiškąją patirtį, kūrybinę jos išraišką ir tokiu būdu savaime peržengiantis savo parapijos ribas. Tik tada mūsų kultūra taps integralia Vakarų ir apskritai bendrosios kultūros dalimi.

Tasai sąsajų ieškojimas su Vakarais nėra Lietuvoje visiškai be kritikos. Taip ir turi būti. Tačiau jos per maža, kur kas per maža, — toli gražu ne viskas, brūkštelta ar vepteléta Vakaruose, yra kūrybingumo bei išminties apogėjus.*(8)* Iš kitos pusės, ta kritika, —

8 To kritiškumo akivaizdžiai stokojama ir žvelgiant į išeiviją, jos kūrybą. Apskritai stebina šiandien Lietuvoje mada ieškoti autoritetų — „savų" ir „svetimų", praeities ir dabarties — įsikibti į jų, — sakysime, Šalkauskio, Maceinos arba Greimo, Kavolio — skverną ir jo nepaleisti. Autoritetai — ne tik tariami,

kiek jos bebūtų, — kartais pernelyg pertempta arba pati išvis nekritiška. Dažnai ji yra tiesioginė, atvira išraiška šiandien Lietuvoje ypač madingo vad. „dvasingumo", kuriame, atrodo, neretai daugiau retorikos, pretenzijų ir pozavimo, pa(si)garbinimo bei pa(si)laiminimo ir mušimosi į tautine juosta perjuostą išpūstą krūtinę negu tikro dvasinio atgimimo.*(9)*

Pasitaiko ir skeptiškų balsų, apskritai gana pesimistiškai reaguojančių į išplaukimo į „tarptautinius vandenis" ir ten navigavimo galimybes. Štai Vytautas Kubilius, atsižvelgdamas į lietuvių literatūros specifiką (esą ji stovinti „lokaliame pašaly, atokiai nuo dabarties filosofinių srovių ir meninių judėjimų"), mano, jog „nelengvas bus mūsų literatūros kelias į Vakarus". Antra vertus, jo nuomone, „jei Vakarai neskubės pripažinti lietuvių literatūros, kaip ir nepriklausomybės, nenusiminkime: ji mums reikalinga ir tokia, kokia yra — kitokia ji ir negalėjo būti nelemtame mūsų istorijos pusšimtyje".*(10)* Iš tiesų — nenusiminkime. Ir ne vien tik dėl mūsų literatūros reikalingumo mums patiems „tokia, kokia yra". Viena, mūsų literatūra — ne vien tik pastarojo pusšimčio literatūra. O antra, ji nėra visa jau tokia parapinė, visai „lokaliame pašaly" stovinti. Be to, geri kūriniai — ar tai būtų literatūra, muzika, dailė ar mokslas — egzistuoja, jie savaime geri ir be bet kieno, tad ir be Vakarų, aprobatos ar palaiminimo.

Kostas Ostrauskas

---

bet ir tikri — gana pavojingi. Per daug jais susižavėti ir nekritiškai pasitikėti nepatartina. Tarp autoriteto — ypač įsitikinusio bei susižavėjusio savo autoritetingumu — ir demagogo dažnai labai siaura riba. Kartais geriau durna savo negu kito galva arba išvis be galvos.

9 Apie tai kiek plačiau žr. „Retorinis dvasingumas ir Vakarų pekla", *Metmenys,* nr. 60 (1991), p. 181-183.

10 Vytautas Kubilius, „Atsigręžus į Vakarus", *Literatūra ir menas,* 1990, nr. 20, p. 2.

PARTIJOS DABARTINĖJE LIETUVOJE

Atgavus nepriklausomybę, Lietuvos politinis gyvenimas greičiausiai sunormalės; tai yra, bus mažiau kreipiama dėmesio į esamas ar įsivaizduojamas svetimos valstybės agentų konspiracijas ir daugiau koncentruojamasi į pozityvų naujos politinės, ekonominės ir socialinės santvarkos kūrimą. 1991 metų vasario 9 dienos referendume Lietuvos gyventojai didele balsų dauguma pasisakė už nepriklausomybę ir demokratiją. Galima sakyti, kad demokratijos kūrimas atgimusioje Lietuvoje prasidėjo su 1988 metų vasaros įvykiais kaip Sąjūdžio suformavimu, masiniais mitingais, spaudos laisvės pradžia ir t.t., o nuo 1990 metų pavasario demokratiškai išrinktas parlamentas pradėjo dėti pagrindus naujai santvarkai. Šis procesas dabar paspartės ir turbūt neužilgo įtrauks naujos konstitucinės sistemos vystymą.

Nors nepriklausomybę atgavus gyvenimas sunormalės, demokratijos kūrimas vistiek nebus lengvas, nes tam tikri istoriniai faktoriai dar kurį laiką turės neigiamos įtakos. Pirmiausia, reikia atsiminti, kad Lietuvos istorijoje nėra buvę stiprių demokratinių institucijų ir ilgos demokratinės praktikos. Tai reiškia, kad demokratinė santvarka nebus atkurta, o sukurta pasiskolinus kitų valstybių modelius ir juos pritaikius mūsų sąlygoms. Antra, reikės atsikratyti nuo 1940 metų primestos totalitarinės santvarkos institucijų, tradicijų, papročių ir, kas svarbiausia, pažiūrų, mąstymo, psichologijos.

Beveik penkiasdešimt metų buvo į galvą kalama, kad komunizmas yra vienintelė santvarka, kurioje bus galima išlaisvinti žmogų ir pasiekti visuotinę gerovę. Praktikoje ši santvarka aktyviai kovojo prieš bet kokį individualizmo pasireiškimą. Žmonės buvo skatinami šnipinėti ir išduoti vadinamuosius liaudies priešus. Visuotinas nepasitikėjimas kitais buvo valdžios remiamas ir vystėsi iš sąlygų, kur ne tik pareigūnai, bet ir paprasti piliečiai buvo priversti gyventi du gyvenimus: viešąjį ir privatų. Atsargumas, o ne rizika; pasenę metodai, o ne eksperimentacija; pataikavimas, o ne atvirumas; nepasitikėjimas, o ne nuoširdumas ilgainiui pasidarė charakteringi totalitarinės santvarkos bruožai. Tie, kurie santvarkai priešinosi,

buvo fiziškai arba politiškai sunaikinti. Tegalima stebėtis, kad tokiomis sąlygomis lietuviai, o ypatingai po 1944 metų gimusi karta išliko tautiškai susipratusi ir pasiryžusi atgauti nepriklausomybę.

Bet demokratinės santvarkos kūrimui vien ryžtingo tautiškumo, nors ir kaip svarbus jis bebūtų, dar neužtenka. Vakarietišką demokratiją sunku įsivaizduoti be tolerancijos priešingom pažiūrom, kooperacijos tarp valdžios ir opozicijos, atmetimo tamsiųjų jėgų konspiracijos teorijų, praktiškumo konkrečių problemų sprendime, atsisakymo į dalykus žiūrėti vien iš praeities arba asmeninių sąskaitų suvedinėjimo taško. Naują santvarką labai sunku vystyti nesant plačiai paplitusios demokratinės politinės kultūros. Kitaip sakant, be nusistovėjusių demokratinių tradicijų, pažiūrų ir praktikos politikoje ir kituose gyvenimo aspektuose kaip šeimoje, švietime, darbe ir t.t., nėra lengva ugdyti naujas institucijas, pagrįstas tolerancija, pasitikėjimu, asmenine atsakomybe, sutarimu dėl pagrindinių tikslų ir priemonių jiems pasiekti.

Turint omenyje šiuos istorinius faktorius bei jų pasekmes, nėra stebėtina, kad dabartinė Lietuvos valdžia ir politika skiriasi nuo Vakaruose įsisenėjusių politinių modelių. Viena iš svarbių šios besikuriančios demokratijos problemų, tai nebuvimas įtakingų ir gerai organizuotų partijų. Be partijų politinė demokratija nėra įmanoma, nes tik per jas žmonės gali išreikšti savo pažiūras ir paveikti valdžios politiką. Partijos garantuoja tiesioginį ryšį tarp piliečių ir valstybės. Jos taip pat sudaro politinę bazę, kuri padeda valdžiai įgauti žmonių valia pagrįstą teisėtumą.

Normalus partijų veikimas taip pat reiškia, kad valstybėje yra garantuotos pagrindinės žmogaus laisvės ir valdžia yra atsakinga piliečiams. Mes gerai žinome, ką praktikoje reiškia vienos partijos sistema. Viena partija suponuoja pažiūrą visais svarbiais valstybiniais klausimais; arba visuomenę, kurioje nėra ir negali būti nuomonių skirtumų. Tokią utopinę viziją galima rasti įvairaus plauko totalitarinėse filosofijose ir praktikoje ji dažnai vartojama pačių brutaliausių politinių metodų pateisinimui. Nėra klausimo, kad kur yra tik viena partija, ten negali būti vakarietiškos demokratijos.

Nuo 1988 metų Lietuvoje atsirado daug partijų ir politinių organizacijų/sąjungų. Bet šiandien čia dar trūksta bent dviejų gerai

organizuotų masinių partijų su joms atsakingom frakcijom parlamente. Vienintelė buvusi Lietuvos Komunistų Partija, dabar pakeitusi savo pavadinimą į Lietuvos Demokratinę Darbo Partiją, turi visame krašte organizacinius padalinius ir neoficialią frakciją Aukščiausioje Taryboje. Kitos partijos neturi nei tokios organizacijos nei įtakingų frakcijų parlamente. Taigi, šiuo metu Lietuvoje vis tebėra viena organizaciškai tobula partija ir daug kitų, kurių organizacinis vystymasis dar nėra toli pažengęs.

Demokratinė Darbo Partija iš buvusios Komunistų Partijos perėmė organizacinę struktūrą, kadrus ir politinę įtaką tose vietovėse, ypač kaimuose, kur žmonių ekonominis ir socialinis gyvenimas buvo valdančiosios partijos ir jos pareigūnų įtakojamas ir kur kitos partijos dar vis neturi reikalingų priemonių, kaip savo spaudos, pasiekti plačius gyventojų sluoksnius. Bet nepaisant šių palankių sąlygų, darbiečiai turi ir nemažai problemų. Nors persitvarkiusi ir pakeitusi vardą, ši partija dar vis negali pilnai atsikratyti savo praeities. Be to, daug kam nepatiko jos buvusi derybų su Maskva pozicija: vadovaujantieji Demokratinės Darbo Partijos asmenys yra pasisakę už palaipsnų nepriklausomybės procesą, kuriame būtų jautriau atsižvelgiama į Maskvos interesus. Partijos populiarumui neprisidėjo ir Algirdo Brazausko „tylėjimas" perversmo pirmosiomis dienomis. Tačiau, jei darbiečiams pavyks visuomenę įtikinti savo patriotiškumu, tai jos ateitis, kaip pagrindinės kairiųjų srovės, neturėtų būti bloga. Jau dabar partijos opozicija greitai ir visuotinei krašto ekonomijos privatizacijai randa teigiamą atgarsį tarp tų, kurie bijo nežinomos ateities susijusios su neįprasta ir galbūt nesuprasta privačios nuosavybės sistema. Be to, jos kategoriškas pasisakymas už demokratiją ir humanistinį socializmą turėtų mažų mažiausiai užtikrinti svarbią rolę opozicijos partijų tarpe.

* * *

Einant iš kairės į dešinę, sekantis politinis susigrupavimas randamas centre. Lietuvoje centras dar nėra visiškai išsikristalizavusi koncepcija. Į jį galima įtraukti visus tuos, kurie nepriklauso Demokratinei Darbo Partijai ir dešiniesiems radikalams. Bet toks centro apibrėžimas būtų per platus ir turbūt netikslus.

Aukščiausioje Taryboje centro frakciją daugiausia sudaro socialdemokratai ir nepriklausomi sąjūdiečiai. Ši frakcija kartais balsuoja su dešiniaisiais ir kartais su kaire. Jos pozicija neoficialiai išreikšta Vilniaus Socialdemokratų Tarybos deklaracijoje, kur pasisakoma prieš dešiniųjų radikalų nekonstruktyvią veiklą, ypač buvusios Prunskienės vyriausybės atžvilgiu, ir prieš Demokratinę Darbo Partiją, kaip dar nevisiškai patikimą patriotinę organizaciją. Nors Deklaracija taip pat kalba apie reikalingumą vesti konstruktyvų dialogą su abiem pusėm, jos tonas sugestijonuoja, kad nuosaikiojo centro politika yra geriausias būdas ginti tautos interesus.

Vakaruose socialdemokratai laikomi nuosaikia kairiųjų srove. Tačiau Lietuvoje ji yra dar per maža, kad galėtų kairėje įsitvirtinti ir pradėti sėkmingas varžybas su Demokratine Darbo Partija dėl naujų narių ir balsuotojų paramos, kaip kad įvyko Prancūzijoje. Šiuo metu tokia taktika socialdemokratams galėtų daugiau problemų sudaryti, negu pozityvių rezultatų atnešti. Taigi, buvimas centre jiems kol kas yra saugesnis ir geresnes perspektyvas turįs būdas plėsti partijos įtaką visuomenėje ir valdžioje.

Socialdemokratų Aukščiausios Tarybos grupė, vadovaujama tuometinio partijos pirmininko Kazimiero Antanavičiaus, buvo išdirbusi privatizacijos planą, kuriame sovietinės santvarkos diskriminuoti darbininkai gautų kompensaciją už buvusius žemus atlyginimus. Šis planas nebuvo parlamento priimtas, bet jame ryškiai atsispindi socialdemokratų ryžtas atstovauti pramonės ir žemės ūkio darbininkų interesams reikalaujant, kad pagrindinės socialinės ir ekonominės reformos būtų grindžiamos socialinio teisingumo normomis.

Kita centro partija yra Liberalų Sąjunga. Jos ekonominė programa remiasi klasikinio liberalizmo principais „Kuo mažiau valdžios, tuo geriau" arba „Individuali iniciatyva turi būti valdžios skatinama, o ne ribojama". Šis ekonominis konservatizmas kompensuojamas moderniuoju liberalizmu politikoje ir socialinių santykių sferoje. Sąjungos vadai ir kūrėjai bekompromisiškai pasisako už demokratiją ir individo laisvę ir prieš neracionalų ir nedemokratišką nacionalizmą, kurio poreiškius jie mato kai kuriuose dabartinės Lietuvos valdžios veiksmuose. Be to, faktas, kad svarbiausi partijos organizatoriai ir funkcionieriai yra profesi-

niai filosofai arba bent kitų disciplinų universiteto darbuotojai jai priduoda tam tikrą kairiųjų partijos atspalvį.

Kaip ir pridera liberalams, jie partijos discipliną laiko abstrakcija, kuri gali būti diskutuojama, bet nebūtinai praktikuojama. Liberalų Sąjungos pirmininkas Vytautas Radžvilas yra pareiškęs, kad ši organizacija bus panaši į amerikoniškas partijas; tai yra, be individo laisvę apribojančių struktūrų. Pagal jį, „kiekvienas žmogus, skleidžiantis ar bent pritariantis liberalizmo idėjoms, turi visišką teisę laikyti save Liberalų sąjungos nariu". Radžvilas nemano, kad Sąjunga pasidarys masine partija. Bet neturėjimas didelio narių skaičiaus dar nereiškia, kad liberalai neturės įtakos. Pirmininko nuomone, konkretus darbas svarbesnis už narių skaičių, o, be to, liberalai tradiciškai politiniame gyvenime dalyvauja „per įvairias teisines iniciatyvas".*(2)*

Iš šių Radžvilo komentarų susidaro įspūdis, kad naujoji organizacija, kurios steigiamajame suvažiavime iš 131 dalyvio 91 turėjo aukštąjį išsilavinimą, koncentruosis ne į tradicinius partijų įtakos plėtimo metodus, kaip aktyvų dalyvavimą rinkimuose ir intensyvų naujų narių verbavimą, bet vykdys tipišką intelektualų sambūrio programą: idėjų skleidimą ir savo narių įvedimą į svarbius valdžios ir privataus sektoriaus postus. Pavieniai Liberalų Sąjungos nariai jau tą iki tam tikro laipsnio kuris laikas ir daro. Jų veikla dažnai pasireiškia intensyvia ir aštria dešiniųjų radikalų ir dabartinės Lietuvos valdžios kritika, kuri jiem nekartą primena, kad tauta pasisakė ne tik už nepriklausomybę, bet ir už demokratiją.

* * *

Dešinėje yra daugiau partijų negu visame viduryje ir kairėje. Jos, atrodo, šiuo metu turi balsuotojų daugumos paramą. Čia yra dvi pagrindinės naujos partijos, Nepriklausomybės ir Žaliųjų, ir trys neseniai atkurtos, Demokratų, Krikščionių Demokratų ir Tautininkų. Mažesnės partijos, kurių yra daug ir kurios kartais atsiranda ir išnyksta nepadariusios didesnės įtakos įvykių raidai, čia nebus diskutuojamos.

Pereitų metų spalio mėnesį įkurta Nepriklausomybės Partija yra jauniausia dešiniųjų politinė organizacija. Pats svarbiausias šios

partijos bruožas, tai kategoriškas pasisakymas prieš besitęsiančią komunizmo ir komunistų įtaką, įskaitant ir reformuotą Demokratinę Darbo Partiją, visose valstybinio gyvenimo sferose. Dėl to ir organizacijos statutas neleidžia buvusiems komunistams į ją įstoti. Nepriklausomybininkai buvo labai kritiški Prunskienės vyriausybės atžvilgiu, ypač dėl užtęstos privatizacijos bei senosios santvarkos institucijų panaikinimo, ir kartu su kitais dešiniaisiais aktyviai dalyvavo jos nuvertime.*(3)*

Demokratų Partija buvo atkurta 1989 metų vasario mėnesį. Jos programa daug dėmesio skiria antikomunizmui, demokratijai ir greitai krašto ekonomijos privatizacijai. Daugeliu atžvilgiu demokratai yra panašūs į nepriklausomybininkus, tik kiek mažiau radikalūs. Tai matyti kai kuriuose pragmatiniuose aspektuose kaip demokratinių principų akcentavime ir platesnėje organizacijos nario koncepcijoje (buvusiems komunistams nėra uždrausta pasidaryti partijos nariais).*(4)* Kaip ir kitos dešiniųjų partijos, demokratai labai kritikavo Prunskienės vyriausybę ir nebandė slėpti savo pasitenkinimo, kai parlamente jai buvo išreikštas nepasitikėjimas.

Dešiniųjų tarpe krikščionys demokratai turbūt turi didžiausią potencialą pasidaryti vadovaujančia koalicijos partija su visame krašte pastoviai funkcionuojančia organizacija. Bet šis potencialas dar nėra realizuotas ir kol kas partijos plitimas vyksta palyginti pamažu ir nedramatiškai. Krikščionių demokratų organizacinės problemos gali būti bent iš dalies randamos šiose priežastyse. Pirmiausia, partijoje pastebimas skilimas tarp tradicininkų, kurie valstybės pagalba krašte norėtų įgyvendinti religinius principus, ir modernistų, jei juos taip galima pavadinti, kurie nenori sutapdinti valstybės ir bažnyčios veiklos sferų.*(5)* Antra, partijos žymiosios asmenybės, kaip pirmininkas Egidijus Klumbys, yra pasinėrusios valdžios darbe ir todėl grynai partijos organizaciniams reikalams, bent taip iš šalies atrodo, neturi daug laiko. Trečia, dauguma Katalikų bažnyčios vadovybės yra nusistačius nesirišti nei su viena politine partija ir apskritai nesikišti į, siaurąja prasme kalbant, krašto politinį gyvenimą. Tai reiškia, kad partija turbūt negauna paramos, kurią bažnyčia oficialiai ar neoficialiai šiai organizacijai teikė nepriklausomybės laikotarpyje.*(6)* Pagaliau, nors prieš karą krikščionys demokratai ir buvo viena iš didžiausių partijų , po penkiasdešimties metų pertraukos ir po radikaliai pasikeitusių

sąlygų neturėtų būti stebėtina, kad yra sunkumų atkurti senąją organizaciją su jos buvusia politine įtaka.

Kita svarbi atkurta dešiniųjų partija, tai Tautininkų Sąjunga. Kol kas tautininkų bandymai savo įtaką išplėsti yra maždaug tiek pat sėkmingi kaip ir krikščionių demokratų; tai yra, be didesnių politinių ar organizacinių laimėjimų. Tautininkų programa yra grindžiama antikomunizmu, demokratija ir tautiškumu. Jie griežtai kritikavo Prunskienės vyriausybę (dažnai ją vadindami „prokomunistine"), aktyviai rėmė ir teberemia dešiniųjų grupių koaliciją ir nuo daugumos šiuometinių Lietuvos partijų skiriasi tuo, kad į savo organizaciją nepriima kitų tautybių Lietuvos gyventojų.*(7)* Prieš pat tragiškuosius sausio mėnesio įvykius Sąjungos Kauno skyrius priėmė rezoliuciją, kurios šeštasis punktas siūlė: „Dėl galimų neramumų Lietuvoje, provokuojamų tiek išorinių priešų, tiek nepamatuotais, o kartais ir apgalvotai destruktyviais parlamento bei vyriausybės sprendimais, pradėti formuoti demokratinių partijų bei judėjimų savigynos būrius. Jų paskirtis — užtikrinti viešąją tvarką ir užkirsti kelią galimoms provokacijoms":*(8)* Šis punktas, atrodo, yra sau prieštaraujantis. Sunku įsivaizduoti, kaip demokratinės partijos galėtų nepažeisti savo demokratiškumo, organizuodamos savigynos būrius prieš demokratiškai išrinkto parlamento, kad ir „apgalvotai destruktyvius", sprendimus.

Pati nuosaikiausia dešiniųjų koalicijos grupė yra Lietuvos Žaliųjų Partija. Sekdama vakarų Europos bendravardžius, ši organizacija į svarbiuosius ekonominius, socialinius ir politinius klausimus bando žiūrėti iš ekologinio taško. Kur mūsų žalieji nuo vakariečių skiriasi, tai dalyvavimu dešiniųjų koalicijoje. Be įvairių ekologinių pozicijų, jie taip pat remia artimus ekonominius santykius su demokratine Sovietų Sąjunga (nepriklausoma Lietuva galėtų būti tiltas tarp Rytų ir Vakarų), pasisako už demokratiją ir už visų Lietuvoje gyvenančių tautybių lygybę. Partijos ekonominės reformos programa yra susumuota jos koordinatoriaus Sauliaus Lapienio: „. . .ekonomiką reikia pertvarkyti, perprofiliuoti nuosekliai, labai išmintingai, įvertinus visų kompromisų kelius, turint galvoje sunkią dabartinę padėtį. . . . . Pertvarkant ekonomiką, reikės garantuoti socialinę darbo žmonių apsaugą, taip pat ir būsimųjų bedarbių. Jau dabar įmonės galėtų pradėti savanoriškai kaupti pinigus. . . . . Sieksime ir Lietuvos demilitarizavimo".*(9)*

* * *

Savo antrajame suvažiavime (pereitų metų balandžio 21-22 dienomis) Lietuvos Sąjūdis nutarė nepasidaryti politine partija, o pasilikti tokiu, kokiu anksčiau buvo: plačia, visiems valstybės gyventojams prieinama, atvira organizacija. Jei Sąjūdis būtų pavirtęs į politinę partiją, tai ji greičiausiai būtų dešiniųjų pakraipos. Šiuo metu šis taip tautinio atgimimo procesui svarbus judėjimas neturi glaudžių ryšių su Aukščiausiąja Taryba, kuri yra jo narių arba remtų deputatų dominuojama. Už parlamento sienų Sąjūdis, nors ir aktyviai pasireiškęs sausio mėnesio tragiškųjų įvykių metu bei vasario mėnesio apklausoje, dabar yra nebe tas, kas buvo 1988 ir 1989 metais. Jam ypatingai trūksta lėšų išlaikyti reikalingą organizacinę struktūrą ir veiklą.*(10)* Sąjūdžio ateičiai ir aplamai Lietuvos politinei diferenciacijai daug įtakos turės dešiniųjų partijų bloko, kuris dabar reiškiasi per konsultacinę tarybą ir parlamentarines frakcijas, konsolidacijos raida. Pereitų metų gruodžio mėnesį Šiauliuose suvažiavo Nepriklausomybės, Demokratų, Krikščionių Demokratų ir Žaliųjų Partijų bei Darbininkų Sąjungos pirmininkai. Tautininkų Sąjunga ir Lietuvos Laisvės Lyga atsiuntė atstovus, kurie dalyvavo stebėtojų teisėmis. Politinių Kalinių ir Tremtinių Sąjunga tuo metu turėjo savo suvažiavimą, todėl jų atstovo Šiauliuose nebuvo. Suvažiavime dalyvavusios partijos ir sąjungos nutarė įsteigti konsultacinę tarybą, šaukti reguliarius pasitarimus ir priimti 15 punktų deklaraciją, kurioje reikalaujama „Turėti patvirtintą Vyriausybės veiklos programą": „Atleisti susikompromitavusius Vyriausybės ir jai pavaldžius pareigūnus" ir „Iš esmės reorganizuoti vykdomąją valdžią".*(11)*

Ši deklaracija ir pats faktas, kad buvo sušauktas vadų susirinkimas ir sudaryta struktūra tolimesniam koalicijos veikimui, aiškiai išreiškė tuometinį dešiniųjų partijų nepasitenkinimą esančia politine padėtimi ir jų negalėjimą tą padėtį pakeisti. Nors šių partijų idėjos yra artimos daugumai Aukščiausios Tarybos narių, jos Prunskienės vyriausybėje daug įtakos neturėjo. Dešinieji buvo įsitikinę, kad ministrų taryba, susidedanti daugiausia iš senosios sistemos aukštų pareigūnų, nebuvo užtenkamai ryžtinga kelyje į nepriklausomybę ir kūrime naujos politinės, socialinės ir ekonomi-

nės santvarkos. Kas svarbiausia, Prunskienės vyriausybė galėjo būti pakeista tik dviem trečdaliam Aukščiausios Tarybos narių jai pareiškiant nepasitikėjimą. Kitaip sakant, galimybės vyriausybę pakeisti nebuvo didelės.

Sąjūdžio ir dešiniųjų partijų abipusė problema, tai negalėjimas išsiaiškinti ir nustatyti pastovių tarpusavio santykių. Jų bendrieji tikslai ir narių politinis temperamentas daugiausia sutampa. Dėl to ilgainiui kompeticija dėl mažėjančių materialinių išteklių ir naujų narių yra neišvengiama, kas, aišku, iš organizacinio taško žiūrint, abiem pusėm nėra naudinga. Iš šių santykių iškylančios problemos bent laikinai dar paaštrėtų, jei Sąjūdis nutartų pasidaryti politine partija su dešiniesiems artimais principais paremta programa.

* * *

Nesant stiprių partijų ar partijų koalicijų, valdžios funkcionavimas pasidaro mažiau produktyvus ir atsakomingas ją išrinkusiems balsuotojams. Aukščiausios Tarybos debatai kartais išvirsta į politinį karnavalą, kuriame disciplina, konkretumas ir praktiškumas yra sunkiai pastebimi poreiškiai. Deputatai neretai kalba ne partijų ar frakcijų vardu, bet grynai tik „už save". Ilgos ir karštos diskusijos vyksta klausimais, kurių reikšmė krašto gerovei nevisada aiški. Be to, asmeniniai interesai, nors ir neišvengiami visuose demokratiniuose parlamentuose, Lietuvos Aukščiausioje Taryboje pareikalauja ypatingai daug laiko ir energijos.

Formali partijų organizacija parlamente (su vadais, komisijomis, disciplina, programa ir t.t.) pakeltų jo efektyvumą ir išryškintų atskirų partijų atsakingumą savo nariams, rėmėjams ir balsuotojams. Ne tik paskelbtos, bet praktikoje įgyvendintos partijų pozicijos bei programos sudarytų aiškesnį sekančiuose rinkimuose vaizdą, kas ką padarė ar nepadarė ir kas už ką atsakingi. Tada politinis pasirinkimas galėtų būti daugiau racionalus; tai yra, nuspręstas pagal rinkėjo interesus, įsitikinimus bei nuomonę, ar partijų pažadai buvo ištęsėti.

Be to, debatai ir sprendimai, parlamente greičiausiai įgautų daugiau konkretumo, mažiau asmeniškumo bei smulkmeniškumo ir sutaupytų nemažai laiko. Įkūrus parlamentines partijų organizaci-

jas, daug dabar debatuose diskutuojamų klausimų būtų išspręsta frakcijų susirinkimuose ar tarpfrakcinėse derybose. Debatams Aukščiausioje Taryboje prasidėjus, svarbiausi sprendimai jau būtų buvę padaryti ir debatai iš esmės visuomenę tik detaliai informuotų apie naujųjų įstatymų turinį ir motyvaciją juos priimant. Pagaliau padidėtų galimybės, kad partinės organizacijos parlamente jo santykius su vyriausybe pastatytų ant abipusiai atsakomingesnių pagrindų.

Parlamentinėje demokratijoje (jos nereikia maišyti su prezidentinio režimo demokratijomis kaip Amerikoje ar Prancūzijoje) įstatymus leidžiantis organas tvirtina ir atstato ministrų tarybas. Kitaip sakant, vyriausybė turi bendrų programinių gairių rėmuose vykdyti parlamento valią. Santykiai tarp Prunskienės vyriausybės ir Aukščiausios Tarybos palaipsniui blogėjo, nes didėjantis deputatų skaičius susidarė nuomonę, jog krašto vykdomoji valdžia nevykdė parlamento daugumos valios. Tačiau nesant pilnai išvystytų partijų, buvo sunku pasakyti, kokį mandatą Prunskienė buvo gavusi, kai jos kabinetas buvo parlamento patvirtintas. Todėl nėra ko perdaug stebėtis, kad tokia politinė situacija ir įstatymas, reikalaujantis dviejų trečdalių balsų daugumos išreikšti vyriausybei nepasitikėjimą, privedė prie sąlygų, kuriose vyriausybė galėjo būti pakeista tik aštrios, visą kraštą į pavojų pastačiusios krizės metu. Šia prasme būdinga tuometinė vieno iš dešiniųjų radikalų Antano Terlecko pozicija. Pagal *Lietuvos Ryto* išsamų sausio mėnesio politinės krizės aprašymą, demonstracijų prie Aukščiausios Tarybos metu, pastarasis jedinstvininkams viešai dėkojo už pagalbą verčiant Prunskienės vyriausybę.*(12)*

* * *

Nebuvimas stiprių partijų, atrodo, taip pat prisidėjo prie dviejų naujų politinių judėjimų atsiradimo. Dešiniųjų jėgų konsolidacija valdžioje po tragiškųjų sausio įvykių buvo akstinu kairiųjų ir kai kurių centro veikėjų sprendimui įkurti ar bent suaktyvinti Ateities Forumą. Vienas iš svarbiausių jo tikslų — suvienyti opoziciją Landsbergio ir Vagnoriaus valdžiai. Forume yra daugiausia susitelkę kairieji sluoksniai nuo Demokratinės Darbo Partijos iki

buvusių Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių. Steigiamoje konferencijoje nebuvo pagailėta karčios kritikos Aukščiausiai Tarybai bei vyriausybei ir kai kurie kalbėtojai sugestionavo alternatyvius kelius nepriklausomybės siekiant. Be to, buvo pasisakyta prieš privatizaciją, greitas reformas bei politiškai nepatikimų asmenų valymą iš valdžios įstaigų ir už greitai šauktiną steigiamąjį seimą. Pradžioje Forume dalyvavo Demokratinės Darbo Partijos, Liberalų Sąjungos, Žemdirbių Sąjungos, Socialdemokratų Partijos ir kitų organizacijų veikėjai. Tačiau Forumas savęs nelaiko partijų koalicija, o tik paskirų individų sambūriu, kuriame jie neatstovauja savo organizacijoms.

Liepos 2 d. Lietuvos Respublikos Piliečių Chartijos įsteigimas buvo iš dalies reakcija į blogėjančias politines ir ekonomines sąlygas ir iš dalies į suaktyvėjusią Lietuvos Ateities Forumo veiklą. Šis iš esmės nuosaikiųjų dešiniųjų intelektualų judėjimas paskelbė kovą „dezinformacijai ir demagogijai". Apie kieno dezinformaciją ir demagogiją čia kalbama, matyti iš nusistatymo parodyti, jog ne visi intelektualai remia pereitais metais pasirodžiusį „Kreipimąsi į Lietuvos žmones", tai yra, dešiniųjų politiką Aukščiausioje Taryboje kritikuojantį manifestą. Chartija yra paskelbusi akciją prieš falsifikacijas ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. Ji bandysianti padėti valdžiai aiškindama ir propaguodama lietuvių tautos aspiracijas visur, kur to reikės. Chartija laikysis griežto nepartiškumo ir jos veikla reikšis per Piliečių klubus, įkurtus teritorinių, profesijos ar bendrų interesų pagrindu.*(13)*

* * *

Dešinė buvo stipriausia politinė jėga prieš perversmą ir ji tokia yra dabar, tačiau jos organizacinė struktūra dar vis nėra užtenkamai integruota, kad savo įtaką pilnai galėtų paversti į konkrečius valstybinių tikslų pasiekimus. Nors pernai dešiniųjų partijos Šiauliuose įsteigė Konsultacinę Tarybą, bet ji didesnės veiklos dar nėra išvysčiusi. Gegužės 18 d. įvyko antroji dešiniųjų konferencija, bet ir po jos atrodo, kad konsultacija, o ne vadovavimas, ir toliau bus svarbiausia Tarybos funkcija. Nėra abejonės, kad dešiniųjų perėjimas iš opozicijos į poziciją vyriausybės atžvilgiu jiems sumažino norą aktyviai siekti didesnės konsolidacijos.

Atgavus faktišką nepriklausomybę, Sąjūdis vėl bus pastatytas prieš dilemą, ar pasidaryti politine partija ar ir toliau pasilikti bendra, visiem piliečiams atvira organizacija. Tačiau šį kartą jam bus daug sunkiau tokį sprendimą atidėti. Yra svarių argumentų už tai, kad Sąjūdis pasidarytų nuosaikia dešiniųjų partija. Šiuo metu jo įtaka parlamente nėra didelė ir nepaisant neseniai pagyvėjusios veiklos, jis turbūt jau nepasieks savo buvusio statuso kaip pagrindinė tautinio atgimimo organizacija. Tačiau iš visų dešiniųjų grupių Sąjūdis krašte dar vis turi daugiausia įtakos ir geriausią organizacinę struktūrą. Be to, jei dešinė pasiliks susiskaldžiusi į penkias ar šešias partijas, jai bus sunku išlaikyti dabartinę dominuojančią poziciją ir sekančių rinkimų, į Aukščiausią Tarybą ar steigiamąjį seimą, laimėjimas pasidarys problematiškas.

Centro grupių ateitis sunkiausiai permatoma. Pirmiausia, jų įtaka krašte palyginti nėra didelė. Bet kas galbūt svarbiausia, tai kad vidurys nėra sukūręs aiškaus politinio identiteto. Paimkime socialdemokratus kaip pavyzdį. Kai Antanavičius buvo pirmininkas, ši partija, bent Aukščiausioje Taryboje, linko į kairę. O pastarajam išėjus iš Sąjūdžio Centro frakcijos ir atsistatydinus iš pirmininko pareigų, partija, atrodo, vėl grįžta į centro vidurį.

Kitas pavyzdys gali būti liberalai. Nors jų ekonominė programa konservatyvi, šios partijos politika yra kur tai tarp kairės ir vidurio ir kai kurie liberalų veikėjai dalyvavo steigiamojoje Ateities Forumo konferencijoje, nors Liberalų Sąjunga nuo jo atsiribojo. Centro ateitis, kaip trečiosios politinės jėgos, priklausys nuo jo vadų sugebėjimo sukurti centristus vienijančią organizacinę struktūrą, į kurią galėtų jungtis visi tie, kuriems nepriimtinas tiek dešiniųjų radikalumas, ypač krašto vidaus reikalų tvarkyme, tiek Demokratinės Darbo Partijos praeitis ir kai kurie jos programos aspektai. Kita centro problema tai, kad čia yra daug vadų, bet nėra vienos, dominuojančios, charizmatinės asmenybės kaip dešiniųjų Landsbergio arba kairiųjų Brazausko.

* * *

Kairė po perversmo yra politiškai susilpnėjus. Rugpjūčio įvykiai parodė, jog bekompromisinė dešiniųjų politika Maskvos atžvilgiu nebuvo klaidinga. Be to, nors ir Demokratinė Darbo Partija buvo

principiškai pasisakius už Lietuvos nepriklausomybę, komunizmo sužlugimas Sovietų Sąjungoje visiems dar kartą priminė šios partijos totalitarinę praeitį. Čia reikia pažymėti, kad jos dabartiniai vadai teigia, jog jų organizacija yra ne kairėje, o kairiajame viduryje. Kaip ten bebūtų, darbiečiai vistiek dar vis yra kairesni už kitas šiuo metu egzistuojančias partijas. Demokratinė Darbo Partija, nors ir susilpnėjus, greičiausiai paliks pagrindine kairiųjų srove, kurios ateitis priklausys nuo jos sugebėjimo prisitaikyti prie naujų sąlygų ir nuo dešiniųjų valdžios efektyvumo.

* * *

Aš manau, kad dviejų ar trijų partijų sistema Lietuvai būtų naudingesnė, negu dešimties, vienuolikos ar dvylikos. Demokratinėje santvarkoje didesnės partijos, apskritai paėmus, yra nuosaikesnės negu mažos, susidedančios iš žmonių, kurių pažiūros yra ideologiškai grynos ir moraliai bekompromisinės ir kurių praeitis, amerikoniškai išsireiškiant, yra tyra kaip ką tik nukritęs sniegas. Žinoma, ne visos mažos ar didelės partijos taip gali būti apibūdinamos. Jų yra visokių: linkusių į dogmatizmą, bet taip pat ir be griežtos ideologinės pakraipos. Čia tik norima pabrėžti, kad didesnėse organizacijose, su didele individualių pažiūrų ir grupinių interesų mišraine, praktiškumas, nuosaikumas ir kooperacija su kitomis partijomis yra dažniau pastebimi bruožai negu mažesnėse partijose, kurių ideologinis turinys yra daugiau homogeninis. Pavyzdžiu galima paimti dešiniųjų koaliciją. Jei penkios ar šešios jų partijos susiburtų į Sąjūdį, pastaroji organizacija būtų politiškai nuosaikesnė negu paskiros partijos, gal tik išskiriant Žaliuosius. Tas pats tiktų ir kairiesiems, jei jų bloke atsirastų grupės į dešinę nuo Demokratinės Darbo Partijos.

Prieš perversmą atrodė, kad Lietuvos Forumas galėtų pasidaryti tuo katalistu, kuris inspiruotų visas kairės ar kairiojo centro partijas susijungti į bloką, koaliciją ar net partiją. Po de facto nepriklausomybės atgavimo ir politinio gyvenimo sunormalėjimo judėjimai kaip Forumas ir Chartija turbūt pamažu, o gal ir greitai iš politinės arenos išeis. Tačiau Sąjūdis, su jau įsisenėjusia organizacija, veiklos praktika ir konkrečiais politiniais pasiekimais, dar gali pasidaryti ta

organizacija, kuri sujungtų jei ne visas, tai bent daugumą dešiniųjų partijų į vieną bloką ar partiją.

Kaip ten bebūtų, efektyvi partijų sistema yra svarbus kiekvienos vakarietiškos demokratijos komponentas. Politinė diferencijacija, kuri pasireikštų dviejų ar trijų pagrindinių srovių išsivystymu, būtų reikšmingas žingsnis kelyje į tokią demokratiją.

Julius Šmulkštys

IŠNAŠOS

1. *Lietuvos Aidas,* 28/12/90.
2. *Lietuvos Rytas,* 27/6/90.
3. Ten pat, 23/19/90.
4. *Kauno Laikas,* 23/11/90.
5. *The Lithuanian Review,* 31/10/90.
6. Ten pat.
7. *Lietuvos Rytas,* 2/10/90.
8. *Kauno Laikas,* 9/1/91.
9. *Lietuvos Rytas,* 28/2/90.
10. *Gimtasis Kraštas,* 28/3 — 3/4/91.
11. *Lietuvos Aidas,* 22/12/90.
12. *Lietuvos Rytas,* 13/3/91.
13. *Kauno Laikas,* 13/7/91.

METMENIMS aukojo:

$100

Saulius Šimoliūnas, motinos Stasės Šimoliūnienės atminimui

Dr. Jonas Valaitis, Lietuvos bibliotekų prenumeratai paremti

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

PASAKOJIMAS APIE ATSAKOMYBĖS NUODĖMES

1970 metų Santaros-Šviesos suvažiavime pirmąsyk savo eiles skaitė devyniolikmetė studentė matematikė, gimusi St. Paul, Minnesotoj, ir iki mirties liko tarp ištikimiausių *Metmenų* bendradarbių.

Iš savo kartos Živilė Bilaišytė rimčiausiai suvokė poeto — ar poetės — pašaukimą. Vaikystėje regėjusi poeto, brėstančio egzilyje — Algimanto Mackaus — skaudų ir neužmirštamą pavyzdį, ji apsisprendžia:

> *Supratau, kad tikrasis poetas ne sau rašo, ir ne apie save. Kad poeto balsas skambėtų, kad jo kalba būtų tikra, jis turi rašyti apie savo intelektualinę aplinką, savo laikotarpį, apie savo pasaulio ribas — laiką ir mirtį — ir apie būtį — egzilę.* (1981)

1973 m. pirmoji knyga *Žaiskim ieškojimą*. 1978 m. doktoratas už disertaciją iš anglų renesanso literatūros. (Bet paskui, trumpai padėsčius, darbas kažkokioj korporacijoj.) Studijos apie Liūnės Sutemos (1973), Marcelijaus Martinaičio (1975), Kazio Bradūno (1982) poeziją, Antano Škėmos (1979) ir Kosto Ostrausko (1984) vėlesniąją dramaturgiją. Apie pastaruosius du gal rimčiausia, kas apie juos rašyta, nors su Ostrausku tekę sunkiai grumtis. Anksti (1975) Tabor Farmos pokalby išsakomas požiūris į literatūros kritiką:

> *„Naujoji kritika" vadovaujasi paties teksto tyrinėjimu — explication du texte. Jei toks nagrinėjimas paverčiamas į hipotezę, laikiną „darbo formulę", kurią turint galima eiti toliau, jei į tai žiūrima kaip į „juodą darbą", kurį atlikus galima statyti platesnius klausimus, ieškoti procesų panašumų ar skirtumų, ieškoti vientisumo su literatūrine tradicija, lietuvių ar pasauline, tada „naujosios kritikos" metodai gali užimti pastovią, vertingą vietą lietuvių kritikos rėmuose.*

Literatūros kritikoje — blaivios, skvarbios, susikaupusio ir sąžiningo žmogaus analizės. (Ir — keista lietuviškai skaitant — nė vieno nereikalingo žodžio. Kaip ir laiškuose). Angliškai rašiusių lietuvių kilmės poetų — Algirdo Žolyno, Anthony Petrosky, Raymond Filip — vertimai. Ir poezija *Metmenyse*, apimanti beveik visą likusį dvidešimtmetį. Ir šiek tiek kitur.

Išeivijoje gimusi poetė gerai išmoksta savo kalbą, bet ji jau nebeturi savos — bendraamžių skaitytojų — bendruomenės, kurioje buvo radusi atbalsį Algimanto Mackaus ir Liūnės Sutemos karta.

. . .rašydama poeziją, žinai, kad anksčiau ar vėliau, tai klausys Santaros-Šviesos suvažiavimo žmonės, skaitys Metmenų *skaitytojai, gal* Draugo publika, *daugiausia vyresnės kartos, nes bendraamžių dauguma jau nebesupranta lietuvių kalbos pakankamai, kad suprastų lietuviškai rašytą poeziją. . .*

Šiek tiek emociškai atoki poetė dar susiduria su visuomenėje įsisenėjusiu specialiai moterims skiriamu „švelnaus jausmingumo" reikalavimu, kietu kaip tikėjimas su botagu.

. . .prie tokio įsisiurbimo į vidines tikroves prisideda nebūtinai išsakytas, bet apčiuopiamas spaudimas „rašyti gražiai, lietuviškai, kaip jaunom mergaitėm pridera". Dieve gink, jokių „šokiruojančių" temų, žodžių, įvykių. . . (1986).

Živilės Bilaišytės poezijoje jausmas nuo pat vaikystės susiduria su šaltais geometrinio laiko ir metalinės aplinkos reikalavimais: „Velykos — išmargintos plieno sienose / Velykiniai sapnai — / tiesi linija / ciklo aidas" (1972). Spontaniškas pergyvenimas išsivysto į egzistencinę intelektualaus žmogaus egzilyje analizę: „Tarp svetimų energijų suspaustiems / Kur atvirumo rasis? / (Juk dera būti kietais.) / Nieko tiesioginio ir nuoširdaus nebus. / Nelaukite" (1976).

Gal pirmosios kelionės į Vilnių — 1973 m. vasaros kursams, į kuriuos išeivijoje tuomet žiūrėta su pikčiausiu įtarumu — laikino džiaugsmo ir amžinos tikrovės pėdsakai:

mane įsūnyt siūlo,
mane parvesdinti namo
. . . . . .

iki persivalgymo
laižom varpų skambėjimą
baroko bokštų sūkuryje
ir apsvaigę ekstazėje akmenėjam.
. . . . . .
Rudenio saulei ryškinant
realybės skausmo saldumą
. . . . . .
žiauriai aštrėja
logikos glostymai
(1974)

Egzilis išdžiovina kalbą, jos nebepajėgiama vien iš raštų rekonstruoti: „Žodynuose ieškau idėjų / sijų, ryšių, junginių, / glaudžiai susijusių, žalių". Bet: „Dulkėmis, purvu ir dūmais apvilkti, / nuogi, išdžiūvę, susitraukę — / mano žodžiai. / Nesveikai išbalę, uždaryti. / Kvėpuoja vėsinamą orą / ir byra į dulkes. / Tuščia tyla" (1980).

„Jei neturi namų, iš kur prasmės rasis?" (1990). Namų net ir kalboje ar, tiksliau, kalbos ir egzistencijos sankryžoje:

> *Kai kalba — lietuvių kalba — visai generacijai, mano generacijai, jau nebe ta kalba, kuria susitinkame ir patiriame tikrovę, tada tautinis istorinis palikimas šios kartos rašytojui užkerta kelią prasmės ieškojimui, tikrovės įprasminimui.*
> (1986).

Gal dėl to poezijoje kalba (ar kalboje poezija) kartais tampa lyg ir nereikalinga, nesikondensuoja į absoliučiai tikslias, ir kituose rezonansą struktūruojančias metaforas. *Nebėra bendruomenės, sutampančios su savo kalba, savo kalboje pilnutinės ir pakankamos, tirštumo* nei aplinkoje, nei praeities sanklodose. Kalbos prasiskverbimo, su formuojančia ir gaivinančia jėga, į būties gelmes.

Neharmoninga, sulaužyta, be išganymo vilties sąmoningo egzilo būtis. Pagrindinė problematika — dvidešimtmečiu vyresniųjų kartos. Bet tai Živilei Bilaišytei ne inertiškai skolinamos dekoracijos, bet iš tiesų kažkas panašaus į jos pačios, tik su privatesne biografija, sielos struktūrą.

Analizės elementai jungiami savaip: mažiau įtvirtintų polaritetų, mažiau patikimai pasikartojančios ritmikos, mažiau folkloro ir metafizikos. Struktūriniai elementai — tvirtai valdomi literatūros kritikoje — tirpsta ne delno prakaite (1977), kaip tikėtasi, bet gyvenimą imituojančiuose formulių susitikimuose. Lokalizacija — arčiau „chaoso šauksmo" (1980).

Viltis:

Pamažu gimsta jėga:
plienas į kūną pavirsta.
Žemės ir druskos junginyje
sakinys pabunda garsu. — —

baigiasi to paties ciklo:

Ar aplankysi kapą,
ar pabersi lelijų,
ar dulkes išsklaidysi?
Libera me.
(1977)

Kai egzilio tematika tampa nebeįmanoma ar nevaisinga, gal ypač apie 1983 metus, poezijoje atsiranda kažko išgalvotai skambančio ar tiesiog sugadinto. Įskaitau šiame laikotarpy „krizės" žymių: tik tada teko kai ką atmesti.

Bet išryški galutiniai, po-egziliniai orientyrai. Galima pasikliauti tik savimi pačia („Jos seniai pasiryžo / nepasitikėti niekuo, / nieko nesitikėti, / niekeno malonės nelaukti" — 1983). Šiek tiek anksčiau — nebloga draugystės liekanų siurrealistiniame mieste evokacija:

Apkabinu pažįstamą
ir man po rankomis pranyksta,
išsikreipia jos veidas,
ištysta lūpos, pašaipiai juokias,
miglos skutai nusitęsia gatve.
. . . . . .
Sėduos jos vieton praeiviam pasakot
atsakomybės nuodėmes:
(1976)

Vėliau — stiprūs egzistencinio solidarumo su gal ir ne visai nekaltom, bet vis dėlto aukomis žodžiai:

Oda mano tamsi,
reikalauja darbo ir rykštės,
.....
Medinės sienos.
balta jėga.
.....
Imu benzino skardinę
ir sienas apšlakstau
visą valančia viltim
ir alsuoju ugnim.

Vakar parsivedžiau žmoną,
vėl į išniekintus namus.
.....
Dieve mielasis,
kaip aš kelsiu ranką prieš ją?
(1988)

Kartu su šiom vyriškom valios ir veiksmo kontempliacijom — moteriško gyvenimo užsklanda, jaunystės ir senatvės vaidmenų apsikeitimo ciklas:

Mano motina mane nešiojo
valgydino ir šukavo,
puošė saulės kaspinais.
Dabar ją kūdikiu glostau.
Gulam ir keliam kartu,
žėri mano likimas;
žėri jos akyse.
(1988)

Živilė Bilaišytė niekada nėra siūliusi nei savo mokslo, nei kūrybos, bet neprisimenu, kad būtų kviečiama atsisakiusi. Negalėjo nekalbėti jos intelektualinės analizės, egzistencinio blaivumo ir moralinio angažamento audinys, kruopštumas, sąžiningumas. Tokių tikėtasi įpėdinių.

Ne sykį raginau paruošti poezijos knygą. Beveik buvo sutarta su leidėju. Bet autorė liko sau negailestinga. („... idėjos, kalba, formos kartojasi, jaučiasi jų ribotumas" — 1985; „... jaučiu struktūrinio organizacinio principo stoką" — 1989).

Paskutiniame laiške: „Viskas, atrodo, eina į gera — gaunu chemoterapiją ir rezultatai geri. Poezijos knygą esu pasiryžus užbaigti".

Liko neišpildytas pažadas.

Vytautas Kavolis

LĖKTUVŲ KRYŽIAI IR SPRAGA UGNYJE

Tomas Venclova, *Tankėjanti šviesa* (Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990).

Šią savo paties eilėraščių ir vertimų mišrainę Venclova pristato kaip daugmaž vientisą tekstą, nedarydamas esminio skirtumo tarp vertimo ir originalios kūrybos: „vertimas (arba sekimas) ir originalus rašymas priklauso tai pačiai poezijos erdvei" ir būtent todėl, kad: „bet koks poetinis tekstas, kaip suvokė dabartinis literatūros mokslas, yra daugiamatis įvairių subtekstų ar intertekstų žaidimas". Reiškia, poeto vaizduotėje gimusi eilutė, jam tai sąmoningai suprantant ar nesuprantant, visuomet velka paskui save ilgą asmeniško ir pasaulinio literatūrinio palikimo grandinę, taip, kad joks žodis nebūna nei visai originalus, nei visai svetimas. Dėl to Venclova ir neskiria vertimo nuo sekimo.

Yra čia tiesos, bet lieka ir galimybė, kad su tokiais įsitikinimais kito autoriaus tekstą versdamas poetas iš tiesų ne perduos jo žodį, bet pasisavins jį ir iškreips pagal savo paties kūrybinį profilį. Šitaip jis kartą *Balsuose (1)* išvertė Charles Baudelaire eilutę: „Andromaque, je pense à vous!" kaip „Andromache, grandinėm sukaustyta našle!"

---

1 *Balsai.* Iš pasaulinės poezijos sudarė ir išvertė Tomas Venclova (Ateitis, 1979), p. 64.

Labiau tradicinis požiūris teigia, kad vertėjas privalėtų gerbti originalo integritetą, jo ne nusisavinti ir kiek galėdamas užslopinti savo paties polėkius ar stilių. Vertėjas privalėtų pats būti originalo „nusavintas", jis turėtų prisitaikyti prie verčiamojo teksto paviršiaus nelyg koks chameleonas arba drugelis su dengiamuoju sparnų raštu ir spalvomis, taip kad išverstame tekste jo paties, kiek įmanoma, ir visai nesimatytų. Geriausias vertėjas turėtų stengtis savo darbą aprašyti Henriko Radausko žodžiais: „vaikščioju po rojų / ir giesmes angelo paskui kartoju", o ne perstatinėti angelo harmonijas pagal savo paties klausą. Dabar gi tie Venclovos sekiojami angelai: Czesław Miłosz, Joseph Brodsky, Stanisław Barańczak ir Zbigniew Herbert, atsigrįžę atgal, nei vertėjo nei savo giesmių gal ir visai nebepažintų.

O tačiau, koks bebūtų neaiškus arba ginčytinas Venclovos kalbėjimas apie vertimus ir originalus, jo paties poezija ypač išsiskiria skaidrumu ir precizija, tokiu apgaulingu paprastumu, kad pirmu įspūdžiu jautiesi nustebęs užtikęs netikėtą ir „nesuprantamą" frazę ar įvaizdį, kuris nesiduoda išlukštenamas, bet visvien traukia artyn tuo, kad lyg ir atpažįsti jame kažką intymiai savo. Kas, pavyzdžiui, yra „Viešpaties griūtis / Virš prarastos erdvės"? Svetur, paguodos išsiilgę, dažnai kalbėjome apie praradimą ir šiltą Viešpaties prieglobsčio antklodę, o šiame, amerikietiškai Padėkos dienai skirtame eilėraštyje, staiga prisimename jų pamaldžius piligrimus, pionierius ir tremtinius, beieškančius naujų namų tarp tuščios jūros ir žvaigždėmis apsunkusio dangaus, besimeldžiančius, kad žvaigždės nusileistų, kaip kelrodžiai ar Viešpaties malonė, ir nuvestų prie išsiilgto židinio. Tada ir atpažįstame savo pačių sunkų ilgesį ir viltį aną griūties įvaizdį įrėminančiam kontekste:

. . . Tankėjanti šviesa,
Wisconsinas, Dakotos, Oregonas

Ir Orionas. Viešpaties griūtis
Virš prarastos erdvės. Kol nykų plotą
Vienodais dūžiais trupina širdis,
Tebus už naują žemę padėkota. (p. 13)

Kitu gi atveju tas pats griūties įvaizdis, jau kiek kita to žodžio reikšme, netikėtai nustato skaudų santykį tarp širdin susmukusio,

tartum erdvę ir svorį praradusio, bet nuo to dar daug sunkesnio, tėvynės idealo ilgesio ir pasibaisėtinų procesų akloj visatoj, kada į save susmunka ir materiją praranda žvaigždės, ir tada atsiveria kaip astronomų „juoda skylė", neišsakomai sunki begalybė:

. . .Padėk gvazdiką prie kojų,
kad pasaulis sukniubtų tarytum žvaigždė, įveikta
savosios traukos.
Žemynas griūva į slėnį, slėnis į miesto miglas,
miesto miglos į aikštę, aikštė į paminklą.
Viso ko centras — gvazdikas. Sunkus, iš vienų neutronų.
(p. 55)

Aplamai Venclovos poetinių vaizdų, metaforų pasaulis atrodo lyg toks ypatingas foto negatyvas, kuriame, užuot baltai pavirtus į juoda, matome ne-baltą ir ne-juodą. Skaitome:

Negimtoji šalis, patikėta kaip laikinas kūnas
Ligi Barenco jūros klampi nelaimėjusių žemė,
Lėktuvų kryžiai viršum nematomo miesto (p. 24)

Ir suvokiame, kad ir negimta šalis gali tapti savąja, nes suprantame savo, išeivių, būklę, o ir Sibiro tremtinių, o ir tai, kad mes, nelaimėję, gyvenom, o jie, nelaimėję, sugulė į tuos klampynus.

Visa Venclovos kūryba yra peršviesta tokios neigiamos šviesos. Daiktams normaliai priklausančios savybės paneigiamos, aprašomas ko nors nebuvimas, procesuose atskleidžiama jų entropija, tikrovė supoetinama ne užkraunant ant jos ornamento ar metaforizacijos krūvį, bet nuimant nuo jos įprastines ar laukiamas savybes. Tai nelyg lapai rudenį, nukrintą nuo medžio; užtat Venclova dažnai deda savo eilėraščius į rudens erdvę arba į žiemą. Venclova galėtų beveik sakyti: tapau poetu, kada (p. 30) „išmokau matyti tamsoj". Skaitome:

Niekada
nesugrįžti namo. Užsisklęsti, pradingti, prasmegti
rudeninėj tvirtovėj. Netekti, ko lemta netekti
kas dar slypi greta
iš senosios erdvės. (p. 18)

Eilėraštis „Ugnyje" (p. 60) išreiškia panašią praradimo, nebuvimo nuotaiką, pasikvietęs pagalbon netekimo ir susvetimėjimo užuominas ir iš kitų poetų tekstų. Tai tremties ir mirties eilėraštis su įpintomis Šekspyro, St. Peterburgo ir Dostojevskio užuominomis. Pagrindinė figūra — transsubstanciacija: siela tampa brūkšnys ir spraga ugnyje; kūnas traukias į peleną, pelenas traukias į niekad; oras retėja, materija skaidos. Kiekvienas posmelis prasideda su penkis kartus pakartotais žodžiais: „ugnyje"; „vandeny"; „po žeme"; „tamsumoj", o tai atsišaukia į karaliaus Lyro: „Never, never, never, never, never"*(2)*. Eilutės „po imperijos kupolu sklidinu šalčio. . ." ir „kur aštuonetas tiltų siūbuoja žvarbiam vandeny" primena Raskolnikovą iš *Nusikaltimo ir bausmės*, kada, nužudęs senę, šis stovėjo ir žiūrėjo į negailestingai skaidrią dieną, kuri jam lyg sakė, kad nuo dabar jau jis su žmonija jokio ryšio nebeturės.

Dėl to ir tas įspūdis kartu ir poezijos ir pilkumo, neutralumo; pamatę tušu atliktą grafikos darbą, anksti suvokiame, kad tai meno kūrinio erdvė todėl, kad ji *neturi* tikrovėje visuomet esančių spalvų.

Venclovos transformacijos siekia išvaduoti žodį iš įprastinės metaforikos, pakeičiant arba sukeičiant daiktų savybes, dažniausiai tokiu būdu, kad tikrovė įgyja pilką, bespalvį pobūdį. Kita vertus, toji pati nublankus kalba labai praturtėja, jeigu mes pajėgiame įsijausti į tą dvasios būklę, kuri pagimdė šiuos naujus vaizdus. Štai, pavyzdžiui, išnykimo įvaizdis, p. 41 „Kregždė / Įkaitintam ore nubrėžia veidą", arba atvirkščias miesto vaizdas: p. 44 „Matom atvirkščią dangų. Sargai patruliuoja gatves". Dar kitas bruožas: supoetintoj erdvėj pasirodo reiškiniai buvę ar esą prasilaužę dar į kitą erdvę, už nebūties ribų: p. 44, „Kartoninis vagonas, pabuvęs toliau negu niekur"; p. 42 „Vidurdienis, kurio / Teisybę sakant, negalėjo būti"; p. 59, „Ir signalas / prieblandoj atplaukia tartum iš kitos visatos"; p. 60, „ir juoduoja įspaustos į nesantį popierių raidės" ir pan. Visi šitie neiginiai anaiptol neišreiškia Venclovos

2 *Karaliaus Lyro* penktas veiksmas, paskutinė scena; Lyras žiūri į negyvą Kordeliją:

Why should a dog, a horse, a rat have life,
And thou no breath at all? Thou'lt come no more,
Never, never, never, never, never!

kokio nors pesimizmo, cinizmo arba nevilties, kaip mes tokius terminus esame įpratę vartoti. Esmė yra visai kitur, būtent, išsivadavime nuo per amžius palengva melu ir iliuzija apaugančios tikrovės, nuo troškimo būti kažkur saugiai įsčiuje, kaip tą įsčių bevadintume. Visas Venclovos poezijos principas atsispindi šiose eilutėse:

Ką gi, imk su savimi šešėlį,
Juodą veidrodį, kalbos dykynę,
Nes nėra kitokio atpirkimo. (p. 52)

Venclova mums daug savo poezijos neduoda, bet kiekviena dovana mus tikrai praturtina, nes jis yra ir visuomet liks pirmaeilis lietuvių poetas.

R. Šilbajoris

APYAUŠRIO METAFIZIKA

Valdas Papievis, *Ruduo provincijoje,* (Vilnius: Vaga, 1989).

„Metereologija ir metafizika", pasakė Ilona Maziliauskienė, grąžindama man pasiskolintą Valdo Papievio romaną *Ruduo provincijoje.* Taip ši knyga ir liko praminta mudviejų pokalbiuose. Bandysiu parodyti (o gal tik paspėlioti), kaip ir kodėl romane šios dvi „m" susikryžiuoja.

Jaunas rašytojas Valdas Papievis (g. 1962) iš karto atkreipė skaitytojų, o ypač literatų dėmesį: už šią pirmąją savo knygą buvo apdovanotas neseniai įsteigta Lietuvos Kritikų premija. Papievis — lituanistas (kurį laiką Vilniaus Universiteto Rektoriui Jonui Kubiliui rašė oficialias kalbas), Sąjūdžio pradžioje pasižymėjęs kaip vienas *Sietyno* žurnalo organizatorių ir leidėjų (*Sietynas* taip pat laimėjo kritikų premiją).

Romanas sukurtas 1985-86 m. vadinamaisiais stagnacijos laikais, kai Vilniaus dainuojantis pavasaris ir sąjūdinė euforija dar buvo toli, užčiuopiami nebent tikro kūrėjo povandeniniais čiuptukais ir

pranašiška (metereologiška?) intuicija. Užtat jo pavadinimas daug ką sako: nuotaika — rudeninė, erdvė — Lietuva, šokinėjanti tarp Nerijos, kur romanas kuriamas, ir Vilniaus, kur jauni herojai veikia ir išgyvena studentavimo metus. Tačiau aliuzija į provinciją rodo ne tiek geografinę vietą ar užkampio uždarumą, kiek užsisklendusio jauno žmogaus dvasinę būseną, kurioje brandinami „vaisiai gaubia sėklas" (171). Tos sėklos, kaip žinome iš paskutinių metų įvykių, pasiutiškai greitai virstančių istorija, išugdė jaunuolius, ne tik Vingio Parke skanduojančius žodį „Lietuva", bet ir gulančius po tankų vikšrais. Galima sakyti, kad Papievio romanas atskleidžia ir mums ir tiems Lietuvos žmonėms kurie buvo apimti apatijos ir nebetikėjo tautiniu bei dvasiniu atgimimu, iš kur atsirado tokių jaunuolių. Kaip „rudenio provincijoje" jaunajai kartai buvo perduotas fakelas, kur degė trėmimų ir persekiojimų atmintis ir žėrėjo tautos išlikimo dvasia. Galimas dalykas, Papieviui šitie dalykai rūpėjo tik netiesiogiai — tai patvirtintų vieno sietyniečio reakcija į tokią mano užuominą.

Jaunasis romanistas pusiau dienoraščio forma („dienoraščiu į praeitį" jis vadina tą teksto dalį, kuri liečia autoriaus Vilniaus sukurtą herojų Albertą) fiksuoja savo trumpo ir ne itin turiningo gyvenimo momentus, bet kad ir kaip ten būtų iš esmės romanas nėra paprastas jaunuolio brendimo aprašymas (Bildungsroman), pasakojimas pagal Joyce'o *(Portrete)* ar Proust'o modelį kaip jaunas žmogus pasidarė rašytoju. Papievio patirtis — ne Airija, bažnyčia ir motina kaip Joyce'ui, ne Prancūzija, dekadentiška aukštuomenė ir baronas Charlus su savo neaiškia lytine orientacija. Mūsų autoriui rūpi Lietuva ir Sibiras, sovietizuota švietimo sistema, KGB ir armija. Visą šį prieštaringą ir šiurpų pasaulį jaunieji herojai turi priimti arba atmesti.

Be autobiografinių momentų, prie kurių tuoj grįšiu, romane Papievis konstruktyviai reaguoja į Broniaus Radzevičiaus literatūrinę įtaką. *Priešaušrio vieškeliai* pasidarė tas auksinis standartas, kuriuo visa mūsų tradiciškesnė proza dar ilgai bus matuojama (to neišvengs ir Leonardas Gutauskas, pradėjęs savo gyvenimo epopėją *Vilko dantų karoliuose*). Kad ir kaip aukštai vertintume Radzevičiaus atvirumą, nuoširdumą, skausmą, glaudžiai susijusius su konkrečiomis jo gyvenimo detalėmis ir faktais, vis vien laikui bėgant neišvengiamai išryškėja kai kurie rašytojo nerealizuoti užmojai. Gal

ne iki tokio laipsnio, kaip teigia Arūnas Sverdiolas, jog Radzevičiaus romanas liudija autoriaus nesugebėjimą mąstyti, tačiau iš tikrųjų *Priešaušrio vieškeliai II d.* dar nėra lietuviško intelektualaus romano viršūnė. Jame per daug Balzako ir Žemaitės sociologizavimo (romano tematika kartais primena Mykolo Sluckio socialinę kritiką), Proust'o "Un amour de Swann" romantizacijos (tik be Proust'o naratyvinio sudėtingumo), vienam Radzevičiui būdingų psichologinių anomalijų (šaržuoti santykiai su pamote, deformuotas požiūris į moteris). Bandymai perteikti savąją filosofiją ir estetiką nepakyla virš Antano Škėmos atradimų *Baltoj drobulėj,* nors jau praėjo kiek metų nuo to atraminio teksto pasirodymo. Apskritai Radzevičiaus kūryboje labai lengva pastebėti autoriaus literatūrines simpatijas — tai ir anksčiau minėti autoriai, ir Dostojevskis, ir Katiliškis, ir net Mačernis su jo aukštomis Šiaurės gražuolėmis. Visa tai, žinoma, kūrybai nekenkia, kiekvienas autorius sąmoningai ar mažiau sąmoningai tai daro. Bėda ta, kad Radzevičiaus romanas sukelia įspūdį, jog literatūrinės simpatijos kaleidoskopiškai keičia viena kitą, kad nėra aiškiau nusistovėjusios ir vieningos autoriaus nuomonės kaip rašyti, koks stilius, be stebinančio autentiškumo ir kruvinos širdies apnuoginimo, priklausytų tik jam pačiam.

Valdas Papievis pasisavina daug ką iš Radzevičiaus, bet nusibrėžia aiškesnį tikslą ir nuo jo nenukrypsta, išlaiko tam tikrą tematikos ir stiliaus vientisumą. Romano centre — studijų metai, tiksliau, studijavimas Vilniaus universitete stagnacijos pabaigoje ir atgimimo pradžioje (pranašiškai savo romaną pavadino Radzevičius: jis rašė apie priešaušrį, Papievis — apie apyaušrį, o aušros romano tebelaukiame). Kad paryškintų skirtumą tarp priešaušrio ir apyaušrio, Papievis pasirenka du herojus: dienoraščio autorių Vilių — veikėją tos teksto dalies, kuri kalba apie dienoraščio rašymą (vadinasi, jis rašo ir gyvena), ir dienoraščio herojų Albertą (jis tik gyvena). Tačiau iš esmės šie veikėjai labai panašūs, tarp jų gana maža naratyvinė distancija (gal iš 26 m. rašytojo ir sunku tikėtis didelio objektyvumo). Iš romano struktūros irgi neįmanoma nuspręsti, kodėl tų herojų tekstai turi būti atskiriami vienas nuo kito. Tada reikia arba autoriaus bandymą nurašyti į nuostolius (eilinį kartą lietuvių prozoje neišnaudotos kompozicinės galimybės), arba herojų netapatumui reikia rasti kokį estetinį pateisinimą. Vienintelis kelias — herojus atskirti pagal jų gyvenamą laikotarpį. Paanalizavus

romano laiką ir įvykius, pasirodo, kad rašytojas Vilius kalba apie tokius Lietuvos gyvenimo specifinius momentus, apie kuriuos stagnacijos metais būtų buvę sunku atvirai kalbėti. Tai komendanto pasakojimai apie trėmimus į Sibirą, primenantys memuaristiką, prasidėjusią Dalios Grinkevičiūtės atsiminimais *Pergalės* žurnale pačioje 1986 m. pabaigoje. Nors tiesioginių įrodymų neturiu, vis dėlto drįsčiau spėti, kad rankraščio dalis, liečianti Vilių, kurį laiką tūnojo Papievio stalčiuje, o Alberto dalis be jokio pavojaus gulėjo ant stalo... Be komendanto ir jo žmonos siužetinės linijos (vieningesnės ir prasmingesnės negu Juozo Apučio mokytojas ir žmona, kurie atlieka panašias globojančias funkcijas apysakoje „Rudenio žolė"), Viliaus-rašytojo tekstas komentuoja rašomą dienoraštį, nutrina, kaip jis sako, „ribą tarp realybės ir vaizduotės" (238), įteisina vientisumą tarp abiejų protagonistų. Ir dar atveria Viliaus literatūrines nuostatas, jo estetinius ieškojimus ir atradimus, patirtus berašant romaną. Jų čia specialiai neanalizuosiu, tik norėčiau pastebėti, kad jie kur kas gilesni, negu Radzevičiaus romane.

Jauniausios prozininkų kartos atstovas Papievis demonstruoja meninę brandą, kuri negali nedžiuginti. Nors jo dvilypis herojus irgi kilęs iš kaimo, bet romane nebėra to drovumo, nepasitikėjimo, pasibjaurėjimo miestu kaip miesčioniškumo įsikūnijimu, nėra potraukio prie garsių ir turtingų žmonių, kuris taip kankino Radzevičių. Papievio karta priima urbanizmą ir priklausymą intelektualiniam elitui kaip esamybę, ir klausimas, ar čia jų tikroji vieta, jų nebejaudina. Jų nebekankina plyšys tarp realybės ir svajonės, kas slėgė ne tik *homo sovieticus,* bet ir Škėmos herojų Antaną Garšvą, stumdamas juos prie šizofrenijos bedugnės (tai akivaizdu ir Gavelio *Vilniaus pokeryje,* kuris šiaip jau yra avangardiškas kūrinys, ko negalėtume sakyti apie Papievį). Moraliniai klausimai, žinoma, jaudina abu *Rudens provincijoje* herojus, todėl negalima sakyti, kad jie jau praradę Apučio „moralines svarstykles" („Rudenio žolė") ir virtę kiaulėmis prie lovio, anot Apučio herojaus Beno galvojimų. Papievio generacija, nemačiusi penkių stulpų turgaus aikštėje, aiškiai angažuojasi *už* ryškų lietuviškos patirties įsisavinimą per kitus. Jo herojai truputį melancholiški, kaip ir pridera gyvenantiems rudenyje, bet rudens darganos ir provincijos dvilypumas jų nežlugdo.

Papievis rutuliuoja dvi esmines sąvokas — Laiką ir Žodį. Laikas — tai kolektyvinė, niekur nedingstanti tautos atmintis. Ji ne tik praeities chronologija, bet ir istorinis vyksmas, nuo kurio lietuvis negali pabėgti. O vyksmas savaip formuoja kiekvieną generaciją. Žodis ir jo galia — sudėtingesnė sąvoka. Albertas (ir kitas veikėjas Julius) apie jį kalba ir mąsto, žinodami, kad magiškas žodis virtęs demagogiškomis pinklėmis (163-65), kad net ir „žodžio mokslais" nebegalima pasitikėti, tačiau Laikas, ta kolektyvinė atmintis, gali būti perduotas tik žodžiais, tad reikia jais naudotis. Ir Vilius, ir Albertas žino, kokiais žodžiais tikėti. Dėl jų šito žinojimo sulaukėme ir Sąjūdžio, ir tautos atgimimo.

Įdomu, kad „žodžių" perdavime iš kartos į kartą Papievio romane mažiausią vaidmenį vaidina tėvai, t.y. herojų kilmė. Nors komunistai bijojo žodžio ir dėl to jį iškreipė, bet iš tikrųjų jie netikėjo, kad žodis gali žmogų formuoti. Jie pasitikėjo tik patirtimi. Pagal juos tik valstiečiai, patys vargę vargą, gali būti patikimi komunistai, o ne tie, kurie tik skaitė ar girdėjo apie klasinę skriaudą. Tačiau išėjo priešingai: laisvas žodis rado savo taikinį. Papievio kartai nereikėjo patiems patirti trėmimų ir Sibiro, kad suvoktų, įsisąmonintų, gyventų tuo. Jų pačių pasirinkti pakaitalai atstoja tėvus ir įtakoja jų pasaulėžiūrą. Romane yra du atvejai, kur atpasakoti išgyvenimai stipriai paveikia herojus. Julius, bendrabučio kambario draugas, Albertui papasakoja apie savo buvusį mokytoją vaikų namuose. Mokytojas, beje bevardis kaip ir dauguma Papievio veikėjų, formavusių jaunąją kartą (valkata Ryšių centre, komendantas), kažkuo panašus į savo kolegą populiariame vakarietiškame filme „Dead Poets' Society", vaikus traukia iš sovietinio melo liūno, dėstydamas jiems tai, ko establišmentas aiškiai nenori girdėti. Už savo rūpestį vaikais jis ištremiamas į Sibirą ir dingsta iš Juliaus akiračio. Bet iš tikrųjų jis padeda suformuoti ne tik Julių, kuris sėdėjo jo klasėje ir dalyvavo neleistinoje naktinėje išvykoje, bet ir Albertą/Vilių, klausantį Juliaus pasakojimų. Julius išdrožia puikią kalbą apie Višinskį ir XIX a. atgimimą, o Albertas/Vilius rašo romaną, inkorporuojantį visą šitą medžiagą. Ji dabar veiks kūrinio skaitytojus, nes Papievis ir jo veikėjai tiki žodžio galia.

Antras pavyzdys susietas su Viliumi ir pajūrio vilos komendantu. Panašiai kaip filmų technikos įtakotas R. Granauskas savo apysakoje „Baltas vainikas juodam garvežiui" į vieno veikėjo lūpas

įdėjo žodžius „Antanai, žiūrėk", pradėdamas vystyti filmavimo kameros projektuojamą vaizdą, taip Papievio komendantas, pradėdamas sukti atminties „kamerą" atgal (trėmimai ir Sibiras), Viliui sako „įsivaizduok". Ir Vilius, kaip ir Albertas, iš žodžių įsivaizduoja tai, kas buvo, jam nereikia pačiam patirti ar matyti. Jis regi vidinėmis akimis — vaizduote. Taigi ne vien varge augęs valstietis, kaip teigia komunistai, gali suprasti, kas yra tikroji neteisybė, bet ir jautrus jaunuolis, išgirdęs apie neteisybę ir siaubą, juos priima kaip savus. Julius sako: „Ir kad aš čia, tai —" (61), supraskite, tai mokytojo aukos dėka. Ir Albertas gali pritarti (nors anas žmogus ir nebuvo jo mokytojas): „Ir jeigu aš čia" (63), tai irgi tų žmonių, kurie kentėjo dėl mūsų visų, dėka. Nors žmonės buvo pasidarę „sraigėmis" (52) ir nuolat balansavo ant ašmenų (59), pastarieji metai ir įvykiai Lietuvoje parodė, kad Papievis buvo teisus. Sibiro aukų kančios nenuėjo veltui. Jaunoji karta jas prisiėmė.

Romano antrasis tekstas, rašomas Viliaus vardu, metafikcinėmis priemonėmis komentuoja politinę ir tautinę padėtį, kol dar nebuvo įsitvirtinę tie, kurie sakė „kaip buvo iš tikrųjų", kol dar nebuvo autobiografijų ir memuarų apie pokario išgyvenimus. Be to, balansavimas tarp dviejų tekstų ir dviejų herojų duoda autoriui progą subtiliai komentuoti kūrybines galimybes Lietuvoje 1985-86 metais. Pretenduojantis į „tikroviškumą" Viliaus tekstas yra drąsesnis negu Alberto literatūrinis tekstas, nors, žinoma, abu tekstai yra autoriaus plunksnos vaisius. Dienoraštis, kuriame veikia Albertas, kalba apie XIX a. atgimimą, ir apie tai, kaip tas atgimimas atsispindi jaunosios kartos (mokinių ir studentų) sąmonėje. Julių išmetė iš mokytojavimo tarybinė dėstytoja, kuri dėstė taip kaip reikia, o ne taip kaip mokytojas, kuris nepakluso melo diktatui. Į dienoraščio pabaigą Albertui irgi neleidžiama naudotis specfondine medžiaga. Tai Viliaus sukurtos tikrovės įvykiai. O tikrame Viliaus tekste vyksta kur kas aštresni ir drąsesni dalykai. Vilius išgyvena siaubą keliančius komendanto patyrimus (bet apie juos nerašo dienoraštyje) ir gale, kaip atitikmuo Alberto specfondiniams nuotykiams, Vilių Nerijoje sustabdo pasienio policija. Tai jau kur kas didesni pavojai, negu negauti knygų iš specfondo. Taigi autoriaus potekstė komentuoja kūrybines galimybes, kurios dar vyravo *glasnost* pradžioje. Gal nebereikėjo

ezopinės kalbos, tačiau potekstės, kad skaitytojas pasitemptų, dar vis reikėjo.

Tai tiek apie metafiziką ir kitus dalykus. Bet atidus skaitytojas klaus: o kur minėta Papievio meteorologija? Mano nuomone, čia yra viena silpnųjų jauno rašytojo pusių. Gamta ir jos reiškiniai labai gražiai perteikti, bet romanas taip šiais vaizdais apkrautas, kad sunku įžiūrėti metafiziką per medelius, lapelius ir žoleles... Papieviui siūlyčiau kuo skubiausiai ieškoti vertėjo į kinų kalbą (berods, vienas kinas akupunkturistas gyvena Kaune). Bent mums Vakaruose peršama mintis, kad kinai literatūrą skaito kaip tik dėl gamtos aprašymų. Jeigu tai tiesa, tai *Rudeniui provincijoje* pranašauju milžinišką pasisekimą Kinijoje. Na, o jeigu rimtai, tai šis romano trūkumas (o gal jis iš viso nėra trūkumas), rodo vieną privalumą, kurį a.a. Bronius Radzevičius turi prieš savo įpėdinį Papievį. Radzevičiaus lyrinis subjektas, kaip sakytų poezijos specialistai, mylėjo daug moterų, jis kilniai ir žemiškai kentėjo, jam nereikėjo rašyti apie laistytuvus ir vaivorykštes miške, folklorines ekspedicijas gamtoje, keliones į kalnus ir atgal, kalniečių požiūrius į lietuvius, dokumentinius laiškus iš Sovietų armijos... Žinau, kad visa tai labai tikroviška, kad Albertas rašo dienoraštį, kuriame viskas leidžiama. Bet aš vis tiek linkėčiau Viliui / Albertui sutikti dar ne vieną moterį — gal intelektualesnę negu Radzevičiaus Stela, bet taip pat pavojingą.

Gal dar per anksti lietuvių prozos kritikoje kalbėti apie Vilniaus romaną, nors jau turime nemažai įdomių to žanro pavyzdžių. Atrodo, lygiagrečiai su miesto romanu formuojasi ir Vilniaus aukštųjų mokyklų romanas, liudijantis jų svarbą mūsų kultūroje. Valdas Papievis tą tradiciją pastūmėjo gerokai pirmyn, pratęsdamas Vytauto Martinkaus darbą, pradėtą romane *Akmenys* (1972), kuriame brežnevinio suvaržymo metais irgi bandyta parodyti, kaip jaunuolis taria melui „Ne!", gindamas ekologines vertybes. Apyaušrio laikotarpyje Papieviui tą temą buvo galima plėtoti daug plačiau. Dabar laukiame naujosios aušros kūrinių. Kas pirmas perims estafetę?

Violeta Kelertienė

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Marija Dikinienė, Marija Paškevičienė, Dalia Sruogaitė, Vytautas Vepštas.

Administracija: Aleksas Vaškelis
3113 W. Vina del Mar Blvd.
St. Petersburg Beach, FL 33706

Kaina: Pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanada ir JAV — $15.00; Lietuva $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.
ISSN 0543-615X

45

ALp(LKA)1742
1991, Nr.61

92.731131